

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Протокол № 13 від 21.10.2022 р.

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24809-14749Р від 27.04.2021 року)

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності 231 – Соціальна робота, 232 – Соціальне забезпечення)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 37.011.3-051:005.62

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.1>

Олена БЄЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Воли, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.1>

Бібліографічний опис статті: Белкіна-Ковальчук, О. (2022). Постановка мети як важлива складова ефективного коучингу. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 3–7, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.1>

ПОСТАНОВКА МЕТИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОГО КОУЧИНГУ

Коучинг – це сучасна технологія, яку створили для розвитку потенціалу людей і команд. У процесі коучингу відбувається розкриття потенціалу людини, розвиток її якостей, підвищується ефективність роботи та покращується якість життя людини в цілому. В умовах сьогодення України, велика частина її населення переживає посилений стрес та емоційну напругу, стикнувшись із необхідністю прийняття рішень в умовах невизначеності та підвищених ризиків, управління ресурсними станами, потребує навичок швидкої адаптації та ефективної роботи в умовах критичних змін. Саме тому надзвичайно важливою є коучингова підтримка населення. Однак ефективність такої підтримки залежить від правильно визначеної та сформульованої клієнтом мети. Мета публікації – висвітлити особливості ефективної постановки мети в коучингу.

Досягнення поставленої мети в процесі коучингу обумовлено успішним завершенням кожного з його етапів: аналіз ситуації, планування, впровадження, оцінка. Дуже важливо, щоб кожна ціль, яка зазначена в плані роботи з клієнтом, була конкретною, її можна було виміряти, вона була би досяжною, доречною на даний момент, і мала би конкретні терміни досягнення. Існують певні критерії, яким повинні відповідати поставлені цілі. У статті звертається увага на техніки SMART, «ДЦР – ефективне цілепокладання», «Декартові координати», які спрямовані на краще розуміння та ефективне формулювання мети клієнтом. Звертається увага на ряд критеріїв хибної мети, наприклад, бажання комусь щось довести, статусність мети, батьківська мета тощо. Наголошено на емоційних маркерах хибної мети (запінання клієнта, невпевненість клієнта, очікування клієнта на підтримку), які необхідно вчасно помітити та врахувати при роботі з клієнтом. Наведено перелік семи базових запитань, які дозволяють визначити хибну мету.

Ключові слова: коучинг, розвиток потенціалу особистості, робота з клієнтами, мета коучингу, хибна мета, техніки коучингу (SMART, Декартові координати).

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.1>

To cite this article: Bielkina-Kovalchuk, O. (2022). Postanovka mety yak vazhlyva skladova efektyvnoho kouchnhu [Setting the goal as an important component of effective coaching]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 3–7, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.1>

SETTING THE GOAL AS AN IMPORTANT COMPONENT OF EFFECTIVE COACHING

Coaching is a modern technology that was created to develop the potential of people and teams. In the process of coaching, potential is revealed, the qualities are developed, work efficiency increases and the quality of the life improves in general. Nowadays in Ukraine, a large part of its population is experiencing increased stress and emotional tension, faced with the need to make decisions in conditions of uncertainty and increased risks, manage resource conditions, needs the skills of quick

adaptation and effective work in conditions of critical changes. That is why the coaching support of the population is extremely important. However, the effectiveness of such support depends on a correctly defined and formulated goal by the client.

The purpose of the publication is to highlight the features of effective to set the goal in coaching.

Achieving the set goal in the coaching process is conditioned by the successful completion of each of its stages: situation analysis, planning, implementation, evaluation. It is very important that each goal in the client engagement plan be specific, measurable, achievable, relevant and time-bound.

There are certain criteria that the set goals must meet. The article focuses on techniques SMART, «Cartesian coordinates», which are aimed at a better understanding and effective formulation of the goal by the client. Attention is drawn to a number of criteria of a false goal, for example, the desire to prove something to someone, status of the goal, parental goal, etc. Emphasis is placed on the emotional markers of a false goal (the client's stuttering, the client's insecurity, the client's expectation of support), which must be noticed in time and taken into account when working with the client. Here is a list of seven basic questions that allow you to identify a false goal.

Key words: *coaching, development of personal potential, work with clients, goal of coaching, false goal, coaching techniques (SMART, Cartesian coordinates).*

Актуальність проблеми. В умовах сьогодення України, велика частина її населення переживає посилений стрес та емоційну напругу, стикнувшись із необхідністю прийняття рішень в умовах невизначеності та підвищених ризиків, управління ресурсними станами, потребує навичок швидкої адаптації та ефективної роботи в умовах критичних змін. Тому, особливо гостро відчувається потреба у нових формах, методах, прийомах, технологіях роботи, вдосконалення підходів і принципів організації роботи з клієнтами, які б сприяли їх підтримці та розвитку особистості. Однією з таких технологій є технологія коучингу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На теренах України коучинг є відносно новим поняттям та технологією роботи з людьми. Тому, його дослідженням переважно займалися зарубіжні науковці та дослідники: А. Браун, Т. Голві, М. Доуней, К. Дуглас, Р. Кілбург, ДЖ. О'Коннор, К. Мак-Каулей та ін. Окремі аспекти коучингу висвітлені в роботах вітчизняних авторів: О. Кушнірук, Т. Лози, І. Миколайчук, О. Нежинської, В. Павлова, Н. Сайко, В. Тименка та ін. У їхніх працях зосереджено увагу на сутність, види, інструменти коучингу, вимоги до особистості коуча, загальні підходи до використання коучингу в соціальній та освітній сферах. Однак недостатньо висвітлені специфічні складові коучингового процесу, які сприяють його ефективності, однією з яких є постановка мети.

Мета дослідження – висвітлити особливості ефективної постановки мети в коучингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі та практиці поняття «коучинг» має різні підходи у своєму поясненні. Н. Сайко звертає увагу, що з точки зору менеджменту коучинг тлумачиться як інструмент удосконалення принципів роботи тих людей, які визначають життя компанії та як система реалізації професійного та особистісного потенціалу, що заснована на ідеології успішності, персональної відповідальності за досягнення успіху у житті та особистісного удосконалення для бізнесу і життя (Сайко, 2017, с. 208).

лізації професійного та особистісного потенціалу, що заснована на ідеології успішності, персональної відповідальності за досягнення успіху у житті та особистісного удосконалення для бізнесу і життя (Сайко, 2017, с. 208).

У психологічних науках коучинг презентується як індивідуальне тренування людини для досягнення значущих для неї цілей, підвищення ефективності планування, мобілізації, внутрішнього потенціалу, розвитку необхідних здібностей і навичок, освоєння передових стратегій отримання результату та розглядається як технологія розкриття професійного потенціалу (Сайко, 2017, с. 208).

Отже, коучинг – це сучасна технологія, яку створили для розвитку потенціалу людей і команд, задля досягнення заздалегідь узгоджених цілей та докорінної зміни моделей поведінки, що призводить до розкриття внутрішнього потенціалу особистості (О. Нежинська, В. Тименко, 2017, с. 5).

О. Нежинська та В. Тименко однією з умов якісного коучингу визначають повну зосередженість на визначеній меті (рівнозначно як із боку коуча, так і клієнта) (О. Нежинська, В. Тименко, 2017, с. 25);

Для того, щоб план який реалізується за допомогою коучингу, був більш ефективним, він повинен базуватися на одній або двох специфічних цілях розвитку, яких необхідно досягти за відповідний проміжок часу.

Крім того, автори зазначають, що дуже важливо, щоб кожна ціль, яка зазначена в плані, була конкретною, її можна було виміряти, вона була би досяжною, доречною на даний момент, і мала би конкретні терміни досягнення (О. Нежинська, В. Тименко, 2017, с. 55–56).

Досягнення поставленої мети в процесі коучингу обумовлено успішним завершенням кожного з його етапів. Завдання коуча (консультанта

у ролі коуча) на етапі цілепокладання прояснити довгострокову мету клієнта та кінцевий результат, до якого хоче прийти клієнт у майбутньому, а також мету клієнта на сесію та результат на сесію. Ціль на сесію базується на довгостроковій меті і визначає те, чого хоче досягти клієнт у ході сесії у форматі кінцевого результату. І довгострокова мета, і мета на сесію повинні бути сформульовані клієнтом у позитиві. Тобто, це має бути твердження, що знаходиться в зоні контролю клієнта та бути по відношенню до нього екологічним та важливим для нього. Існують певні критерії, яким повинні відповідати поставлені цілі.

Для ефективного визначення бажаної мети, практики рекомендують використовувати техніку SMART. SMART – це аббревіатура, утворена першими буквами англійських слів, кожне з яких вказує на відповідний критерій мети. Отже, мета повинна бути:

Specific (специфічна) – ясною, чіткою і звичною мовою описувати те, що повинно статися; поставлені завдання мають бути зрозумілі усім учасникам процесу.

Measurable (вимірювана) – має бути критерій, за яким можна буде оцінити, чи було виконане завдання. Рекомендується виділити не лише кінцеві, але й проміжні критерії досягнення результату, щоб розуміти, на якому саме етапі виникли проблеми.

Achievable (досяжна) – бажана мета (ціль) має співвідноситися з реально існуючими речами та подіями (тобто завдання і терміни їх реалізації повинні ставитися з точки зору зовнішніх і внутрішніх ресурсів).

Relevant (реалістична) – відноситися до того, що можна зробити у реальному світі, в актуальній ситуації; завдання повинні співвідноситися із загальними завданнями та стратегічними цілями.

Time bound (визначена в часі) – бажана мета повинна мати чіткі часові рамки реалізації з урахуванням досягнення як остаточного, так і проміжного результатів (О. Тараріна, 2014).

Завдання коуча допомогти клієнту обрати мету, чітку й зрозумілу. Після цього коуч, рухаючись по буквах, задає запитання, які будуть рухати клієнта до розуміння його мети, усвідомленню своїх дій та ресурсів.

Необхідно задати клієнту питання на всі SMART критерії:

• S: «Чого конкретно ви хочете?», «Що саме Ви хотіли би мати на виході?», «Яка Ваша мета?»

• M: «Як можна це виміряти? Як Ви дізнаєтеся, що досягли мети?», «Що буде показником досягнення мети?»

• A: «Чи можливо взагалі досягнути цієї мети?», «Наскільки ця мета досяжна?», «Наскільки Ваші дії наближають Вас до цієї мети?», «Чи досягав такої мети хтось інший?»

• R: «Наскільки реально досягти цього за даний проміжок часу?», «Чи є ця мета в зоні Вашого контролю? Чи її досягнення залежить лише від Вас?»

• T: «За який термін Ви хотіли би досягти цієї мети?»

О. Нежинська та В. Тименко наголошують на важливості визначення екологічності мети (на що і на кого ще може вплинути досягнення мети) та зони контролю (на що саме може впливати клієнт, що знаходиться поза зоною його контролю). Для цього пропонуються такі запитання:

Екологія: «На кого ще може вплинути реалізація цієї ідеї?»

Зона контролю: «Наскільки Ви можете впливати на ситуацію? Чи знаходиться вона в зоні вашого контролю? Що саме Ви можете контролювати?»

Ці питання можуть задаватися в довільному порядку, щоб зберегти природність розмови, але вони обов'язково повинні бути опрацьовані. Непроаналізована мета має мало шансів бути досягнутою, крім того, якщо не визначені параметри її вимірювання, неможливо буде оцінити досягнення мети. Якщо мета нематеріального характеру і важко знайти одиниці її вимірювання (наприклад, мотивація), можна використовувати техніку шкалювання (О.Нежинська, В. Тименко, 2017, с. 65).

Отже, правильно визначена та сформульована мета допомагає клієнту усвідомити свої прагнення та будувати кроки для їх досягнення.

В коучингу є таке поняття як хибна мета. Інколи клієнт працює з поставленою метою, але по закінченню роботи з коучем розуміє, що це не та мета, якої він прагнув. Виникає питання: що ж робити в такому випадку? Можливо, відповідь на нього є неочікуваною, але насамперед, порадіти за клієнта. Оскільки людина тепер не буде жити з цією хибною метою. Обов'язково це потрібно проговорити клієнту тому, що він не буде розуміти цінність проробленої роботи.

Звернемо увагу на критерії хибної мети. Одним із критеріїв є бажання комусь щось

довести. «Я хочу досягнути чогось для того, щоб довести батькам, чоловіку і т. п...». Варто тоді уточнити у клієнта: «Що ж побачать люди, коли Ви досягнете цієї мети?»

Наступний критерій – статусна мета. Якщо при постановці мети не звучить цінність для клієнта, то запит хибний. Тобто клієнт хоче чогось досягнути для того, щоб стати крутішим і т. п. Важливо, щоб клієнт формулював свій запит за формулою: «Як я можу зробити це найкращим чином для того, щоб...» .

Ще одним критерієм хибної мети є проголошення мети батьків. Тобто людина повторює батьківський сценарій, коли промовляє: «Я хочу як мама (тато)», «Ми з мамою (татом) вирішили», «Мій тато радив» тощо.

Оскільки, коучинг – це завжди рух до мети, а не від проблеми, то критерієм хибної мети буде також і відповідне її формулювання (не «до», а «від»). Наприклад, прикладом хибної мети може бути: «Як мені найкращим чином перестати повніти?», «Як я найкращим чином можу перестати бути залежним від партнера?» і т. п. Натомість правильніше сформулювати мету можна так: «Як я можу найкращим чином отримати свободу у відносинах?»

Емоційними маркерами хибної мети є: запинання клієнта, невпевненість клієнта (я не знаю, я не впливаю, я не хотів сказати тощо), очікування клієнта на підтримку (я досягну цієї мети, коли мене підтримає чоловік (батьки)).

Якщо у роботі з клієнтом фахівець помітив критерії хибної мети, то відразу потрібно на це звернути увагу і самого клієнта. Необхідно буде переформулювати мету, визначити її інакше.

Коучинг завжди спрямований у майбутнє. Працюючи з наявною ситуацією, він допомагає по-іншому поглянути на життя, усвідомити свої істинні думки, бажання, потреби, цінності, а не ті, що нав'язані суспільством, позбавитися від внутрішніх бар'єрів і навчитися знаходити власні (Сайко, 2017, с. 213).

У практиці коучингу використовують сім базових запитань, які дозволяють визначити хибну мету.

1. Яка ваша мета? Чого саме Ви бажаєте досягти?

2. Що Ви будете бачити, відчувати, думати, чути, коли це у Вас буде? Що Ви будете робити, коли це у Вас буде?

3. Як ви дізнаєтесь, що Ви цього досягли?

4. Що дасть Вам досягнення цієї мети? Що вона дозволить Вам досягнути?

5. Чи залежить досягнення Вашої мети від інших?

6. Коли, де і з ким Ви хотіли б цього досягнути?

7. В якому стані Ви перебуваєте зараз відносно мети? Якщо людина знаходиться на шкалі 1, а хоче досягнути 10, то це лише роздуми, мрія, але не більше.

Ще однією технікою для формулювання мети є «ДСР – ефективне цілепокладання». Вона дозволяє окреслити головну мету за такими питаннями:

1. Мета сформульована ствердно (без слів «не», «без», ...)?

2. Досягнення мети залежить тільки від Вас? Якщо ні, переформулюйте мету таким чином, щоб її досягнення залежало тільки від Вас.

3. Сформулюйте, що конкретно Ви будете бачити, чути і відчувати в результаті досягнення своєї мети?

4. Зробіть мету вимірною, конкретною і визначеною у часі, встановите терміни виконання. Також визначте ситуації (де, коли, з ким), для яких отримання бажаного результату є найбільш ймовірним.

5. Як бажаний результат вплине на Вас? Перевірте, чи є негативні ефекти від досягнення мети. Що є позитивного в поточному стані? Як Ви можете зберегти ці вигоди, досягнувши мети?

6. Наскільки мета глобальна, чи можна її розбити на кілька складових? Якщо так, виділіть для початку один компонент і працюйте з ним.

7. Визначте ресурси (внутрішні та зовнішні), які Вам потрібні для досягнення мети. Як Вам отримати ці ресурси?

8. Які можливі перешкоди на шляху до досягнення цієї мети? Що Ви можете зробити для подолання цих перешкод? Що Вам заважає почати процес зараз?

9. Визначте перші кроки, із яких Ви почнете процес досягнення вашої мети. Конкретизуйте, коли Ви зробите кожен крок.

Даний інструмент доцільно використовувати відразу після того, як обрано тематику дослідження і сформульовано його мету та очікувані результати.

Відповіді на перелічені та схожі запитання дозволять здійснити перевірку на критерії якості та здійсненності обраної мети, і у разі виявлення будь-яких негативних моментів – розробити заходи зі стабілізації ситуації (Захарова, 2020, с. 24).

Кращому розумінню своєї мети та прийняття усвідомленого рішення також сприяє техніка «Декартові координати».

Для роботи необхідно намалювати графік, на горизонтальній осі якого шкала активності, а на вертикальній – кінцевий результат. Ліва частина графіка передбачає бездіяльність, права ж, навпаки, активність щодо обраної мети. Нижня частина графіка відображає втрати, верхня – придбання як кінцевий результат. Таким чином, утворюється 4 поля:

- 1) мої придбання від бездіяльності (що я отримую, якщо не зроблю це);
- 2) мої придбання у разі активності;
- 3) мої втрати при активності;
- 4) мої втрати при бездіяльності.

А тепер, якщо на одну руку покласти втрати та придбання від активності, а на іншу – при бездіяльності, то яка ж із них важча за вашим внутрішнім відчуттям та рішення на користь чого хочеться зробити зараз?

Висновки. Отже, найбільша проблема, з якою можна зіткнутися при формулюванні своєї мети – це хибне визначення своїх цілей. Хибне визначення своїх цілей, які не відповідають цінностям клієнта, призводить до того, що людина витрачає час та зусилля, йде до мети, яку не потрібно було й ставити. Тому важливо, щоби всі цілі, які пропрацьовуються, повністю відповідали індивідуальним життєвим цінностям та позиції клієнта. Правильно визначити цілі – це вже 50 відсотків по досягненню мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Интегральная коучинг школа. URL: <http://www.zhyvoedelo.com/treners/detail.php?ID=672>
2. Коучинг : технологія розкриття внутрішнього потенціалу дослідника : навчально-методичний посібник для здобувачів освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» зі спеціальності 051 Економіка усіх форм навчання / упоряд. О. В. Захарова. М-во освіти і науки України; Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2020. 65 с. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/2274>
3. Лоца Т. В. Розвиток особистості клієнта соціальної роботи в контексті коучингового підходу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2018. № 2(16). С. 109–113.
4. Нежинська О. О., Тименко В. М. Основи коучингу : навчальний посібник. Київ ; Харків : ТОВ «ДИСА ПЛЮС», 2017. 220 с.
5. Сайко Н. О. Технологія коучингу у роботі соціального педагога. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 3(78). 2017. С. 207–214.
6. Суятінова К. Є. Коучинг у соціально-педагогічній діяльності. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/7/part_2/31.pdf
7. ICF. Coachcampus. Coaching models. URL: <https://coachcampus.com/coach-portfolios/coaching-models/jean-biacsi-the-success/>
8. ICF Ukraine Chapter. URL: <https://icf-ukraine.org/kompetencyi-koucha-69>
9. International Coach Federation (ICF). URL: <http://www.coachfederation.org/>

REFERENCES:

1. Intehralnaia kouchinh shkola [Integral coaching school]. Retrieved from URL: <http://www.zhyvoedelo.com/treners/detail.php?ID=672> [In Russian].
2. Kouchynh: tekhnolohiia rozkryttia vnurishnoho potentsialu doslidnyka : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia zdobuvachiv osvithno-naukovoho stupenia «doktor filosofii» zi spetsialnosti 051 Ekonomika usikh form navchannia / uporiad. O. V. Zakharova. [Coaching: technology for revealing the researcher's inner potential] M-vo osvity i nauky Ukrainy; Cherkas. derzh. tekhnol. un-t. Cherkasy : ChDTU, 2020. 65 s. Retrieved from URL: <https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/2274> [in Ukrainian].
3. Loza, T. V. (2018) Rozvytok osobystosti kliienta sotsialnoi roboty v konteksti kouchynhovoho pidkhodu. [Personality development of a social work client in the context of a coaching approach]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky.* № 2(16). S. 109–113. [in Ukrainian].
4. Nezhynska, O. O. & Tymenko, V. M. (2017). *Osnovy kouchynhu* [Fundamentals of coaching]. Kyiv ; Kharkiv, DISA PLUS Publ., 220 p. [in Ukrainian].
5. Saiko, N. O. (2017) Tekhnolohiia kouchynhu u roboti sotsialnoho pedahoha. [Technology coaching in the work of social pedagogue]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka.* 3(78). S. 207–214 [in Ukrainian].
6. Suiatynova, K. Ye. Kouchynh u sotsialno-pedahohichnii diialnosti [Coaching in social and pedagogical activity]. Retrieved from URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2018/7/part_2/31.pdf [in Ukrainian].
7. ICF. Coachcampus. Coaching models. Retrieved from URL: <https://coachcampus.com/coach-portfolios/coaching-models/jean-biacsi-the-success/>
8. ICF Ukraine Chapter. Retrieved from URL: <https://icf-ukraine.org/kompetencyi-koucha-69>
9. International Coach Federation (ICF) Retrieved from URL: <http://www.coachfederation.org/>

УДК 376.1-056.264:373.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.2>

Ірина БРУШНЕВСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-3381-6490

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.2>

Бібліографічний опис статті: Брушневська, І. (2022). Формування діалогічного мовлення як умова успішної соціалізації дитини із порушеннями мовлення. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 8–15, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.2>

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

В статті обґрунтовано актуальність вивчення процесу формування та розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із нормотиповим та порушеним розвитком мовленнєвої діяльності. Мета дослідження – аналіз результатів експериментального дослідження сформованості діалогічного мовлення як умови успішної соціалізації дітей із порушеннями мовленнєвої діяльності. Вказано, що сформоване, правильне мовлення — одна з найважливіших умов нормотипового психічного розвитку людини як особистості. Відсутність мовленнєвої комунікації у дітей дошкільного віку значно затримує безперервний і багатогранний процес соціалізації, що триває все життя людини. Одним з основних напрямків процесу навчання і виховання дошкільників з мовленнєвими порушеннями є їхня соціальна адаптація. Необхідно не тільки подолати мовленнєве порушення у дітей, а й підготувати їх до школи, сформувати вміння і навички, які дозволять брати активну участь у процесі навчання. Важливою умовою успішності навчання у школі є вміння активно вступати в мовленнєву взаємодію та ініціативно висловлюватися в ході спілкування. Такі види комунікативних умінь дозволяють отримувати інформацію і налагоджувати відносини з оточуючими людьми. У межах експериментальної роботи було створено штучні комунікативні ситуації з насиченим діалогом, що уможливило без примусу і в реальних умовах діяльності дитини отримати її мовленнєву продукцію. На основі зазначених критеріїв і показників визначили рівні сформованості діалогічних умінь молодших дошкільників із порушеннями мовлення: високий, достатній, базовий, початковий. Аналіз експериментального дослідження переконливо вказав на те, що мотивом та потребою молодших дошкільників із порушеннями мовлення вступати до діалогу переважно є інтерес, характером мотиву – пізнавальне та соціально-побутове спілкування.

Ключові слова: діалогічне мовлення, діти дошкільного віку, порушення мовлення, соціалізація.

Iryna BRUSHNEVSKA

PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Special and Inclusive education, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volyn Avenue, 13, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3381-6490

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.2>

To cite this article: Brushnevskaya, I. (2022). Formuvannya dialohichnoho movlennia yak umova uspishnoi sotsializatsii dytyny iz porushenniamy movlennia [Formation of dialogical speech as a condition for successful socialization of a child with speech disorders]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 8–15, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.2>

FORMATION OF DIALOGICAL SPEECH AS A CONDITION FOR SUCCESSFUL SOCIALIZATION OF A CHILD WITH SPEECH DISORDERS

The article substantiates the relevance of studying the process of formation and development of dialogic speech in preschool children with normotypical and impaired development of speech activity. The purpose of the study is to analyze the results of an experimental study of the formation of dialogic speech as a condition for the successful socialization of children with speech disorders. It is indicated that the formed, correct speech is one of the most important conditions for the normotypical mental development of a person as an individual. The lack of speech communication in preschool children significantly delays the continuous and multifaceted process of socialization that lasts throughout a person's life. One of the main directions of the process of education and upbringing of preschoolers with speech disorders is their

social adaptation. It is necessary not only to overcome speech disorders in children, but also to prepare them for school, to form skills and abilities that will allow them to take an active part in the learning process. An important condition for successful learning at school is the ability to actively engage in speech interaction and express oneself proactively during communication. These types of communication skills allow you to receive information and establish relationships with people around you. As part of the experimental work, artificial communicative situations with rich dialogue were created, which made it possible to obtain the child's speech production without coercion and in real conditions of activity. Based on the specified criteria and indicators, the levels of formation of dialogic skills of younger preschoolers with speech disorders were determined: high, sufficient, basic, elementary. The analysis of the experimental study convincingly indicated that the motive and need of younger preschoolers with speech disorders to engage in dialogue is mainly interest, the nature of the motive is cognitive and social and everyday communication.

Key words: dialogic speech, children of preschool age, speech disorders, socialization.

Актуальність проблеми. В сучасних умовах модернізації спеціальної освіти особливої актуальності набуває проблема опанування вихованцями закладів дошкільної освіти мови не лише як засобу пізнання, а й як основного засобу спілкування. Сформоване, правильне мовлення – одна з найважливіших умов нормотипового психічного розвитку людини як особистості. За допомогою мовлення дитина легко та непомітно для себе самої входить до оточуючого її світу, дізнається багато нового та цікавого, може висловлювати свої думки, бажання, вимоги тощо. Та на жаль, в наш час все більше і більше дітей дошкільного віку мають мовленнєві порушення, котрі різко обмежують їх спілкування з оточуючими людьми, негативно впливають на процес їхньої соціалізації у суспільстві.

Актуальність проблеми навчання діалогу молодших дошкільників зумовлена новими тенденціями в розвитку системи освіти, утвердженням її гуманістичної парадигми, яка основним вектором прогресивного розвитку суспільства проголошує гармонізацію природи й соціуму, свободи й відповідальності особистості, загальнолюдських і національних цінностей.

У дошкільному віці дитина засвоює мовлення у процесі спілкування, при цьому здебільшого розвивається діалог як основна форма спілкування. Проблема формування діалогічного мовлення у дітей із порушеннями мовленнєвої діяльності не нова і багатоаспектна, тому досліджується багатьма науками: психологією, психолінгвістикою, мовознавством, лінгводидактикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалогічне мовлення виступає в двох основних формах: простій (репродуктивні відповіді на запитання) і складній (продуктивні відповіді на запитання), забезпечується переважно

зовнішніми мотивами, характеризується організованістю, структурованістю, смисловою і прагматичною зв'язністю (М. Алексеева, А. Арушанова, А. Богуш, Л. Безугла, Л. Виготський, Н. Гавриш, В. Глухов, С. Захарова, Л. Калмикова, Є. Короткова, О. Лурія, Л. Любашина, І. Марченко, С. Рубінштейн, Ф. Сохін, Є. Тихеева, О. Ушакова, Є. Фльоріна, Т. Швалюк, В. Яшина та ін.). (Богуш, 2004; Гавриш, 2010; Швалюк, 2016).

На сьогодні проблемі діалогічного мовлення в науково-теоретичній та програмно-методичній літературі приділяється досить багато уваги, зокрема: визначено зміст діалогічної компетенції дітей дошкільного віку; напрямки роботи з формування діалогічного мовлення, окреслено рівень знань, умінь і навичок, якими має оволодіти дитина в дошкільному віці у цьому напрямку; розкрито не лише поняття «діалог», «діалогічне мовлення», його класифікація, композиційна структура, але й описані специфічні особливості діалогу дітей дошкільного віку та зміст навчання дітей діалогічного мовлення (М. Алексеева, А. Арушанова, А. Богуш, Л. Галігузова, В. Захарченко, Н. Луцан, В. Любашина, Т. Пироженко, Є. Смірнова, Є. Фльоріна, Т. Юртайкіна, В. Яшина та ін.). (Богуш, 2004; Луцан, 2009).

Однак аналіз спеціальної вітчизняної та зарубіжної науково-теоретичної та програмно-методичної літератури засвідчив, що питанню діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із порушеннями мовлення не приділяється достатньої уваги або воно розглядається опосередковано в контексті зв'язного мовлення. (Л. Волкова, В. Воробйова, Л. Галігузова, Б. Гріншпун, В. Глухов, Н. Жукова, Г. Лопатіна, В. Любашина, Н. Манько, О. Мастюкова, І. Марченко, С. Миронова, Л. Соловійова, Л. Трофіменко, Н. Усольцева, Є. Федосеева, Т. Філічева, Л. Царгуш, Г. Чиркіна, Т. Швалюк, М. Шере-

мет та ін.). (Швалюк, 2016). Існує низка робіт з формування комунікативних умінь та навичок як у дітей з нормотиповим мовленнєвим розвитком, так і у дітей із загальним недорозвитком мовлення (А.Г. Арушанова, Н.К. Усольцева, Є.Г. Феодосєва, А.К. Макарова, І.С. Назметдинова, І.М. Лисина, А.Г. Рузьська, З.М. Богуславська та інші). Завдяки працям цих та багатьох інших науковців, сформульовані основні принципи навчання діалогічному мовленню та вироблені найбільш ефективні методи опанування дітьми із загальним недорозвитком мовлення навичок діалогічного мовлення. (Лопатіна, 2014).

Мета дослідження – аналіз результатів експериментального дослідження сформованості діалогічного мовлення як умови успішної соціалізації дітей із порушеннями мовленнєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток мовлення у процесі онтогенезу відбувається паралельно з фізичним і пізнавальним розвитком. Усі психічні процеси у дитини – сприйняття, пам'ять, увага, мислення, цілеспрямована поведінка – формуються за безпосередньої участі мовлення. У дитини з мовленнєвими порушеннями без своєчасних корекційних заходів може затримуватися темп інтелектуального розвитку. Формування мовлення, патологія або відхилення в розвитку, засоби відновлення мови є об'єктом вивчення логопедії, корекційної педагогіки, неврології, а в останній час і медичної реабілітації.

Відсутність мовленнєвого спілкування в сім'ї значно затримує безперервний і багатогранний процес соціалізації, що триває все життя людини з особливими потребами.

Одне з важливих завдань спільних зусиль батьків та вихователів – рання та повноцінна допомога дітям з особливими потребами в набутті навичок усного та писемного мовлення, інтеграції їх у процес навчання, підвищення рівня незалежності в масовій школі та соціальному житті.

Усіх батьків рано чи пізно починає турбувати питання правильного мовлення дитини. Вони мріють, щоб малюк був здоровим, розумним і, ставши дорослим, досяг життєвих і професійних успіхів, прагнуть, аби він зростав вільним у спілкуванні та впевненим у власних можливостях. І чи не найсуттєвішою умовою

для цього є оволодіння правильним мовленням. Лише тоді, коли дитина постійно чутиме чітке, виразне мовлення, вона навчиться правильно розмовляти, краще розумітиме мовлення оточуючих, легко передаватиме власні думки й бажання.

Одним з основних напрямків процесу навчання і виховання дошкільників з мовленнєвими порушеннями є їхня соціальна адаптація. Необхідно не тільки подолати мовленнєве порушення у дітей, а й підготувати їх до школи, сформувати вміння і навички, які дозволять брати активну участь у процесі навчання. Важливою умовою успішності навчання у школі є вміння активно вступати в мовленнєву взаємодію та ініціативно висловлюватися в ході спілкування. Такі види комунікативних умінь дозволяють отримувати інформацію і налагоджувати відносини з оточуючими людьми.

Мовлення виконує різноманітні функції в житті людини, провідною серед них є комунікативна функція, адже первинне призначення мовлення – бути засобом спілкування. Метою спілкування може бути підтримка соціальних контактів, обмін інформацією. Усі ці сторони комунікативної функції мовлення представлені в поведінці дитини дошкільного віку й активно опановуються нею. Саме формування комунікативної функції мовлення спонукає дитину оволодіти мовою, її фонетикою, словником, граматику, діалогічною і монологічною формами мовленням

Засадничі положення діалогу складають твори давньогрецького мислителя Платона, праці українського просвітителя Г. Сковороди, представників філософії діалогу.

Вважають, що до дослідження діалогу як методу пізнання істини зверталось багато мислителів, однак свого апогею цей жанр досяг у спадщині Г. Сковороди. Характерним є трактування просвітителем діалогу як процесу пошуку істини рівноправними учасниками, а його метою – не просто заперечення позиції співрозмовників, не просто бажання продемонструвати незнання тих, з ким ведеться бесіда, а саме пошук істини.

Іноді діалог ототожнюють із так званими «діалогічними формами спілкування» – розмовою, бесідою, суперечкою, дебатами, дискусією тощо, що призводить до нерозуміння його місця і ролі в системі різноманітних

форм спілкування та практичної діяльності. На думку Л. Озадовської, цінність діалогу полягає в результаті, якого досягають суб'єкти (Озадовська, 2007). Результат є визначальною ознакою діалогу, на відміну від звичної комунікації, тому його вважають найвищою формою спілкування. З іншого боку, діалог може бути конструктивним за умови побудови його на засадах гуманізму, толерантності, поваги до співрозмовника, визнання його права на власне бачення проблеми.

Спілкування – процес взаємодії суб'єктів, опосередковане використанням різних мов, тобто різних знакових систем. Зазначимо, що для нас становить інтерес безпосереднє мовленнєве спілкування особистостей. Мовленнєве спілкування є здійснюваною за допомогою мовленнєвих актів взаємодією особистостей, у процесі якої відбувається становлення тих або інших міжособистісних відносин.

Говорячи про проблему навчання дитини зв'язного мовлення, а зокрема діалогу, Л.П. Федоренко відзначає, що ті, хто слухає, досить легко засвоюють діалогічну мову, так як щодня чують її у побуті. Діалог є школою розвитку та активізації мови, оскільки «справжнє своє буття мова виявляє в діалозі», через діалог дитина засвоює синтаксис рідної мови. У діалозі формується необхідний словник, фонетика, морфологія. Діалог служить школою розвитку та формування соціального досвіду і досвіду спілкування з причини того, що він є «різновидом людської поведінки», засобом формування особистості і саме буття.

Отже, діалог виходить на зіткнення в одній проблемі різних способів розуміння. Кожний учасник діалогу веде свою лінію розмови, а не просто ситуативно реагує на репліки товаришів. Вихователь також пропонує свої індивідуальні рішення проблеми, пропонує свої запитання, обмінюється з дітьми своїм голосом, своєю позицією.

Теорія діалогічного мовлення, на нашу думку, найповніше розкрита у дослідженнях В. Скалкіна, який трактує цей термін як об'єднану ситуацією, темою і комунікативними мотивами сукупність усних висловлювань, послідовно здійснюваних двома або більше співрозмовниками в безпосередньому акті спілкування. У розумінні В. Черниш вказане поняття означає «процес мовленнєвої взаємодії

двох або більше учасників спілкування» (Черниш, 2012, с. 11–27). У межах мовленнєвого акту кожен із учасників по черзі виступає як мовець (ініціатор спілкування – адресант) і як слухач (партнер по спілкуванню – адресат).

Діалогічне мовлення В. Скалкін класифікує за різними ознаками:

- кількістю учасників спілкування (між двома учасниками – діалог (або ділог), між трьома – трилог, більше трьох – полілог);

- соціально-комунікативною характеристикою (соціальний контакт, ділова розмова, вільна бесіда);

- співвідношенням мовленнєвих мотивів співбесідників (збалансований діалог, діалог-розпитування (аферентний), діалог-дискусія, діалог непорозумінь);

- величиною діалогічного тексту (діалогічна єдність – 2 репліки, мінідіалог – 3–5 реплік, середній діалог – 6–15 реплік, макродіалог – більше 15 реплік);

- обсягом і структурою одиничного висловлювання (мінімальне за обсягом висловлювання (як правило еліпс); репліка, що складається із повного речення у поєднанні з еліпсом; фрагментарне висловлювання, до складу якого входять 3–5 речень (у тому числі еліптичні)).

Розрізняють також підготовлене і непідготовлене мовлення. Непідготовлене діалогічне мовлення може бути експромтним і спонтанним. Дослідники стверджують, що важливо розвивати як підготовлене, так і непідготовлене мовлення. Залежно від ролі ситуації у спілкуванні виокремлюють контекстуальний (практично не залежить від ситуації) і ситуативний (лаконічний, згорнутий) діалоги.

Виділяють такі комунікативні функції діалогічного мовлення:

- запит інформації – повідомлення інформації;

- пропозиція (прохання, наказ, порада) – прийняття/неприйняття запропонованого;

- обмін судженнями, думками, враженнями;

- взаємопереконання, обґрунтування своєї точки зору (Черниш, 2012, с. 11–27).

Кожна із цих функцій має свої специфічні мовні засоби, а відтак визначає тип діалогу.

Діалогічне мовлення – форма мовлення, з безпосереднім обміном висловлюваннями між двома або декількома особами за умови стислості висловлювання, широкого вико-

ристання немовленнєвих засобів спілкування (міміка, жести), інтонації. Діалогічна компетенція передбачає сформованість діалогічних умінь, що забезпечують конструктивне спілкування з оточуючими людьми. Її змістовною стороною в дошкільному дитинстві є діалог між дорослим і дитиною, між двома дітьми, розмовне мовлення.

Участь у діалозі припускає володіння основними вміннями: слухати та правильно розуміти думку, яку висловлює співрозмовник; формулювати у відповідь власне судження, правильно виражати його засобами мови; змінювати слідом за думками співрозмовника тему мовленнєвої взаємодії; підтримувати певний емоційний тон; стежити за правильністю мовної форми, в яку наділяються думки; слухати своє мовлення і якщо необхідно, вносити відповідні зміни та виправлення.

Зверненість є однією із ключових характеристик діалогічного мовлення. Зоровий контакт, міміка, жести допомагають співрозмовнику зрозуміти незавершеність реплік. Мовець може виразити з їх допомогою радість, сумнів, жаль, подив тощо.

Діалогічному мовленню притаманна ситуативність, оскільки часто його зміст можна зрозуміти, лише беручи до уваги ситуацію, в якій відбувається діалог. Однак Ю. Пассов стверджує, що зовнішні обставини ситуації можуть не бути наявними у момент мовлення, але вони є у свідомості комунікантів (минулі події, відомі лише співрозмовникам, їхня радість, переживання, життєвий досвід) (Сисоєва, 2000, с. 351–368).

Діалогічне мовлення – це основна форма вербального спілкування, завдяки йому формується зв'язне мовлення. Діалог у дітей дошкільного віку відбувається у двох основних сферах: спілкування дітей між собою і спілкування з дорослими. Відсутність або дефіцит діалогічного спілкування призводить до різного роду викривлень особистісного розвитку, наростання проблем взаємодії з довколишніми людьми, виникнення серйозних труднощів у вмінні адаптуватися до мінливих життєвих ситуацій.

Органічною складовою діалогічного мовлення є діалог. Термін «діалог» іншомовного походження. Він утворений із префікса «діа...» [грец. dia – через], що означає наскріз-

ний рух, розділення, посилення, завершеність, та частини складних слів «...лог» [грец. logos – слово, думка], що відповідає поняттям «слово», «мова». У дослівному перекладі з грецької діалог [dialogos] – бесіда, розмова (Сучасний словник іншомовних слів, 2006, с. 233). Тлумачний словник української мови трактує поняття «діалог» як розмову між двома чи кількома особами; літературний твір у формі розмови; обмін думками (переважно на громадсько-політичні теми), переговори (Сучасний тлумачний словник української мови, 2009, с. 250). У сучасній лінгвістиці діалог розглядається як безпосереднє втілення мови в її специфічних засобах, як особлива форма спілкування, як сфера прояву мовленнєвої діяльності людини, як форма існування мови.

Ще однією особливістю діалогічного мовлення є його усна форма (хоча діалог трапляється і в письмовому вигляді, наприклад, у художніх чи драматичних творах), а відтак експресивність (емоційна забарвленість) спілкування. У зв'язку з тим, що співрозмовники обмінюються враженнями, думками, пропозиціями, переконаннями, їхнє мовлення емоційно забарвлене. Тому повні діалоги містять репліки подиву, задоволення, розчарування, оцінки, захоплення тощо; часто використовуються невербальні засоби комунікації (жести, міміка тощо). Психологи стверджують, що у процесі спілкування 60–80% комунікацій здійснюються за рахунок невербальних засобів, а 20–40% – за рахунок вербальних.

У процесі діалогу дитина навчається довільності свого висловлювання, у неї розвивається вміння слідкувати за логікою свого висловлювання, тобто у діалозі відбувається зародження і розвиток навичок монологічного мовлення.

У межах експериментальної роботи ми створили штучні комунікативні ситуації з насиченим діалогом, що уможливило без примусу і в реальних умовах діяльності дитини отримати її мовленнєву продукцію.

Першим критерієм ми визначили мотиваційний, який характеризується такими показниками: вмінням вступати в ініціативні взаємини з партнерами щодо спілкування, проявом інтересу до спілкування, широтою контактів.

Другим критерієм визначили комунікативний, який характеризується такими показниками: вмінням говорити виразно, висловлюва-

тися логічно, зв'язно, у нормальному темпі, використовувати різноманітні форми, мовленнєві засоби та еталони, типи мовленнєвих висловлювань.

На основі зазначених критеріїв і показників визначили рівні сформованості діалогічних умінь молодших дошкільників із порушеннями мовлення: високий, достатній, базовий, початковий.

Високий рівень констатували, якщо дитина виявляла стійкий інтерес до діалогічного мовлення дорослого та інших дітей, виконувала мовленнєві інструкції дорослого, виявляла ініціативу й самостійність у спілкуванні з дітьми, вихователем. Проявом високого рівня вважалася наявність умінь активно слухати, розуміти діалогічне мовлення співрозмовника, адекватно реагувати на його звертання запитувати про незрозуміле, відповідати на запитання, доречно користуватися формулами мовленнєвого етикету, зберігати доброзичливість тону в спілкуванні з вихователем і однолітками, послідовно висловлювати свої думки.

Достатній рівень стану сформованості діалогічного мовлення характеризувався такими ознаками: дитина виявляла інтерес до діалогічного мовлення дорослого, завжди виконувала мовленнєві інструкції та доручення дорослого, виявляла вміння вступати в спілкування за допомогою різноманітних звертань, запитувати, ділитися враженнями, думками, чемно виражати прохання, проте власну ініціативу виявляла вкрай рідко, і хоча загалом демонструвала володіння формулами мовленнєвого етикету, не завжди прагнула розвивати запропоновану тему, змінювала її або відмовлялась від спілкування.

Базовий рівень визначався, якщо дитина виявляла слабкий інтерес до діалогічного мовлення дорослого; виконувала інструкції та прохання, спрямовані безпосередньо до неї, проте

мовленнєвих ініціатив не проявляла, хоча окремими формами ініціативних і реактивних реплік володіла; на запитання відповідала рідко. Дитина підтримувала розмову, розпочату з ініціативи іншого, але прагнення продовжувати розмову не виявляла, не демонструвала бажання ділитися враженнями; подекуди спостерігається не зовсім адекватна реакція на звернення до неї, правила ведення діалогу виконувала частково, проте форми мовленнєвого етикету вживала.

Для *початкового рівня* типовими були: відсутність у дитини видимого інтересу до діалогічного мовлення дорослих та інших дітей, що виявлялося в слабкій орієнтованості на співрозмовника, небажанні розвивати тему розмови, передбаченні невербальних способів (дія, жест) реагування на звернення; здатність виконувати мовленнєві інструкції лише після багаторазового повторення з частими випадками помилкового виконання; відсутність мовних ініціатив; порушення правил ведення діалогу.

До кожного критерію та показника дібрали низку експериментальних завдань.

Результати дослідження мовленнєвого розвитку показали, що більшість дітей експериментальної та контрольної груп здатні вступати в ініціативні відносини з партнерами щодо спілкування. Незначна кількість дітей опинились на достатньому рівні. На наш погляд, причиною цього могли бути збуджений емоційний стан дитини на момент опитування, індивідуальні психологічні особливості тощо. Діти експериментальної та контрольної груп цікавляться та намагаються встановлювати контакт з новою дитиною (табл. 1).

Окремо варто зауважити особливості психоемоційного стану дітей молодшого дошкільного віку із порушеннями мовлення. Розуміючи, що їм не вдається якісно виконати поставлене завдання, у них відмічалися розгубленість,

Таблиця 1

Результати дослідження стану сформованості мотиваційного критерія у молодших дошкільників із ЗНМ (у %)

	Комунікативна ситуація «Знайомство»			Комунікативна ситуація «Новенька»			Комунікативна ситуація «Що буде потім?»		
	В.р.	Д.р.	Б.р.	В.р.	Д.р.	Б.р.	В.р.	Д.р.	Б.р.
II група	60,3	39,7	0	5,5	44,5	0	1,8	48,2	0
I група	2,2	63,6	34,2	0	60,5	39,5	0	45,8	54,2

апатія, бажання уникнути розгорнутого мовлення, чимшвидше перейти до наступного виду роботи або навпаки – відволікання на малозначимі елементи, пригадування і коментування схожих сюжетів із власного життя.

Спостереження за спілкуванням дошкільників переконало нас у тому, що мотивом та потребою молодших дошкільників із порушеннями мовлення вступати до діалогу переважно є інтерес, характером мотиву – пізнавальне та соціально-побутове спілкування. Під час ведення діалогів побутової тематики діти зазнавали труднощів у доборі потрібного слова. Щодо якісних характеристик дитячих діалогів, то ми зазначили, що дошкільники переважно вживали короткі репліки, розмова була недовготривалою. Дітям краще вдавалося передавати казкові діалоги, тому що вони вже чули слова героїв. Найбільш вживаними в дитячому мовленні були казкові мотиви та соціально-побутові ситуації. Можна зазначити, що казкові діалоги передавалися дітьми близько до тексту, а діалоги соціально-побутової тематики тривали, доки був інтерес у дошкільників.

логі передавалися дітьми близько до тексту, а діалоги соціально-побутової тематики тривали, доки був інтерес у дошкільників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі аналізу різноманітних наукових підходів ми сформулювали визначення діалогу як процесу двостороннього спілкування в конкретній ситуації буття, у якій кожен із учасників поперемінно виконує роль мовця й слухача, діалогічного мовлення як форми мовлення, за якої відбувається безпосередній обмін висловлюваннями між двома або декількома особами за умови стислості висловлювання, широкого використання мовленнєвих і немовленнєвих (міміка, жести, інтонація) засобів спілкування. Вивчення питання взаємообумовленості сформованості діалогічного мовлення та соціалізації дітей із порушеннями мовлення виявило пряму залежність між цими компонентами, однак потребує подальшого вивчення науковцями різних галузей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богущ А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2004. 376 с.
2. Гавриш Н. В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят. Навчально-методичний посібник. К. : Видавничий дім «Шкільний світ» ; Видавець Л. Галіцина, 2010. 119 с.
3. Лопатіна Г. Методика навчання діалогічного мовлення дітей молодшого дошкільного віку : монографія. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2014. 254 с.
4. Луцан Н. І. Теорія і практика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігровій діяльності : дис ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2009. 473 с.
5. Озадовська Л. В. Парадигма діалогічності в сучасному мисленні. К. : ПАРАПАН, 2007. 164 с.
6. Сисоєва С. О. Освітні технології: методологічний аспект. Професійна освіта: педагогіка і психологія / за ред. Т. Левицького, І. Вільш, І. Зядуне, Н. Никало. К. : Ченстохова, 2000. С. 351–368.
7. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. Х. : ВД «Школа», 2009. 1008 с., с. 250.
8. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали : О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 789 с., с. 233.
9. Черниш В. В. Навчання іншомовного діалогічного мовлення в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2012. № 4. С. 11–27.
10. Швалюк Т. М. Єфіменко Н. О. Науково-методологічні засади формування початкових форм діалогу у дітей молодшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення I–II рівня. *Логопедія*. № 8, 2016. С. 92–100.

REFERENCES:

1. Bohush, A. (2004). *Movlennievyyi rozvytok ditei vid narodzhennia do 7 rokiv*. [Speech development of children from birth to 7 years]. Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo». 376 s. [in Ukrainian].
2. Havrysh, N. (2010). *Rozvytok zviaznoho movlennia doshkilniat*. [Development of coherent speech of pre-schoolers]. Navchalno-metodychnyi posibnyk. K. : Vydavnychiy dim «Shkilnyi svit» ; Vydavets L. Halitsyna. 119 s. [in Ukrainian].
3. Lopatina, H. (2014). *Metodyka navchannia dialohichnoho movlennia ditei molodshoho doshkilnoho viku* [Methods of teaching dialogic speech of children of younger preschool age]: monohrafiia. Berdiansk : Vydavets Tkachuk O. V. 254 s. [in Ukrainian].
4. Lutsan, N. (2009). *Teoriia i praktyka rozvytku zviaznoho movlennia ditei doshkilnoho viku v movlennievo-ihrovii diialnosti* [Theory and practice of the development of coherent speech of preschool children in speech and game activities] : dys ... d-ra ped. Nauk : 13.00.02. Odesa. 473 s. [in Ukrainian].

5. Ozadovs'ka, L. (2007). Paradyhma dialohichnosti v suchasnomu myslenni. [The paradigm of dialogicity in modern thinking]. К. : PARAPAN. 164 s. [in Ukrainian].
6. Sysoieva, S. (2000). Osvitni tekhnolohii: metodolohichniy aspekt. Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia [Educational technologies: methodological aspect. Professional education: pedagogy and psychology] / za red. T. Levytskoho, I. Vilsh, I. Ziadune, N. Nykalo. К.: Chenstokhova. S. 351–368. [in Ukrainian].
7. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 100 000 sliv (2009). [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language] / za zah. red. d-ra filoloh. nauk, prof. V. V. Dubichynskoho. Kh. : VD «Shkola», 1008 s., s. 250. [in Ukrainian].
8. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tys. sliv i slovopoluchen (2006). [Modern dictionary of foreign words: about 20 thousand words and phrases] / uklaly: O. I. Skopenko, T. V. Tsybaliuk. К. : Dovira. 789 s., s. 233. [in Ukrainian].
9. Chernysh, V. (2012). Navchannia inshomovnoho dialohichnoho movlennia v aspekti kompetentnisnoho pidkhodu. [Teaching foreign language dialogic speech in the aspect of competence approach]. *Inozemni movy*. № 4. S. 11–27. [in Ukrainian].
10. Shvaliuk, T., Yefimenko, N. (2016). Naukovo-metodolohichni zasady formuvannia pochatkovykh form dialohu u ditei molodshoho doshkilnoho viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia I–II rivnia. [Scientific and methodological principles of the formation of initial forms of dialogue in children of younger preschool age with general underdevelopment of speech of the I–II level]. *Lohopediia*. № 8. S. 92–100. [in Ukrainian].

УДК 376-057.164:316.612-044.332-053.2]:37.013

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.3>

Алла ВОЙТОВСЬКА

доктор філософії з соціальної роботи, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0003-4960-6348

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.3>

Бібліографічний опис статті: Войтовська, А. (2022). Роль асистента вчителя у соціальній адаптації дітей з інвалідністю: практичний досвід. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 16–21, doi:

РОЛЬ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

У статті висвітлено важливість розвитку інклюзивної освіти. Метою є аналіз соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю міста Умані. Надання освітніх та реабілітаційних послуг для дітей та молоді з порушенням слуху у місті Умань пропонують комунальний заклад «Уманський навчально-реабілітаційний центр Черкаської обласної ради», Центр ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Пролісок» та Уманська загальноосвітня школа I–III ступенів № 9. Проаналізовано досягнення у навчанні учнів з інвалідністю. Розкрито важливість готовності майбутнього асистента вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти. Нами здійснено спостереження в одному із закладів освіти міста Умань. Свої перші успіхи, крокуючи шляхом інклюзії, колектив школи бачить за результатами, які показують учні. За період впровадження інклюзивного навчання в школі гостро постала проблема браку відповідних спеціалістів для роботи з дітьми даного контингенту, що позбавляє вчителя можливості вчасно отримати професійну консультацію чи пораду. Необхідне забезпечення додаткової підготовки вчителів, які працюють з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку у системі післядипломної педагогічної освіти. Проведене опитування свідчить про необхідність у кожному інклюзивному класі асистента вчителя та співпраця із соціальними працівниками школи.

При створенні необхідних умов для формування активної професійної компетентності майбутніх соціальних працівників можна покращити рівень виконання соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю. Це дасть можливість відповідати критеріям гуманістичного суспільства, в якому всі мають рівні можливості для того, щоб бути активним членом суспільства.

Здійснено анкетування у 23 групі, спеціальності 231 «Соціальна робота». Студенти проявили досить позитивні результати. Знання про особливості роботи асистента на високому рівні. Проаналізовано знання, щодо роботи в інклюзивних класах студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ключові слова: асистент вчителя, особи з інвалідністю, соціальний, адаптація, подолання бар'єрності, суспільство, потреби, студенти.

Alla VOITOVSKA

PhD in Social Work, Lecturer of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0003-4960-6348

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.3>

To cite this article: Voitovska, A. (2022). Rol asystenta vchytelia u sotsialnii adaptatsii ditei z invalidnistiu: praktychnyi dosvid [Field of teacher's assistant in social adaptation of children with disabilities: practical experience]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 16–21, doi:

FIELD OF TEACHER'S ASSISTANT IN SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES: PRACTICAL EXPERIENCE

Children and youth with disabilities will need weight, weight, medical care and social adaptation according to their individual abilities. The goal is to analyze social work with children and youth with disabilities in the city of Uman.

Social isolation of children with disabilities increases if they belong to another vulnerable group. As an example, we can cite girls with bad external features, who, in the context of the current war in Ukraine, were deliberately taken out and buried and tried to beg for alms on the street.

In this way, the process of forming the future teacher's assistant's readiness to work in the languages of inclusive education acquires a broader context. It is obvious that a modern teacher's assistant must have a high level of professional, methodical and psychological readiness. The first of them covers systems of knowledge from the methodology of inclusive education and a high level of comprehensive pedagogical skills; the task consists in the teacher's ownership of general-pedagogical and collection-developmental technologies; integrates the teacher's own personal qualities (empathy, tolerance, emotional understanding of another person, flexibility, etc.).

We conducted surveillance in one of the educational institutions of the city of Uman. The school team sees its first successes through inclusion in the results shown by the students.

An interview was conducted with 23 students, specialty 231 «Social work» at the faculty of social and psychological education of the Uman Pedagogical University of Tychyna. This interview was conducted in the group after teaching the discipline «Teacher's Assistant Preparation for Work in an Inclusive Classroom».

For the analysis of the initial plan, we hope that the students at the beginning of the process will discard the necessary knowledge for work in mortgages with an inclusive orientation.

Dane doslidzhennya does not exhaust all aspects of the aforesaid nutrition. Promising e further scientific development and practical activity in the sphere of development of inclusive tourism in Ukraine.

Key words: teacher's assistant, persons with disabilities, social, adaptation, overcoming barriers, society, needs, students.

Постановка проблеми. Діти та молодь з інвалідністю потребують уваги, турботи, медичного обслуговування та суспільної адаптації згідно з їхніми індивідуальними здібностями.

Відповідно до закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» встановлено, що «можуть надаватися такі види соціальних послуг: соціально-побутові психологічні соціально-педагогічні соціально-медичні соціально-економічні юридичні послуги з працевлаштування послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями» (Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні, 2017).

Надання освітніх та реабілітаційних послуг для дітей та молоді з порушенням слуху у місті Умань пропонують комунальний заклад «Уманський навчально-реабілітаційний центр Черкаської обласної ради», Центр ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Пролісок» та Уманська загальноосвітня школа I–III ступенів № 9.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасності проблемам захисту осіб з інвалідністю присвячена значна кількість робіт вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків. Їх, зокрема, розглядають М. Авраменко, А. Ахметшин, С. Богданова, Н. Борецька, О. Головкіна, С. Григор'єв, Е. Лібанова, О. Макарова, С. Мельник, К. Міщенко, М. Сапіжев, Г. Сахибзадаєва, В. Сушкевич, П. Таланчук та ін.

Мета статті – аналіз соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю міста Умані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діти з інвалідністю особливо вразливі до стигматизації та дискримінації та часто ізолюються від решти суспільства і, таким чином, перетво-

рюються на «невидимок» для осіб, які відповідають за прийняття рішень, для постачальників послуг та громадськості.

З точки зору М. Перфільєвої «молодь з особливими освітніми потребами зустрічаються з численними порушеннями своїх прав: починаючи від відсутності ранньої діагностики і закінчуючи відмовою в доступі до освіти і в участі в житті місцевої спільноти» (Перфільєва, 2009).

Соціальна ізоляція дітей з інвалідністю посилюється, якщо вони належать до іншої незахищеної групи. Як приклад можна навести дівчинку з вираженими зовнішніми особливостями здоров'я, яку в умовах нинішньої війни в Україні вимушено вивезли і переселили у росію та змусили випрошувати милостиню на вулиці.

«Порушення прав таких дітей часто дуже серйозні: у світі до 68% дівчаток і до 30% хлопчиків з особливостями інтелектуального розвитку чи психічного здоров'я зазнають сексуального насильства до досягнення 18-річного віку» (Хорошайло, 2008, с. 15).

Панує тенденція «виправляти» дітей з інвалідністю, замість того, щоб змінювати ставлення до них. Увага приділяється швидше медичному реагуванню для корекції «дефектів», аніж ширшій підтримці, що допомагає дітям повною мірою розкрити свій потенціал. Молодь з особливими освітніми потребами обмежує в першу чергу суспільство, у відношенні до вразливих верств населення.

У регіонах часто не вистачає служб для виявлення та діагностики інвалідності дитини у ранньому віці та для індивідуальної підтримки сімей. Через стигматизацію багато

сімей не наважуються просити про допомогу та інформаційну підтримку.

Багатьом дітям з інвалідністю закрито доступ до звичайної освіти: їх відправляють у так звані спецшколи. Деякі вчителі все ще відмовляються навчати дітей з інвалідністю, а інші батьки бояться, що освіта їхньої дитини постраждає, якщо у неї буде однокласник з обмеженими можливостями здоров'я.

Існує проблема у нестачі фахівців по роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в системі освіти. В Україні відносно недавно введено посаду асистента вчителя, який забезпечує «особистісно орієнтоване спрямування навчально-виховного процесу та бере участь у розробленні та виконанні навчальних планів та програм, адаптує навчальні матеріали з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами» (Чайковський, 2012).

Незважаючи на всі протиріччя та труднощі, які виникають в інклюзивних класах, все ж таки впровадження інклюзивної освіти в початковій школі має свої позитивні моменти.

Нами здійснено спостереження в одному із закладів освіти міста Умань. Свої перші успіхи, крокуючи шляхом інклюзії, колектив школи бачить за результатами, які показують учні. Залучена до інклюзивного навчання з 2 класу Анастасія П. на сьогоднішній день дівчинка є ученицею середньої школи. На кінець початкової школи Анастасія показала хороші результати. Програмовий матеріал засвоїла на достатньому та високому рівні. Володіє самостійною мовою з аграматизмами. Самостійно складає розповідь про оточуюче, використовуючи прості речення; пише перекази на достатньому рівні з допомогою вчителя. Залишок слуху дає можливість дівчинці розвиватися далі. На кінець II семестру учениця удосконалила свої вміння множити і ділити багатоцифрові числа, усвідомила задачі на рух, на знаходження четвертого пропорційного. Анастасія приймає активну участь у житті класу та школи, любить позакласні заходи, відвідує гурток хореографії, де на рівні з іншими дітьми задіяна у хореографічних постановках.

Учениця 4 класу, Крістіна С. зарахована до інклюзивного класу з 2020 року. Дитина розв'язує приклади, знає порядок дій, проте не може запам'ятати таблиці на множення

і ділення. Крістіна розв'язує задачі, спираючись на схематичні малюнки, але потребує попереднього детального роз'яснення вчителем. Найбільше дитині подобаються уроки творчої спрямованості (образотворче мистецтво, трудове навчання, хореографія), значні досягнення у дитини на уроках фізичної культури (почала виконувати вправи в межах своїх можливостей).

Учень 4-Б класу Данііл Ч., який навчається в загальноосвітній школі на інклюзивній формі навчання з 2019 року. Хлопчик гарно опанував навчальну програму. Наприклад, з української мови: досить каліграфічно пише, але, враховуючи його нозології, не може скласти твори на вільні теми. Вміє переказувати невеликі тексти, техніка читання на кінець II семестру 3 класу – 110 сл./хв., Також Дініїлу подобається вивчати вірші напам'ять. Значні досягнення хлопчик має і в математиці, знає таблицю множення, вміє обчислювати складні вирази. Учні подобається геометричний матеріал. А також любить трудове навчання, англійську мову, малювання, природознавство. Хлопчик ходить на позакласну роботу, яка спрямована на гармонійний всебічний розвиток особистості. Загалом Данііл дуже комунікабельний.

Діана Ц., учениця 2 класу, на кінець другого семестру показала високі досягнення у навчанні. Учениця ходить на уроки хореографії. Дівчинка зрозуміла різницю між звуками і буквами, між твердими і м'якими знаками. Навчилася складати невеликі твори-розповіді. В класі Діана має багато друзів. Дівчинка щира та відкрита, легко йде на контакт. Діанка не конфліктна.

В 2 класі навчається і Артем З., який має вроджену ваду слуху. Враховуючи складність розвитку нозології (глухота та затримка психічного розвитку), можна говорити про значні досягнення учня на кінець II семестру 2 класу. Артем навчився складати звукову модель слова, вивчив всі букви абетки. Усвідомив основні математичні поняття (за навчальним планом), навчився рахувати в межах 100, порівнювати числа, записувати задачі за допомогою вчителя та за поданим зразком. Протягом навчання хлопчик приймав активну участь в позааудиторній діяльності, тому він швидко адаптувався до нових умов навчання.

За період впровадження інклюзивного навчання в школі гостро постала проблема

браку відповідних спеціалістів для роботи з дітьми даного контингенту, що позбавляє вчителя можливості вчасно отримати професійну консультацію чи пораду. Необхідне забезпечення додаткової підготовки вчителів, які працюють з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку у системі післядипломної педагогічної освіти.

Отже, проведене опитування свідчить про необхідність у кожному інклюзивному класі асистента вчителя та співпраця із соціальними працівниками школи.

Таким чином, при створенні необхідних умов для формування активної професійної компетентності майбутніх соціальних працівників можна покращити рівень виконання соціальної роботи з дітьми та молоддю з інвалідністю. Це дасть можливість відповідати критеріям гуманістичного суспільства, в якому всі мають рівні можливості для того, щоб бути активним членом суспільства.

«Таким чином, процес формування готовності майбутнього асистента вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти набуває розширеного контексту. Очевидно, що сучасний асистент учителя повинен мати високий рівень фахової, методичної та психологічної видів готовності. Перша з них охоплює систему знань із методології інклюзивної освіти та високий рівень корекційнопедагогічної майстерності; друга полягає у володінні вчителем загальнопедагогічними та корекційно-розвивальними технологіями; третя інтегрує у собі особистісні якості педагога (емпатія, толерантність, емоційна підтримка іншої людини, рефлексія тощо)» (Ярмошук, 2010).

Щоб сформувавши у майбутнього асистента вчителя окреслені види готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, необхідно, насамперед, з'ясувати з яких компонентів складається ця інтегрована професійна якість педагога, а щоб визначити якими ж саме додатковими фаховими знаннями, уміннями і навичками доцільно озброїти його, яку модель педагогічної системи професійної підготовки слід упровадити у ЗВО, потрібно провести психолого-педагогічну діагностику, що потребує розроблення відповідного інструментарію.

Саме з цією метою і здійснено анкетування у 23 групі, спеціальності 231 «Соціальна робота» на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педа-

гогічного університету імені Павла Тичини (Факультет соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, 2022). Дане анкетування проводилося в групі після викладання дисципліни «Підготовка асистента вчителя до роботи в інклюзивному класі».

Студенти проявили досить позитивні результати. Знання про особливості роботи асистента на високому рівні.

На відповідь про те чи знають учасники анкетування, хто такий асистент вчителя 100% відповіли «Так».

Також 100% вважають, що асистент вчителя має мати середній рівень емпатії.

100% респондентів вважають, що дана посада потребує ознайомлення з міжнародним законодавством у сфері інклюзивної освіти.

Запитання про функції асистента показали, що всі студенти знають основні функції.

100% впевнені, що асистент обов'язково має брати участь у розробці ІПР.

90% опитаних надають перевагу диференційованому підходу в навчанні.

10% вважає, що індивідуальний і диференційований підхід є рівноцінними.

Запитання про обов'язки асистента вчителя показало, що 80% знають всі обов'язки, 20% студентів – лише деякі.

70% думають, що оцінювання успішності учнів не входить в роботу асистента вчителя, 30% – думають протилежно.

40% вважають, що звітувати перед батьками має асистент вчителя, 40% – вчитель, 20% думають, що це мають робити і асистент і вчитель.

90% знають зміст ІПР, 10% знають лише деякі складові.

100% студентство вважають, що довгострокові та короткострокові цілі пов'язані між собою.

100% знають, що саме адаптація змінює характер навчання, не змінюючи при цьому навчальний зміст.

100% респондентів знають, що адаптація включає в себе пристосування навчальних матеріалів та зміну порядку розсаджування дітей.

100% знають, що скорочення змісту та зниження вимог до учнів є модифікацією.

90% студентської молоді мають уявлення про визначення «спільне викладання», 10% – не дали чіткої відповіді.

50% вважають, що труднощами, які можуть виникнути може бути розходження поглядів фахівців, 40% – недостатня обізнаність і низька кваліфікованість, 10% – утримались від відповіді.

80% респондентів знають всі види нозологій, 20 % – лише деякі.

В документах у сфері інклюзивної освіти обізнані 100 % студентів.

100% студентської молоді вважають себе готовими до роботи на посаді асистента вчителя.

У відповіді про особистісні якості, які мають студенти для даної посади результати такі: 80% досить емпатійні; 75% – відповідальні, гуманні, толерантні; 100 % – комунікабельні; 60% оптимістичні та мають гарні організаційні здібності.

У висновку маємо, що всі студенти за час освоєння предмету з підготовки асистента вчителя здобули готовність до роботи на посаді асистента вчителя, запаслися достатнім багажем знань у сфері інклюзивної освіти і мають

всі необхідні для цього особистісні та професійні якості. З аналізу навчального плану бачимо, що студенти у процесі навчання отримують необхідні знання для роботи у закладах з інклюзивною орієнтацією.

Окрім того, студентство брали активну участь у житті Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів», де практично реалізовували усі ті вміння які отримати під час теоретичного курсу з дисципліни.

Висновки дослідження. Аналіз наукових джерел і проведені нами спостереження та анкетування свідчать про необхідність уваги до проблеми соціальної роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами в інтегрованому, інклюзивному середовищі.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеного питання. Перспективним є подальше наукове вивчення та практична діяльність у сфері розвитку інклюзивного туризму в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Благодійний Фонд «АІК». URL: www.aik.ua/ru/about/ (дата звернення: 17.06.2022).
2. Про затвердження Положення про Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 5 від 21 лютого 2017 р. № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017> (дата звернення: 12.07.2022).
3. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 19.12.2017 р. № 2249-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 2.07. 2022).
4. Перфільєва М. В. Соціалізація неповносправних дітей в рамках інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць національного університету ім. Івана Огієнка*. Серія соціально-педагогічна. 2009. Вип. 11. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkp/Sp/2009_11/13.pdf (дата звернення: 10.07.2022).
5. Факультет соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%b0/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%be-%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%96%d0%b4%d0%bd%d1%96-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80%d0%b8-2/%d0%b3%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%b9-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80/> (дата звернення: 8.07.2022).
6. Холостова, Є. І., Дементьєва, Н. Ф. Соціальна реабілітація : навчальний посібник. К. : Вид.-торг. корп. «Дашков і К.», 2002. 340 с.
7. Хорошайло О. С. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2008. 20 с.
8. Чайковський М. Є. Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 2. С. 15–21.
9. Чернуха Н. М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 44 с.
10. Ярмошук І. На шляху до інклюзивного навчання. *Математика в школі*. 2010. № 1/2. С. 51–54.

REFERENCES:

1. Blahodiinyi Fond «AIK». URL: www.aik.ua/ru/about/ (data zvernennia: 17.06.2022) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Uriadovoho upovnovazhenoho z prav osib z invalidnistiu ta vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 sichnia 2013 r. № 5 vid 21 liutoho 2017 r. № 125. (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2017> (data zvernennia: 12.07.2022) [in Ukrainian].
3. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti invalidiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 19.12.2017 r. № 2249-VIII. (2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (data zvepnennia: 2.07. 2022) [in Ukrainian].

4. Pepfilieva M. V. (2009). Sotsializatsiia nepovnosppavnykh ditei v pamkakh inkliuzyvnoi osvity. Zbipnyk naykovykh ppats natsionalnoho ynivetsyty im. Ivana Ohienka. Seriia sotsialno-pedahohichna. Vyp. 11. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znkp/Sp/2009_11/13.pdf (data zvepnennia: 10.07.2022) [in Ukrainian].
5. Fakyltet sotsialnoi ta psykholohichnoi osvity Umanskoho depzhavnoho pedahohichnoho ynivetsyty imeni Pavla Tychyny. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%b0/%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%be-%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%96%d0%b4%d0%bd%d1%96-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80%d0%b8-2/%d0%b3%d0%b5%d0%bd%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%b9-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80/> (data zvepnennia: 8.07.2022) [in Ukrainian].
6. Kholostova, Ye. I., Dementieva, N. F. (2002). Sotsialna rehabilitatsiia: Navchalnyi posibnyk. K. : Vyd.-torh. korp. «Dashkov i K.», 340 s. [in Ukrainian].
7. Khoroshailo O. S. (2008). Vykhovannia dukhovno-moralnykh tsinnosti u studentiv z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy: avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk : 13.00.07. Luhansk [in Ukrainian].
8. Chaikovskiy M. Ye. (2012). Inkliuzyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti subiektiv navchalno-vykhovnoho protsesu. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. № 2. 15–21. [in Ukrainian].
9. Chernukha N. M. (2007). Intehratsiia vykhovnykh sotsialnykh vplyviv suspilstva u formuvanni hromadianskosti uchnivskoi molodi : avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.05. Luhansk [in Ukrainian].
10. Iarmoshuk I. (2010) Na shliakhu do inkliuzyvnoho navchannia. Matematyka v shkoli. № 1/2. 51–54. [in Ukrainian].

УДК 316.4:94+008

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4>

Оксана ЖУК

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціогуманітарних технологій,
Луцький національний технічний університет,
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43017
ORCID: 0000-0002-9413-7651

Оксана СІЛЬВЕСТРОВА

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціогуманітарних технологій,
Луцький національний технічний університет,
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43017
ORCID: 0000-0002-8930-8698

Олена ГАПОНЧУК

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри соціогуманітарних технологій,
Луцький національний технічний університет,
вул. Львівська, 75, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43017
ORCID: 0000-0002-8603-277X
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4>

Бібліографічний опис статті: Жук, О., Сільвестрова, О., Гапончук О. (2022). Соціальні виклики в сучасному українському суспільстві в умовах воєнного стану та в повоєнний період. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 22–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4>

СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

В умовах повномасштабної війни росії в Україні різко зросли соціальні ризики (політичні, економічні, демографічні та ін.), поставивши нові виклики вітчизняній системі соціального захисту та соціального забезпечення. Соціальні наслідки війни та повоєнного періоду можуть бути як короткостроковими (демографічні, в т.ч. й руйнування усталених сімейних структур), та і довгостроковими. Останніх є переважна більшість, в т.ч. питання новонаціального повернення військових до цивільного життя, питання реабілітації військових та цивільного населення; проблема погіршення стану здоров'я та інвалідності військових і цивільного населення; вимушене переселення цивільного населення з зони бойових дій та окупації, а також міграція за кордон; економічна, політична, соціальна дестабілізація суспільства тощо.

Відповідно, постає потреба детального вивчення та аналізу різноманітних соціальних викликів, ризиків, пов'язаних із ними, а також розробка програми мінімізації та усунення негативних наслідків. Система соціального захисту є одним із ключових механізмів у подоланні негативних наслідків війни та відновлення добробуту громадян. Адже під соціальним захистом розуміється не лише надання фінансової допомоги потребуючим категоріям, а й забезпечення добробуту, безпеки та свободи усіх членів суспільства. Оскільки головним завданням системи соціального захисту є запобігання виникненню складних життєвих обставин особи, сім'ї, їх своєчасне виявлення та подолання, то надзвичайно важливою є роль соціальної держави (зокрема, фінансові та юридичні механізми) для соціального забезпечення, тобто забезпечення соціальних гарантій, соціальних допомог (матеріальних виплат), та надання соціальних послуг. Не менш важливу роль грають громади, соціальні групи та сім'я. Тому значна увага приділяється питанню соціальної солідарності суспільства.

У статті визначено ряд важливих напрямів роботи системи соціального захисту задля подолання або мінімізації повоєнних соціальних викликів. Звернено увагу, що практично всі вони співпадають із «Великими викликами соціальної роботи».

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні виклики, соціальна реабілітація, соціальна терапія.

Oksana ZHUK

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Socio-Humanitarian Technologies,
Lutsk National Technical University,
Lvivska str., 75, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43017,
oks_zhuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9413-7651*

Oksana SILVESTROVA

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Socio-Humanitarian Technologies,
Lutsk National Technical University,
Lvivska str., 75, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43017,
oksana_35@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8930-8698*

Olena GAPONCHUK

*Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department
of Socio-Humanitarian Technologies, Lutsk National Technical University,
Lvivska str., 75, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43017,
lenagaponchuk83@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8603-277X
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4>*

To cite this article: Zhuk, O., Silvestrova, O., Gaponchuk, O. (2022). Sotsialni vyklyky v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi v umovakh voiennoho stanu ta v povoiennyi period [Social challenges in modern Ukrainian society under martial law and in the post-war period]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 22–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.4>

SOCIAL CHALLENGES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY UNDER MARTIAL LAW AND IN THE POST-WAR PERIOD

In the context of Russia's full-scale war in Ukraine, social risks (political, economic, demographic, etc.) have sharply increased, posing new challenges to the domestic system of social protection and Social Security. The social consequences of the war and the post-war period can be either short-term (demographic, including the destruction of established family structures), or long-term. The latter are the overwhelming majority, including the issue of a full-fledged return of the military to civilian life, the issue of rehabilitation of the military and civilian population; the problem of deterioration of the health and disability of the military and civilian population; forced relocation of the civilian population from the war zone and occupation, as well as migration abroad; economic, political, social destabilization of society, etc.

Accordingly, there is a need for a detailed study and analysis of various social challenges, risks associated with them, as well as the development of a program to minimize and eliminate negative consequences.

The social protection system is one of the key mechanisms in overcoming the negative consequences of war and restoring the well-being of citizens. After all, social protection means not only the provision of financial assistance to the needy categories, but also the provision of well-being, security and freedom of all members of society. Since the main task of the social protection system is to prevent the emergence of difficult life circumstances of an individual and family, their timely detection and overcoming, the role of the welfare state (in particular, financial and legal mechanisms) is extremely important for social security, i.e. providing social guarantees, social benefits (material payments), and provision of social services. Communities, social groups and the family play an equally important role. Therefore, considerable attention is paid to the issue of social solidarity of society.

The article defines a number of important areas of work of the social protection system to overcome or minimize post-war social challenges. It is noted that almost all of them coincide with the «Big challenges of social work».

Key words: social protection, social security, social challenges, social rehabilitation, social therapy.

Постановка проблеми у головному вигляді і її зв'язок із важливими проблемами та практичними завданнями. XXI століття позначене

війнами, військовими конфліктами, природними та техногенними катаклізмами, гуманітарними катастрофами та порушеннями прав

людини. Наслідком цього є соціальні виклики – проблемні ситуації, від розв’язання якої залежить не лише подальше функціонування, а й саме існування суспільства та держави. Виклики породжують загрози для людини, спільнот, суспільства в цілому. Соціальні виклики мають різний характер і проявляються у вигляді ризиків, загроз, небезпек у різних сферах – економічній, фінансовій, військовій, соціально-політичній, національній, інформаційній тощо.

Ряд таких соціальних наслідків може бути короткостроковими (демографічні, в т.ч. й руйнування усталених сімейних структур), проте більшість має розтягнутий на роки та десятиліття негативний вплив. Це й питання повноцінного повернення військових до цивільного життя, що часто супроводжується складними життєвими обставинами; погіршення стану здоров’я та інвалідність військових і цивільного населення; вимушене переселення цивільного населення з зони бойових дій та окупації у більш спокійні регіони та міграція за кордон; економічна, політична, соціальна дестабілізація суспільства тощо.

Відповіддю на виклик є вивчення та окреслення проблеми, ґрунтовний аналіз та подальші дії для мінімізації наслідків викликів. Особливо значимим з точки зору реагування на ці небезпеки є їх квантифікація (лат. *quatum*), тобто вимірювання, встановлення їх кількісних ознак, а також ідентифікація (лат. *indentifico*) небезпек, тобто їх виявлення, визначення характеристик, вірогідності настання (Кравченко, 2016).

Аналіз останніх досліджень, у яких запроваджено вирішення проблеми. Основи теорії викликів розроблені британським істориком Арнольдом-Джозефом Тойнбі, автором дванадцятитомної праці з питань порівняльної історії цивілізацій «Дослідження історії» (1934–1961). Суть його концепції полягає в тому, що походження та розвиток цивілізації можливе лише за умови впливу на суспільство різних чинників («викликів»), які вимагають від суспільства адекватної відповіді на них. При цьому завжди можливі різні варіанти розвитку, бо можливі різні відповіді на той самий виклик. Відповіддю на виклик може бути або зростання – перехід у більш високий і більш досконалий стан, або розпад. За надання адекватної «відповіді» на «виклики», вважав А. Тойнбі, відповідає «творча меншість», яка висуває і реалізо-

вує ідеї, об’єднує людей для досягнення мети (Toynbee, n.d.).

Дослідження проблеми повоєнних соціальних наслідків у різні історичні періоди здійснювали зарубіжні та вітчизняні науковці Г. Обінгер та К. Шміт (Obinger, Schmitt, 2019), В. Філіпчук (Філіпчук, 2018).

Мета статті. Аналіз основних соціальних викликів в українському суспільстві у період війни та прогнозування розвитку соціальних викликів у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отримання наукових результатів. Війна росії проти України, розпочата у 2014, продовження повномасштабної війни проти українського суспільства у 2022 році призвело до різного роду соціальних викликів, які потрібно вже зараз ідентифікувати та квантифікувати. Такої ж процедури вимагатимуть повоєнні виклики, які вже сьогодні можуть бути частково прогнозовані.

Ще у 2015 р. Американська академія соціальної роботи та соціального забезпечення визначила т.зв. «Великі виклики соціальній роботі» (Grand Challenges for Social Work). Хоча серед них і немає викликів, безпосередньо пов’язаних із воєнними діями, проте практично всі вони є дотичні до питань соціального захисту в умовах війни та повоєнній відбудові суспільства:

- Забезпечення здорового розвитку молоді, в т.ч. підтримки психічного здоров’я.
- Усунення прогалин у галузі охорони здоров’я (розробка ефективних рішень для подолання обмеженого доступу до медичного обслуговування через різного виду дискримінацію).
- Зупинення насильства в сім’ї.
- Збільшення тривалості життя та його продуктивності (розробка справедливої соціальної політики та програм у сфері зайнятості, волонтерства, піклування та освіти для усіх вікових категорій).
- Подолання соціальної ізоляції.
- Вирішення проблеми бездомності. З цієї проблемою стинулися десятки тисяч українців, житло яких було знищене російськими окупантами.
- Соціальна відповідь на зміну середовища. Екологічні та техногенні загрози у воєнний та повоєнний період зростають в рази (яскравий приклад – захоплення російськими військами

Чорнобильської та Запорізької АЕС та ядерний шантаж з боку росії).

– Використання технологій для соціального блага. Впровадження технологій на місцях (організація роботи та навчання у дистанційному форматі, де це можливо) дозволить налагоджувати та підтримувати ефективну комунікацію між різними соціальними структурами.

– Сприяння розумному позбавленню волі, зокрема, через процедуру пробації.

– Зменшення надзвичайної економічної нерівності.

– Фінансові можливості для всіх.

– Досягнення рівних можливостей та справедливості.

– Усунення расизму (Сільвестрова О.Ю., 2021; Coyle, n.d.).

Серед наявних та прогнозованих повоєнних викликів в українському суспільстві на сучасному етапі: реінтеграція учасників бойових дій; реадаптація внутрішньо-переміщених осіб (далі – ВПО) та вимушено переміщених осіб за кордон, особливо тих, хто втратив житло; медико-соціальна та соціально-психологічна реабілітація військових та цивільних, які постраждали від насильства, отримали травми, інвалідність, втратили близьких; працевлаштування людей, які втратили роботу, забезпечення житлом громадян, які втратили житло; повернення переселених за кордон українських громадян в Україну; відновлення житла і зруйнованих міст із врахуванням принципів «універсального дизайну» та наявності укриттів і бомбосховищ. Тому вже сьогодні важливо прогнозувати, описувати, вивчати, а також розробляти шляхи, методи та інструменти подолання повоєнних соціальних викликів.

Одним із таких шляхів є соціальний захист населення. Система соціального захисту допомагає окремим особам і сім'ям, особливо вразливим категоріям, долати кризи і потрясіння, знаходити роботу, підвищувати продуктивність, інвестувати в здоров'я та освіту своїх дітей і захищати старіюче населення. Соціальний захист охоплює низку стратегій і програм, необхідних для зменшення наслідків бідності та ізоляції протягом усього життя (Social protection, n.d.)

Слід наголосити на такому суттєвому аспекті соціального захисту, як можливість його існування тільки за умов соціальної солідарності,

оскільки соціальний захист здійснюється спільними зусиллями всього населення країни (Філіпчук, 2018). Адже основне завдання системи соціального захисту – запобігання виникненню складних життєвих обставин для особи, сім'ї, їх своєчасне виявлення та подолання. І тут є надзвичайно важливою є роль соціальної держави (зокрема, фінансові та юридичні механізми) для соціального забезпечення, тобто забезпечення соціальних гарантій, соціальних допомог (матеріальних виплат), та надання соціальних послуг. Не менш важливою є роль громади, соціальної групи та сім'ї. І саме тут найбільше значення має солідарність суспільства – соціальна згуртованість, соціальна взаємодія та соціальне партнерство.

Тому головним завданням, на нашу думку, є підготовка громад, родини, соціальної групи до активної відповіді соціальні виклики, зумовлені війною. Найперше, це реінтеграція учасників бойових дій, реадаптація, реабілітація, соціальна інклюзія постраждалих військових та цивільних осіб від наслідків воєнних дій.

Реінтеграція учасників бойових дій – це комплекс заходів як з боку держави, так і самих ветеранів/ветеранок, спрямований на відновлення соціальних ролей, зв'язків, набуття втрачених прав і можливостей, поновлення соціальної цілісності особи (Бойко-Бузиль, 2021). Реінтеграція ветеранів/ветеранок та їх сімей у мирне життя повинна спрямовуватись на їх соціальну активність, а також відбуватись через активну участь у соціально-економічному розвитку місцевих громад. Реінтеграція учасників/учасниць бойових дій за міжнародними стандартами включає кілька компонентів: 1) соціальний – відновлення сімейних ролей та статусів; 2) економічний – забезпечення роботою та /або матеріальною підтримкою для медичної реабілітації; 3) соціально-політичний (залучення до громадської активності та політичних процесів).

За результатами проведення у 2021 р. дослідження оцінки потреб ветеранів в рамках програми реінтеграції ветеранів IREX у співпраці з ГО Veteran Hub та ГО «Юридична сотня» було визначено такі інструменти соціально-економічної реінтеграції ветеранів/ветеранок: сприяння працевлаштуванню, пріоритет – ветеранам з інвалідністю, надання комплексних послуг з кар'єрного розвитку, фінансові чи

податкові пільги роботодавцям, додаткові тижні відпустки, пільги при вступі до університетів, матеріальна підтримка для лікування/реабілітації (Реінтеграція, 2021).

Враховуючи світовий та вітчизняний досвід подолання повоєнних соціальних викликів, визначимо такі важливі напрями роботи задля їх подолання або мінімізації:

1. Підготовка сімей, громад до повернення і тривалої реінтеграції та реабілітації учасників/учасниць бойових дій, постраждалих військових та цивільних осіб. Важливу роль тут відіграватиме інформаційно-роз'яснювальна робота з боку медійників щодо поширення позитивного іміджу ветеранів/ветеранок, їх потреб та психологічного стану на наслідків посттравматичного синдрому. Варто поєднувати зусилля психологів, соціальних працівників, «мобільних бригад швидкого реагування» для роботи з ветеранами/ветеранками, постраждалими цивільними особами та їх сім'ями (Звіт, 2020).

2. Залучення ветеранів/ветеранок до активної діяльності у громадських організаціях (які будуть об'єднувати і підтримувати за принципом «рівний-рівному»).

3. Регіональним/місцевим органам влади максимально сприяти соціальній взаємодії та соціальному партнерству – максимального долучення ГО, представників об'єднань до розробки стратегій, прийняття рішень та реалізації програм, контролю за їх виконанням, надання допомоги. Зокрема, варто проводити навчання службовців з комунікації та взаємодії з постраждалими, військовослужбовцями – учасниками бойових дій (вислуховувати, включати емпатію, уникати бюрократичних перепон, і т.п.).

4. Проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу в суспільстві про важливість та роль самого суспільства. Зокрема, проблема адаптації людей з інвалідністю (а кількість таких зростає щодня!). Важливим завданням повоєнного суспільства є соціальна інклюзія – дослівно «включення» особи з інвалідністю до повноцінного життя в соціумі. Слід знати, що і соціальна реабілітація і соціальна інклюзія є взаємозалежним процесом, з одного боку, спрямованим на відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а з другого – на зміну характеру самого середовища для реалізації потреб людини.

5. Важливим аспектом є потреба у фахівцях – не лише психологах, а й у фахівцях

із соціальної роботи та соціального забезпечення, соціальних менеджерів. Адже це професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікованої допомоги особам/сім'ям, які потрапили в складні життєві обставини з метою розширення або відновлення їхньої здатності до соціального функціонування, сприяння реалізації громадянських прав, запобігання соціальному виключенню. Соціальний менеджер та фахівець із соціальної роботи закріплюються за певною територіальною одиницею. При цьому вони можуть мати віддалене робоче місце. Соціальний менеджер, фахівець із соціальної роботи відповідальні за виявлення дітей, осіб, сімей на ранніх етапах їхньої вразливості та організувати надання соціальних послуг.

6. Проведення творчих, соціально-психологічних, освітніх, духовних та інших практик у громадах; забезпечення професійного навчання та підвищення кваліфікацій соціальних працівників, психологів та педагогів для залучення до процесів реінтеграції та реадптації постраждалих осіб, а також осіб/сімей, які потрапили у складні життєві обставини.

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 560 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» урегульоване питання надання соціальних послуг особам, які опинились у складних життєвих обставинах, екстрено (кризово) в умовах воєнного стану. Рішення про надання послуг екстрено (кризово) приймається уповноваженим органом або надавачем соціальних послуг невідкладно та протягом однієї доби забезпечується їх надання. Відповідно до ухваленого рішення людям з інвалідністю та літнім людям «екстрено (кризово) можуть надаватися такі соціальні послуги: інформування; консультування; надання притулку, зокрема нічного; короткотермінове проживання; екстрене (кризове) втручання.

Під час дії на території України або адміністративно-територіальної одиниці надзвичайного або воєнного стану також може забезпечуватися надання екстрено (кризово) таких соціальних послуг: представництво інтересів; підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб; соціальний супровід

сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю; паліативний догляд; соціально-психологічна реабілітація; натуральна допомога; переклад жестовою мовою; транспортні послуги» (Про внесення змін, 2022).

Для осіб, які опинилися у складній життєвій ситуації, передбачено й надання інших видів соціальної допомоги:

– соціальна терапія – система професійного впливу на стан, поведінку, психіку особи (групи) з метою їх соціального і психологічного оздоровлення, усунення стійких порушень в соціальному функціонуванні (Кизименко, б.д.). Вона передбачає і пряме втручання з метою усунення перешкод, що заважають повноцінному соціальному розвитку індивіда, соціальної групи;

– соціальне консультування – технологія надання соціальної допомоги шляхом переважно психологічного впливу на людину або малу групу з метою їх соціалізації, відновлення та оптимізації їх соціальних функцій, орієнтирів, вироблення соціальних норм поведінки і спілкування. Консультування може бути юридичним, медичним, психологічним, соціально-психологічним, соціально-педагогічним залежно від ситуації (Кизименко, б.д.);

– оціальне посередництво – процес сприяння досягненню згоди між соціальним суб'єктом

і об'єктом для вирішення соціальних проблем останнього і надання йому допомоги. Для вирішення соціальних проблем можуть залучатися кілька суб'єктів, здатних допомогти (державні соціальні установи, громадські організації, комерційні структури тощо) (Тюптя, 2004).

Висновки. Перед вітчизняною системою соціального захисту та соціального забезпечення сьогодні постали нові соціальні виклики та набули надзвичайної гостроти наявні. Зростання чисельності осіб, постраждалих від війни, ставить перед державою не лише питання надання їм соціальної допомоги (насамперед, матеріальної), а й вимагає застосування класичних та інноваційних інструментів соціального захисту, солідарності суспільства для налагодження для швидкої відбудови і розбудови України.

Російська воєнна агресія та набуття Україною статусу кандидата в члени Євросоюзу показала необхідність якомога скорішого втірення проблем правового забезпечення соціального захисту в умовах воєнного стану, розробку шляхів їх вирішення. Великого значення набуває забезпечення професійного навчання та підвищення кваліфікацій соціальних працівників, психологів та педагогів та інших фахівців для залучення до процесів реінтеграції та реадптації постраждалих військових та цивільних осіб, а також осіб/сімей, які потрапили у складні життєві обставини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко-Бузиль Юлія. Правові та психологічні основи поняття «реінтеграція учасників бойових дій». *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Випуск 9. С. 28–34. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/9_2021/6.pdf
2. Звіт за результатами аналітичного дослідження «Ефективність моделей допомоги мобільних бригад соціально психологічної допомоги на шляху реінтеграції учасників бойових дій в АТО/ООС та членів їх родин до мирного життя на території Миколаївської та Київської областей». Березень 2020. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mt_jfo_report_final_compressed_1.pdf
3. Кизименко Л. Д., Бедна Л. М. Словник-довідник соціального працівника. URL: <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html>
4. Кравченко В. І. Виклики і загрози Україні, її економіці та фінансам у першій третині XXI століття. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5170>
5. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#Text>
6. Про соціальні послуги : Закон України № 2671-VIII, чинний, поточна редакція від 27.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
7. Реінтеграція ветеранів: активісти презентували дослідження. *Український кризовий медіа-центр*. 21.12.2021. URL: <https://uacrisis.org/uk/reintegratsiya-veteraniv>
8. Сільвестрова О.Ю. «Великі виклики» як пріоритети сучасної соціальної роботи». *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : Матеріали V міжнародної науково-практичної кон-*

ференції (12-13 березня 2021 року, м. Київ) / за ред. Ю. М. Швалба. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. С. 179–181. URL: https://psy.knu.ua/images/conference/2021/tezy_knu_socwork_03_2021.pdf

9. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: Теорія і практика. Київ : ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12112.html>

10. Філіпчук В. Р. Соціальний захист населення: зміст категорії та відповідність викликам глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20, ч. 3. С. 106–110. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_3_2018ua/24.pdf

11. Coyle, Sue. The Grand Challenges for Social Work: An Update. *Social Work Today*, (19, 5). 16-20. Retrieved from <http://viewer.zmags.com/publication/95df95ab#/95df95ab/17>

12. Grand Challenges for Social Work. URL: <https://grandchallengesforsocialwork.org/>

13. Obinger, H., Schmitt, C. (2019) World war and welfare legislation in western countries. *Journal of European Social Policy*. 261–274. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0958928719892852>

14. Social protection. *UNICEF*. URL: <https://www.unicef.org/social-policy/social-protection>

15. Toynbee, Arnold J. A Study of History. URL: <https://discoversocialsciences.files.wordpress.com/2017/08/toynbee-study-of-history.pdf>

REFERENCES:

1. Boiko-Buzyl Yuliia. Pravovi ta psykholohichni osnovy poniattia «reintegratsiia uchasnykiv boiovykh dii» [Legal and psychological foundations of the concept of «reintegration of combatants»]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya psykholohichni nauky*. 2021. Vypusk 9. S. 28–34. Retrieved from http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/9_2021/6.pdf [in Ukrainian]

2. Zvit za rezultaty analitychnoho doslidzhennia «Efektyvnist modelei dopomohy mobilnykh bryhad sotsialno psykholohichnoi dopomohy na shliakhu reintegratsii uchasnykiv boiovykh dii v ATO/OOS ta chleniv yikh rodyn do myrnoho zhyttia na terytorii Mykolaivskoi ta Kyivskoi oblastei». Berezen, 2020 [Report on the results of the analytical study «Effectiveness of models of assistance of mobile brigades of social and psychological assistance on the way to reintegration of combatants in ATO/OOS and their family members to a peaceful life in the territory of Mykolaiv and Kyiv regions»]. March, 2020. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/mt_jfo_report_final_compressed_1.pdf [in Ukrainian]

3. Kyzymenko L.D., Biedna L.M. Slovnyk-dovidnyk sotsialnoho pratsivnyka [Dictionary-handbook of a social worker]. Retrieved from <http://ipp.lp.edu.ua/Library/004/004.html> [in Ukrainian]

4. Kravchenko V. I. Vyklyky i zahrozy Ukraini, yii ekonomitsi ta finansam u pershii tretyni XXI stolittia [Challenges and threats to Ukraine, its economy and finances in the first third of the XXI century]. *Efektivna ekonomika*. № 10, 2016. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5170> [in Ukrainian]

5. Pro vnesennia zmin do deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo nadannia sotsialnykh posluh u razi vvedennia nadzvychainoho abo voiennoho stanu v Ukraini abo okremykh yii mistsevostiakh [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the provision of social services in the event of the introduction of a state of emergency or martial law in Ukraine or some of its localities] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 travnia 2022 r. № 560. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

6. Pro sotsialni posluhy : Zakon Ukrainy [On social services: Law of Ukraine] № 2671-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia vid 27.04.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian]

7. Reintegratsiia veteraniv: aktyvisty prezentuvaly doslidzhennia [Reintegration of veterans: activists presented research]. *Ukrainskyi kryzovyi media-tsentr*. 21.12.2021. Retrieved from <https://uacrisis.org/uk/reintegratsiya-veteraniv> [in Ukrainian]

8. Silvestrova O.Iu. «Velyki vyklyky» yak priorityety suchasnoi sotsialnoi roboty» [«Grand challenges» as priorities of modern social work]. *Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii : Materialy V mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (12-13 bereznia 2021 roku, m. Kyiv) / za red. Yu.M. Shvalba*. Kyiv : KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2021. S. 179-181. Retrieved from https://psy.knu.ua/images/conference/2021/tezy_knu_socwork_03_2021.pdf [in Ukrainian]

9. Tiuptia L.T., Ivanova I.B. Sotsialna робота: Teoriia i praktyka [Social work: Theory and practice.]. Kyiv: VMUROL «Україна», 2004. 408 с. Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-12112.html> [in Ukrainian]

10. Filipchuk V. R. Sotsialnyi zakhyst naselennia: зміст катеорії та відповідність викликам глобалізації [Social protection of the population: content of the category and compliance with the challenges of globalization]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo*. 2018. Vyp. 20, chastyna 3. S. 106–110. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_3_2018ua/24.pdf [in Ukrainian]

11. Coyle, Sue. The Grand Challenges for Social Work: An Update. *Social Work Today*, (19, 5). 16–20. Retrieved from <http://viewer.zmags.com/publication/95df95ab#/95df95ab/17>
12. Grand Challenges for Social Work. Retrieved from <https://grandchallengesforsocialwork.org/>
13. Obinger, H., Schmitt, C. (2019) World war and welfare legislation in western countries. *Journal of European Social Policy*. 261–274. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0958928719892852>
14. Social protection. *UNICEF*. Retrieved from <https://www.unicef.org/social-policy/social-protection>
15. Toynbee, Arnold J. A Study of History. Retrieved from <https://discoversocialsciences.files.wordpress.com/2017/08/toynbee-study-of-history.pdf>

УДК 364.4:347.63]-043.86

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

Наталія ЛЕВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

Бібліографічний опис статті: Левченко, Н. (2022). Феномен відповідального батьківства як об'єкта соціальної роботи. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 37–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

**ФЕНОМЕН ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА
ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

У статті визначено важливість батьківства в розвитку дитини. Узагальнено напрацювання дослідників, які займаються вивченням проблематики соціально-педагогічної та психологічної роботи із сім'ями, формування усвідомленого батьківства і материнства та батьківської компетентності; зауважено, що проблемою репродуктивної праці, розподілу батьківських обов'язків та поєднання професійної зайнятості й материнства займаються закордонні дослідники; батьківства в контексті шлюбно-сімейних відносин; політика держави щодо материнства та батьківства. Проаналізовано різні визначення поняття «відповідальне батьківство», «батьківство», «усвідомлене батьківство» у законодавчих документах та працях дослідників проблеми; розкрито особливості відповідального батьківства; визначено основні засади відповідального батьківства.

Мета статті – проаналізувати феномен відповідального батьківства як об'єкта соціальної роботи. У дослідженні використано методи, аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Згідно із ст. 51 Конституції України, «сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою», в у статті 50 «Право на батьківство» Сімейного кодексу України зазначено, що «чоловік має право на батьківство». Отже, щасливе дитинство, материнство, батьківство є основою успішної, благополучної, здорової сім'ї. Батьківство здебільшого розуміється дослідниками як особистісне утворення – виховання дітей та комплекс почуттів.

Визначено, що відповідальне батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини не тільки від народження, й упродовж усього періоду розвитку дитини; відповідальність батька за свою репродуктивну, батьківську поведінку, за життя і виховання дитини з дотриманням чинних нормативно-правових актів.

Ключові слова: батьківство, відповідальне батьківство, соціальна робота, молодіжна політика, усвідомлене батьківство.

Nataliia LEVCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

To cite this article: Levchenko, N. (2022). Fenomen vidpovidalnoho batkivstva yak obiekta sotsialnoi roboty [Responsible parenthood phenomenon as an object of social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 37–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.5>

RESPONSIBLE PARENTHOOD PHENOMENON AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK

The article defines the importance of parenthood in the development of a child. The work of researchers studying the problems of socio-pedagogical and psychological work with families, the formation of conscious parenthood and motherhood, and parental competence is summarized; it is noted that foreign researchers deal with the problem of reproductive work, the distribution of parental responsibilities and the combination of professional employment

and motherhood; parenthood in the context of marital and family relationships; state policy regarding motherhood and fatherhood. Various definitions of the concept of «responsible parenthood», «parenthood», «conscious parenthood» in legislative documents and works of researchers on the issues were analyzed; features of responsible parenting are disclosed; the main principles of the responsible state are defined.

The purpose of the article is to analyze the phenomenon of responsible parenthood as an object of social work. The research methods used are analysis, comparison, and generalization of scientific sources on the investigated problem.

According to Art. 51 of the Constitution of Ukraine, «family, childhood, motherhood and parenthood are protected by the state», in Article 50 «Right to parentage» of the Family Code of Ukraine it is stated that «a man has the right to parentage». So, a happy childhood, motherhood, and parenthood are the basis of a successful, prosperous, healthy family. Parenthood is mostly understood by researchers as a personal education – raising children and a complex of feelings.

It was determined that responsible parenthood is the socio-legal status of a man registered as the father of a child not only from birth, but throughout the entire period of the child's development; the responsibility of the father for his reproductive and parental behavior, for the life and upbringing of the child in compliance with the current legal acts.

Key words: parenthood, responsible parenthood, social work, youth policy, conscious parenthood.

Вступ. Соціальні, економічні та політичні зміни впливають на всі сфери життя людини – від дитини до дорослого. Сім'я – важливий інститут розвитку сучасної особистості. Відповідно до нормативно-правових актів в Україні сімейне виховання визначено пріоритетним на державному рівні. У Сімейному кодексі України сім'ї названо провідним інститутом соціалізації дитини, гарантом її гармонійного розвитку й задоволення потреб. Статтями 49, 50 цього документа до особистих немайнових прав подружжя захищено право на материнство та право на батьківство, чим передбачено, що дружина має право на материнство, а чоловік має право на батьківство.

Згідно із ст. 51 Конституції України, «сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою» (Конституція України). Материнство та батьківство є важливим етапом становлення та розвитку дитини в сім'ї.

Формулювання цілей статті. Мета – проаналізувати феномен відповідального батьківства як об'єкта соціальної роботи.

Матеріали та методи дослідження: у дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Фактичні наукові дослідження та аналіз проблем. Аналіз психологічних, соціальних та педагогічних джерел свідчить, що в сучасних наукових працях приділено значну увагу окремим напрямкам наукових досліджень соціально-педагогічної та психологічної роботи із сім'ями (С. Бадора, Г. Бевз, Г. Іващенко, Н. Комарова, Д. Мажец, С. Найдюнова, І. Пеша), формуванню усвідомленого батьківства і материнства, батьківської компетентності (Т. Алексєнко, І. Братусь, З. Зайцева, Р. Овчарова, Г. Радчук); проблема репродуктивної праці,

розподілу батьківських обов'язків та особливості поєднання професійної зайнятості й материнства вивчають закордонні дослідники О. Ісупова, А. Темкіна, Ж. Чернова та ін., проблему батьківства у контексті шлюбно-сімейних відносин – Т. Гурко, політику держави щодо материнства та батьківства – Ж. Чернова, Т. Щурко. Проблеми підготовки молоді до сімейного життя набули висвітлення в працях О. Кізь, Т. Демидової, А. Денисенко, Л. Яценко, Н. Гусак, Л. Долинської, А. Бондарчук.

Виклад основних матеріалів. Більшість науковців, зокрема Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Ж. Петрочко та ін., поняття «відповідальне батьківство» розглядають як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. Відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи. Компонентами відповідального батьківства є ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки і сподівання; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стилі сімейного виховання тощо (Повалій, 2015).

З позицій соціальної педагогіки О. Безпалько та Г. Лактіонова під батьківством розуміють процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей (Безпалько, 2003).

В. Кравець, зауважує, що батьківство – «це повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей» (Кравець, 2003).

На думку І. Трубавіної, сім'я проходить етапи розвитку, на кожному з яких є свої завдання розвитку і проблеми життєдіяльності, які їй потрібно навчитися вирішувати. Отже, батьки повинні знати про кризи, які її очікують у зв'язку з появою дітей, сімейним життям і вихованням на кожному етапі, володіти життєвими вміннями і батьківською компетентністю для успішного подолання криз розвитку, криз дитячого віку і сімейних труднощів. Саме це і буде відповідальним батьківством – як правильно любити дитину в благополучній сім'ї (Трубавіна, 2013).

У статті 50 «Право на батьківство» Сімейного кодексу України зазначено, що «чоловік має право на батьківство. Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди (Сімейний кодекс України).

У «Великій українській енциклопедії» подано таке визначення поняття: «Батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини; факт походження дитини від певного чоловіка (батька)» (Велика українська енциклопедія).

Тлумачення слова «батьківство» подає і словник української мови зазначено, зокрема «Батьківство – спорідненість по крові між батьком і його дитиною» (Словник української мови).

У науковій літературі визначають природне та юридичне батьківство. «Природне батьківство – це кровна спорідненість між батьком і його дитиною. З моменту зачаття та до народження дитини під батьківством розуміють соціальний стан чоловіка, а з моменту народження – факт походження дитини від певного чоловіка, який ґрунтується на кровній спорідненості між батьком і дитиною та юридично посвідчений актом записом про народження дитини в органах державної реєстрації актів громадянського стану» (Велика українська енциклопедія).

«Юридичне батьківство – реалізоване право чоловіка на усиновлення дитини, яка не має з ним кровної спорідненості. Усиновлена дитина отримує ті самі права, що й біологічна дитина» (Велика українська енциклопедія).

«Батьківство – соціально-культурний феномен. Роль батька визначається типом панівної культури та цінностей, рівнем розвитку соціуму, гендерними стереотипами. Батьківство – інтегральна категорія, якою позначають залучення матері та батька до процесу виховання дитини, реалізацію ними батьківських функцій: виховної, соціально-економічної, доглядової, комунікативної, рекреативної, психологічного захисту тощо» (Велика українська енциклопедія).

На думку Л. Слюсар батьківство в сучасній сім'ї в кількісному вимірі відповідає потребам сучасного режиму відтворення населення, у якісному – потребам формування особистості, яка відповідає запитам навколишнього соціуму (Слюсар, 2017). Вона вважає, що сучасне суспільство характеризується значним різноманіттям форм і типів сім'ї, що часто визначають як плюралізацію форм сім'ї, адже поглиблення нуклеаризації (дорослі діти відокремлюються від батьків ще до створення власної сім'ї) поєднується з поширенням нових форм організації сімейного життя (new household forms) – однобатьківські сім'ї, реструктуровані сім'ї, офіційно незареєстровані шлюбні пари, транснаціональні сім'ї, об'єднання осіб, які не є родичами, тощо. Зростає ймовірність розпаду сім'ї внаслідок розлучення подружжя та утворення нової сім'ї в разі повторного шлюбу. Різноманіття типів сімей із дітьми формує відмінності в умовах розвитку дитини, особливості в системі відносин батьки – діти, тобто є основою плюралізації форм батьківства в сучасному світі. Національні традиції, особливості історичного розвитку країни впливають на форми сімейних об'єднань, гендерні ролі в сім'ї, систему лідерства, стиль спілкування батьків і дітей, однак збільшення різноманіття форм батьківства спостерігається у всіх країнах західної цивілізації (Слюсар, 2017).

М. Волошенко зауважує, що для молоді батьківство – це справді складний соціально-психологічний феномен, на формування якого впливає ряд чинників, а готовність до батьківства відбувається протягом довгого часу, особливе значення в цьому процесі має емоційний, психічний та фізичний стан батьків (Волошенко, 2021).

«Усвідомлене батьківство – це взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, з іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного, гармонійного особистісного

і соціального розвитку дитини на всіх етапах її життя» (Відповідальне батьківство).

На думку І. Звереві усвідомлене батьківство є соціально-психологічним феноменом, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості (Зверева, 2006).

В. Думанська зауважує, що батьківство – це більше біологічне та соціальне явище, та відповідальне батьківство – вияв індивідуальної та соціальної відповідальності, адже сам факт наявності дітей не означає, що батьки відповідально виконують свої батьківські функції. Компонент відповідальності в батьківстві має дуалістичний характер: з одного боку, батьки відповідальні перед суспільством за виховання його нових членів, з іншого – це вияв особистої соціальної відповідальності (Думанська, 2015).

Авторка визначила, що відповідальне батьківство – це платформа, на основі якої формуються виражена потреба в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя. Це багатогранне явище, яке розкривається через етичний, правовий, соціальний та економічний виміри та є синтезом відповідальної репродуктивної та вітальної поведінки, відповідального ставлення до вагітності та пологів, відповідального виховання дітей та регулярних позитивних комунікацій у родині (Думанська, 2015).

Основною складовою відповідального батьківства є комунікативна (регулярне спілкування з дитиною, адже потрібно бути в курсі того, що відбувається в житті дитини, які в неї інтереси, чому більше надає перевагу), емоційна (потрібно не лише слухати дитину і говорити на важливі теми, а й бути порадиниками, помічниками, давати їй можливість обговорювати проблеми та ділитись своїми враженнями), нормативна (батькам потрібно виступати в ролі експерта, який має певний досвід, це означає, що дитину потрібно вчити дотримуватись правил, які закладені в суспільстві), економічна (потрібно мати можливість забезпечувати та оплачувати навчання дитини, охорона здоров'я – дитини дуже важливо) складові (Відповідальне батьківство).

Основні засади відповідального батьківства – це любити свою дитину; приймати дитину такою, якою вона є; вірити та довіряти своїй дитині; постійно вивчати особистість дитини, не думати, що Ви все про неї знаєте; показувати дитині, що вона є для Вас важливою; давати зрозуміти дитині, що її справи є важливими для Вас; приділяти увагу формуванню вольових рис, привчати дитину до праці, напруги й виконання необхідних справ, навіть тоді, коли це не дуже приємно; допомагати дитині виконати те, чого вона ще не вміє; дозволяти дитині робити свій вибір, приймати власне рішення; у разі конфліктів, засуджувати не саму дитину, а її вчинок; прислухатися до думки дитини; бути ввічливими з дитиною; проводити разом із дитиною вільний час; допомагати дитині розвивати її здібності; піклуватися про її безпеку й забезпечувати основні життєві потреби дитини (Відповідальне батьківство).

Л. Слюсар зазначає, що закономірним наслідком сучасних трансформацій сім'ї та шлюбу є плюралізація форм батьківства. Сім'ї, у яких форма виконання батьківських функцій якісно змінена через особливості структури сім'ї, є поширеними і зменшення їх кількості в найближчі десятиліття не прогнозується, що повинно бути враховано при визначенні напрямів та інструментів сімейної політики. Не можна заперечувати важливість вирішення економічних проблем сімей із дітьми, а необхідно звернути увагу на психологічні, педагогічні проблеми, складності у вихованні, ризик виникнення конфліктних ситуацій. Ці сім'ї (насамперед однобатьківські, реструктуровані, транснаціональні) потребують не тільки матеріальної підтримки, й допомоги психологів, педагогів шляхом направлення і поширення відповідних рекомендацій, консультування тощо. Розв'язання проблем сім'ї та батьківства в Україні потребує не тільки значного економічного прогресу українського суспільства, й змін у системі цінностей і поглядів, осучаснення наявних сімейних практик та гендерної взаємодії у виконанні батьківських ролей (Слюсар, 2017).

І. Курило зауважує, що протягом новітньої соціально-демографічної історії визнання суспільної значущості батьківських функцій, цінності батьківства (а надто – материнства) змінювалось відповідно до динаміки цінності дитини (дітей), зростало прямо пропорційно

підвищенню ролі людського капіталу й значення ранніх вкладень у нього та при цьому знаходилось в «обернено пропорційній залежності» від динаміки частоти дітонародження. У цілому ж підвищення демографічної ефективності відтворення населення, з одного боку, та зростання вимог до якості людського капіталу й необхідність вкладень у нього з дитинства, з іншого, істотно вплинули на розвиток інституту батьківства, зумовили появу нової його філософії – «відповідального батьківства», а відтак і поширення відповідних соціальних практик, яке відбувається, однак, доволі нерівномірно й не завжди послідовно (Курило, 2016).

І. Трубавіна, здійснивши порівняльний аналіз понять «усвідомлене батьківство» та «відповідальне батьківство», визначила спільне та відмінне між ними. Авторка вважає, що формування батьківства є актуальною проблемою педагогічної теорії та практики. Батьківство може бути усвідомленим і обов'язково при цьому відповідальним, тобто усвідомлене батьківство є ширшим поняттям, оскільки включає в себе відповідальне. Усвідомлене батьківство – це також сімейні цінності, ролі, особливі знання, життєві і батьківські вміння. Відповідальне батьківство передбачає відповідальність батьків за свою репродуктивну, батьківську поведінку, за життя і виховання дитини тощо. Відповідальне батьківство тільки з умінням любити дитину стає усвідомленим, але воно є першоосновою для формування усвідомленого батьківства – засвоєння нових знань, цінностей, умінь тощо (Трубавіна, 2013).

На думку Л. Повалій, майбутні батьки мають бути відповідальними за народження дитини, якщо вона вже має народитись. Покладатись

у цьому лише на материнський інстинкт як найважливішу складову психологічної готовності до материнства є недоречним, оскільки серйозним контраргументом існування материнського інстинкту сьогодні є факти материнського терору відносно своїх дітей, який подекуди набуває масштабів національної катастрофи. Щорічно в Україні від рук матерів гине сотні дітей. Красномовними аргументами проти вродженого материнського інстинкту є зростання кількості жінок, що відмовляються ще в пологовому будинку від новонародженої дитини, а також збільшення кількості абортів. Тому молоді люди повинні мати чітке уявлення про відповідальну і безвідповідальну поведінку батьків, знати нормативні документи про права дитини, уміти оцінювати себе як батька чи матір крізь призму відповідальності, здійснювати контроль своєї поведінки з точки зору відповідальності (Повалій, 2015).

Отже, відповідальне батьківство це не тільки відповідальність матері, а й повна відповідальність батька за дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши педагогічні, психологічні, соціальні, економічні наукові та інші джерела, робимо висновок, що відповідальне батьківство – це соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини не тільки від народження, але впродовж усього періоду розвитку дитини; відповідальність батька за свою репродуктивну, батьківську поведінку, за життя і виховання дитини з дотриманням чинних нормативно-правових актів.

Перспективними є дослідження особливостей формування відповідального батьківства в молоді в межах діяльності молодіжних, реабілітаційних центрів та медичних установ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Відомості Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). № 30.
2. Сімейний кодекс України. № 2947-III. від 10.01.2002 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T022947?an=1275>
3. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>
4. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/batjkivstvo>
5. Відповідальне батьківство – запорука щастя дитини. Солонянська селищна рада «Центр надання соціальних послуг» (19.10.2021). Офіційний сайт Солонянської громади Дніпропетровської області. URL: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/news/1634646187/>
6. Думанська В. П. (2015), Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. № 3(25). С. 75–86. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/25/5.pdf>
7. Слюсар Л. І. (2017), Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризики та шляхи їх мінімізації. *Демографія та соціальна економіка*. № 3(31). С. 25–36. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/31/2.pdf>

8. Слюсар Л. І. (2016), Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. № 2(27). С. 26–38. doi: <https://doi.org/10.15-407/dse2016.02.026>
9. Курило І. О. (2016), Батьківство у демографічному контексті: методологічні засади дослідження та деякі тенденції розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. № 3(28). С. 11–22.
10. Безпалько О. В. (2003), Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : метод. матеріали для тренера [заг. ред. Г. М. Лактіонової]. Київ : Науковий світ. 107 с.
11. Кравець В. П. (2003), Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура. 416 с.
12. Трубавіна І. М. (2013), Усвідомлене і відповідальне батьківство: спільне і відмінне. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 13(272), Ч. IV. С. 96–101.
13. Зверєва І. Д. (2006). Основи батьківської компетентності : навч. посіб. / упоряд.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверєва, Н. Ю. Шевченко ; заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Науковий світ. 156 с.
14. Повалій Л. В. (2015). Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності. *Молодий вчений*. № 2(17). 2015. С. 295–298.
15. Тюття О. (2013). Материнство-батьківство як соціальний феномен. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. Вип. 1. С. 80–84.
16. Волошенко М. (2021). Уявлення молоді про відповідальне батьківство. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 13(45). С. 16–20. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.2>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. (zi zminamy). № 30. [in Ukrainian].
2. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. № 2947-III. vid 10.01.2002 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T022947?an=1275> [in Ukrainian].
3. Velyka ukrainska entsyklopediia. [Great Ukrainian encyclopedia]. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> [in Ukrainian].
4. Slovyk ukrainskoi movy. [Dictionary of the Ukrainian language]. URL: <http://sum.in.ua/s/batjkivstvo> [in Ukrainian].
5. Vidpovidalne batkivstvo – zaporuka shchastia dytyny. Solonianska selyshchna rada «Tsentр nadannia sotsialnykh posluh» (19.10.2021). Ofitsiyniy sait Solonianskoi hromady Dnipropetrovskoi oblasti. [Responsible parenting is the key to a child's happiness. Solonyansk settlement council «Center for the provision of social services» (October 19, 2021). The official website of the Solonya community of the Dnipropetrovsk region]. URL: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/news/1634646187/> [in Ukrainian].
6. Dumanska V. P. (2015), Vidpovidalne batkivstvo: teoretychniy aspekt. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Responsible parenthood: theoretical aspect. *Demography and social economy*], № 3 (25). S. 75–86. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/25/5.pdf> [in Ukrainian].
7. Sliusar L. I. (2017), Spetsyfyka batkivstva u simiakh riznykh typiv: problemy, ryzyky ta shliakhy yikh minimizatsii. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [The specifics of parenting in families of different types: problems, risks and ways to minimize them. *Demography and social economy*], № 3 (31). S. 25–36. URL: <https://dse.org.ua/arhchive/31/2.pdf> [in Ukrainian].
8. Sliusar L. I. (2016), Batkivstvo u systemi vidnosyn instytutu simi: suchasni transformatsii, yikh prychny ta naslidky. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Parenthood in the system of relations of the family institution: modern transformations, their causes and consequences. *Demography and social economy*]. № 2(27). S. 26–38. doi: <https://doi.org/10.15-407/dse2016.02.026> [in Ukrainian].
9. Kurylo I. O. (2016), Batkivstvo u demohrafichnomu konteksti: metodolohichni zasady doslidzhennia ta deiaki tendentsii rozvytku. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Parenthood in the demographic context: methodological principles of research and some development trends. *Demography and social economy*], № 3 (28). S. 11–22. [in Ukrainian].
10. Bezpalko O. V. (2003), Usvidomlene batkivstvo yak umova povnotsinnoho rozvytku dytyny: Metod. materialy dlia trenera [Conscious parenting as a condition for the full development of a child: Method. materials for the trainer]. [zah. red. H. M. Laktionovoi]. Kyiv: Naukovyi svit. 107 s. [in Ukrainian].
11. Kravets V. P. (2003), Genderna pedahohika : navch. posib. [Gender pedagogy: education. manual]. Ternopil : Dzhura. 416 s. [in Ukrainian].
12. Trubavina I. M. (2013), Usvidomlene i vidpovidalne batkivstvo: spilne i vidminne. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* [Conscious and responsible parenthood: common and different. *Bulletin of Taras Shevchenko LNU*], № 13 (272), Ch. IV. S. 96–101. [in Ukrainian].
13. Zvierieva I. D. (2006), Osnovy batkivskoi kompetentnosti: navch. posib. [Basics of parental competence: education. manual]. Uporiad.: T. H. Veretenko, I. D. Zvierieva, N. Yu. Shevchenko. [zah. red. I. D. Zvierievoi]. Kyiv : Naukovyi svit. 156 s. [in Ukrainian].

14. Povalii L. V. (2015), Formuvannia u starshoklasnykiv vidpovidalnoho batkivstva yak simeinoi tsinnosti. *Molodyi vchenyi* [Formation of responsible parenthood as a family value in high school students. *A young scientist*], № 2(17), 2015. S. 295–298. [in Ukrainian].
15. Tiuptia O. (2013), Maternstvo-batkivstvo yak sotsialnyi fenomen. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia. Pedagogika. Sotsialna robota* [Motherhood-parenthood as a social phenomenon. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Psychology. Pedagogy. Social work*], Vyp. 1. S. 80–84. [in Ukrainian].
16. Voloshenko, M. (2021), Uivlennia molodi pro vidpovidalne batkivstvo. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedagogika»* [Young people's perception of responsible parenthood. *Humanities studies. «Pedagogy» series*], 13(45). S. 16–20. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.2> [in Ukrainian].

УДК 373.016.011.33:613

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.6>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
бульв. І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0000-0002-9105-0470

Наталія БОЗОВЧУК

магістрантка,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
бульв. І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154
ORCID: 0000-0003-3937-3739
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.6>

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Бозовчук, Н. (2022). Чинники ризику адиктивної поведінки студентів закладів вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 44–52, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.6>

ЧИННИКИ РИЗИКУ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мета представлено у статті дослідження – визначення чинників, що підвищують ризик формування адиктивної поведінки студентів закладів вищої освіти (ЗВО). Теоретично обґрунтовано, що формування адиктивної поведінки під час навчання в ЗВО може бути пов'язане із труднощами адаптації до навчання, ускладненими проблемами в сім'ї та неформальному оточенні. Визначено ознаки неблагополуччя в різних сферах життєдіяльності студентів, що можуть свідчити про ризик формування у них девіантної поведінки: конфлікти в сім'ї, формальних і неформальних групах та з викладачами, самотність та відсутність підтримки з боку оточуючих, відсутність мотивації до навчання та надмірні навчальні навантаження.

Представлено результати емпіричного дослідження, що передбачало анонімне опитування студентів ЗВО за допомогою Google Forms та статистичний аналіз отриманих даних. Дослідження продемонструвало наявність значущих взаємозв'язків між загальними показниками неблагополуччя в сім'ї, дружніх стосунках і ЗВО, а також низькими показниками дружнелюбності й емоційної стабільності, визначеними за допомогою методики TPII UKR, та ступенем ризику формування адиктивної поведінки студента. Виокремлено стилі студентського життя, що пов'язані з формуванням адиктивної поведінки. Доведено, що ризик формування адиктивної поведінки пов'язаний із перенавантаженням роботою та навчанням на фоні емоційної нестабільності за умов, що студент не отримує належну підтримку в сім'ї та у неформальному оточенні.

Представлено рекомендації щодо профілактики адиктивної поведінки студентів у ЗВО: систематичне проведення досліджень, спрямованих на виявлення чинників ризику її формування в конкретному закладі, формування у студентів навичок раціональної організації навчання, формування позитивного психологічного клімату в студентських групах та створення умов для активного дозвілля, впровадження працевлаштування студентів у формах, сумісних із навчанням, налагодження системи соціальної та психологічної підтримки студентів, котрі зустрічаються із особистісними проблемами, проведення тренінгів з формування успішних копінг-стратегій, розвитку комунікативних вмій та навичок самоконтролю емоційного стану.

Ключові слова: адиктивна поведінка, залежність, чинники ризику, профілактика, студент, заклад вищої освіти.

Vadym LIUTYI

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Borys Grinchenko Kyiv University,
18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154
ORCID: 0000-0002-9105-0470

Nataliia BOZOVCHUK

Undergraduate Student,

Borys Grinchenko Kyiv University,

18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-3937-3739**DOI:** <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.6>

To cite this article: Liutyi V., Bozovchuk, N. (2022). Chynnyky ryzyku adyktivnoi povedinky studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Risk factors for addictive behavior of students of higher education institutions]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 44–52, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.6>

RISK FACTORS FOR ADDICTIVE BEHAVIOR OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The purpose of the study presented in the article is to determine the factors that increase the risk of forming addictive behavior of higher education institutions students. It is theoretically substantiated that the formation of addictive behavior during study at a higher education institution may be associated with difficulties in adapting to learning, complicated problems in the family and informal environment. Signs of trouble in various spheres of students' life have been identified, which may indicate the risk of their deviant behavior: conflicts in the family, formal and informal groups and with teachers, loneliness and lack of support from others, lack of motivation to learn and excessive learning loads.

The results of an empirical study, which involved an anonymous survey of university students using Google Forms and statistical analysis of the data obtained, are presented. The study demonstrated the presence of significant correlations between general indicators of family, friendships and university distress, as well as low rates of friendliness and emotional stability determined using the TIPI UKR methodology, and the degree of risk of forming student addictive behavior. It has been proven that the risk of the formation of addictive behavior is associated with overload of work and study against the background of emotional instability in conditions that the student does not receive proper support in the family and in an informal environment.

Recommendations for the prevention of addictive behavior of students in higher education institutions are presented: systematic research aimed at identifying risk factors for its formation in a particular institution, the formation of students' skills of rational organization of education, formation of a positive psychological climate in student groups and creation of conditions for active leisure, introduction of student employment in forms compatible with learning, establishment of a system of social and psychological support for students who face personal problems, conducting trainings on the formation of successful coping strategies, the development of communicative skills and self-control skills of the emotional state.

Key words: *addictive behavior, addiction, risk factors, prevention, student, higher education institution.*

Актуальність проблеми. У наш час для країни важливо піклуватися про життя та здоров'я студентів як соціальної групи, адже вони є майбутнім країни та продовженням поколінь. Вік студента припадає на завершення підліткової фази та на початок юнацької, що характеризуються прагненням людини довести свою незалежність та певну дорослість. У той же час, молода людина розпочинає студентське життя, наповнене отриманням нових знань в університеті, новими знайомствами та першим коханням. Різні події, що відбуваються у житті молоді людини, можуть призвести до її перевантаження і фактично підштовхнути її до адиктивної поведінки. Звичайно, це не означає обов'язкове формування залежності в людини, але ризик того, що в будь-якій сфері життя студента можуть виникнути обставини, що спричинять її формування, виключати не можна.

Станом на 2019 рік, відповідно до опитування ESPAD, частка підлітків, які хоча б раз у житті вживали алкоголь становить – 85,7%, а кількість тих, хто вживав алкогольні напої у своєму житті десять і більше разів складає – 46,3%, що є майже половиною опитаних у дослідженні (Балакірева та ін, 2019). За статистичними даними Національного центру статистики зловживання наркотиками, в США у 2022 році було встановлено, що 62% підлітків зловживали алкоголем, 50% – хоча б раз вживали наркотики (Teenage Drug Use Statistics: Data & Trends on Abuse, 2022). За даними ресурсу Truelist, більше 210 мільйонів людей у всьому світі залежні від соціальних мереж та інтернету (Social Media Addiction Statistic, 2022), а мета-аналіз M.Stevens, D.Dorstyn, P.Delfabbro, D.King, дозволив встановити, що глобальна поширеність ігрових розладів становить 3,05%. Це означає, що

може бути до 60 мільйонів людей (або більше), які страждають від ігрового розладу (Stevens et al., 2021). Отже, і світові, й вітчизняні дані свідчать про значну поширеність залежності серед молоді студентського віку.

Чинники ризику адикції можуть походити із різних сфер життя студента, але саме з віковими особливостями та студентським способом життя може бути пов'язаний високий ризик формування адиктивної поведінки у студентів, особливо – молодших курсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Чинники формування адиктивної поведінки вивчає багато науковців, які наводять власні класифікації з даного явища. Так, O.Santangelo, S.Provenzano, A.Firenze вказують на значні ризики формування в сучасній молодій людини залежності не лише від психоактивних речовин, а й від різних поширених форм поведінки: електронних та азартних ігор, активності в інтернеті, харчової поведінки тощо (Santangelo et al., 2022). Ю. Железнякова вказує, що певні умови, які можуть виникнути та спричинити формування адиктивної поведінки в людини, є чинниками ризику. Авторка виокремлює соціальні (макросоціальні – пов'язані з ситуацією в країні, та мікросоціальні – пов'язані з оточенням людини), вікові (індивідуальні особливості – протестна поведінка, негативізм, прагнення до нового), психологічні (акцентуації, невпевненість, неефективні копінг-стратегії, соціальна пасивність), психопатологічні (особливості особистісної патології і досвіду), патопсихологічні (психіатричні розлади, затримки розвитку) та біологічні (генетична схильність, органічні ураження мозку, хронічні захворювання, спадковість, обтяжена розладами батьків, рання сексуальна активність тощо) (Железнякова, 2013).

Т. Чубіна, С. Косяк, Я. Федоренко зазначають, що у підлітків найчастішими чинниками ризику є ті, які з'являються в школі (конфлікти з однолітками, вчителями, невдачі в навчанні), у сім'ї (конфлікти з батьками) та ті, що пов'язані з особистісними характеристиками (незрілість особистісної ідентифікації, обмеженість поведінкових стратегій, низька стійкість до стресів, почуття самотності та невизначеність сенсу життя) (Чубіна та ін, 2022). Ю. Бохонкова, О. Пелешенко, Ю. Сербін, В. Леліва вказують, що високим чинником ризику до формування адиктивної поведінки є низька самооцінка

людини (Бохонкова та ін, 2021). У. Михайлишин, досліджуючи вплив міжособистісних відносин на формування адиктивної поведінки, визначила, що чинниками ризику формування деяких видів адикції (алкогольної, наркотичної, інтернет-залежності) будуть виразні егоїстичний, агресивний, підозрілий та залежний типи міжособистісних відносин (Михайлишин, 2020).

У наукових дослідженнях названих авторів розкриваються та обґрунтовуються чинники формування адиктивної поведінки дітей та молоді взагалі або окремих її проявів. У той же час, особливості соціальної ситуації та розвитку особистості молоді людини, що посилюють ризик формування різноманітних адикцій під час навчання у закладах вищої освіти, розкриті недостатньо. Проте саме такі чинники мають бути в центрі уваги профілактики адиктивної поведінки студентів ЗВО.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження, представленого в даній публікації, є визначення чинників, що підвищують ризик формування адиктивної поведінки студентів закладів вищої освіти. У ході дослідження вирішувались такі завдання: теоретично обґрунтувати чинники соціальної ситуації та розвитку особистості молоді людини, котра навчається у ЗВО, що можуть вплинути на формування у неї адиктивної поведінки; визначити поширеність серед студентів ЗВО проявів адиктивної поведінки та чинників, що можуть вплинути на її формування; за допомогою аналізу емпіричних даних встановити характер впливу окремих ситуативних та особистісних чинників на ризик формування у студента адиктивної поведінки; представити рекомендації щодо впровадження отриманих результатів в рамках профілактичної роботи закладу вищої освіти.

Методологія та методика дослідження. Узагальнення представлених в наукових джерелах поглядів щодо чинників адикцій дозволило припустити, що формування адиктивної поведінки у студентів може бути спричинене низькою обставин, які з'являються у їхньому житті у зв'язку із навчанням в ЗВО. Залежна поведінка може сформуватись на фоні постійних стресових ситуацій, до яких потрапляють студенти (неспроможність впоратися із навчальним навантаженням, непорозуміння з викладачами чи одногрупниками, необхідність поєднувати навчання із роботою тощо). Ситу-

ація може ускладнюватися труднощами у взаємовідносинах в сім'ї та у неформальному оточенні, проблемами зі здоров'ям. Людина, сама того не помічаючи, може знайти справу, яка допомагатиме їй забути про наявні проблеми чи відволіктися. Але при цьому така справа може стати об'єктом залежності, що нестиме шкоду для життя людини.

Крім того, ризик формування залежності у студента може збільшуватися, якщо для нього притаманні дезадаптивні якості особистості (занижена самооцінка, невпевненість у собі чи неефективні копінг-стратегії). У такому випадку людині важко буде впоратися з появою різних негативних ситуацій чи конфліктів у житті, і саме тому цей чинник підвищує ризик формування залежності.

Для перевірки названих припущень було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на визначення чинників ризику формування адиктивної поведінки студентів першого року навчання закладу вищої освіти. Вибір впав саме на студентів перших курсів, адже це початок нового етапу людини, і на цьому етапі особистість може бути найбільш вразливою як до зовнішніх, так і внутрішніх чинників ризику адиктивної поведінки. У рамках дослідження був застосований метод опитування у формі анонімного анкетування.

Методика опитування включала в себе три блоки. Перший блок складався з питань, які давали інформацію про студента та вимальовували картину його життя. У другому блоці студенти повинні дати суб'єктивну оцінку собі, своєму навчанню в університеті, взаєминам з родиною та друзями. Крім того, у блоці містились розроблені авторами шкали самооцінки чинників формування адиктивної поведінки, що мають відношення до оточення студента (сім'я, друзі), вищого навчального закладу та індивідуальних особливостей. У третьому блоці були представлені питання, які давали змогу дізнатися, які види активності студентів є для них найбільш цінними, а отже є ризик формування залежності від них, та питання, що розкривають суб'єктивну оцінку наявності у студентів ознак адиктивної поведінки відповідно до діагностичних критеріїв МКХ-10. Анкета була доповнена психодіагностичною методикою ТІРІ UKR, що в рамках експрес-опитування дозволяє встановити виразність

в учасників дослідження особистісних рис відповідно до п'ятифакторної теорії особистості, т. зв. «Великої п'ятірки» (Кліманська, Галецька, 2019). Передбачалося самостійне заповнення студентом анкети в електронному вигляді в програмі Google Forms, отже можна вказати, що вплив дослідників на респондентів був мінімізований. Дані, отримані в ході опитування, були піддані статистичному аналізу з метою підтвердження причинно-наслідкових зв'язків між передбаченими дослідженням чинниками формування адиктивної поведінки студентів та ступенем виразності ризику такої поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Емпіричне дослідження було проведене у червні 2022 року на базі двох факультетів Київського університету імені Бориса Грінченка. У ході дослідження опитування пройшли 99 студентів першого курсу. Тип вибіркової сукупності – цілеспрямований, гніздовий, за бажанням. Усім студентам першого курсу обраних за цільовою ознакою (спеціальність) факультетів адресною розсилкою електронної пошти було запропоновано пройти анкетування за допомогою Google Forms. Рішення щодо участі в опитуванні студенти приймали самостійно.

Опитування пройшли 25 чоловіків та 74 жінки. Вік 84 опитаних на момент дослідження склав 17–18 років, 13 – 19–20 років; 14 опитаних отримували освіту за гуманітарними спеціальностями, 7 – технічними, 78 – соціальними. Структура вибірки за гендерно-віковим складом та спеціальністю в цілому відповідала генеральній сукупності. 79 опитаних проживали разом із батьками або родичами, 20 – окремо від батьків в гуртожитку або в орендованій квартирі; 20 опитаних поєднували навчання із постійною роботою, 28 – мали епізодичну або випадкову роботу, 51 – не поєднували навчання із роботою.

Відповідно до результатів опитування, значна частка студентів вважала такими, що відіграють важливу роль в їхньому житті, деякі ризиковані щодо формування залежності види поведінки: «відпочинок у гарній компанії» – 80,8% опитаних, інтернет-серфінг, проведення часу в соціальних мережах (Instagram, Telegram, Viber, TikTok, Facebook, тощо) – 77,8%, турбота про власну зовнішність (фітнес, мейкап, бодібілдинг, тощо) – 73,7%, заняття спортом (спортзал, гімнастика, спортивні ігри) – 55,6%, здійснення покупок в мага-

знах – 49,5%, романтичні стосунки – 55,6%, секс – 37,4%, здорове харчування, дотримання дієт – 39,4%, геймінг (комп'ютері ігри, ігри на телефоні, приставці) – 30,3%, відвідування клубів, клубне життя – 14,1% опитаних. При цьому значна частина опитаних у зв'язку із названими важливими для себе видами поведінки помічала ситуації, що можуть бути ознаками адикції: переживання особливого досвіду та особливих переживань (75,8%), відмову від інших важливих занять (52,5%), втрату контролю над собою, своєю поведінкою та емоційним станом (35,4%), неспроможність стримати власні бажання (32,3%) та зазнавання проблем і неприємностей (30,3%) (рис. 1). Звичайно, кожна із перелічених ознак сама по собі не засвідчує наявності у людини адиктивної поведінки, проте поєднання декількох вказує на ризик її формування. Відповідно до результатів опитування, не менше 4-х із перелічених ознак (високий ризик залежності) одночасно відмічали у себе 21,2% студентів, 2-3 ознаки (помірний ризик залежності) – 47,5%, одну ознаку або повну її відсутність (мінімальний ризик залежності) – 31,3% опитаних.

У ході опитування студенти могли за п'ятизначною порядковою шкалою оцінити те, наскільки для їхньої життєдіяльності в сім'ї, навчальному закладі та у сфері неформальних взаємовідносин притаманні ознаки неблагополуччя, що можуть підвищити ризик формування адиктивної поведінки (рис. 2). Найбільш поширеними серед опитаних ознаками неблагополуччя були конфлікти та відсутність підтримки та взаєморозуміння в сім'ї й нефор-

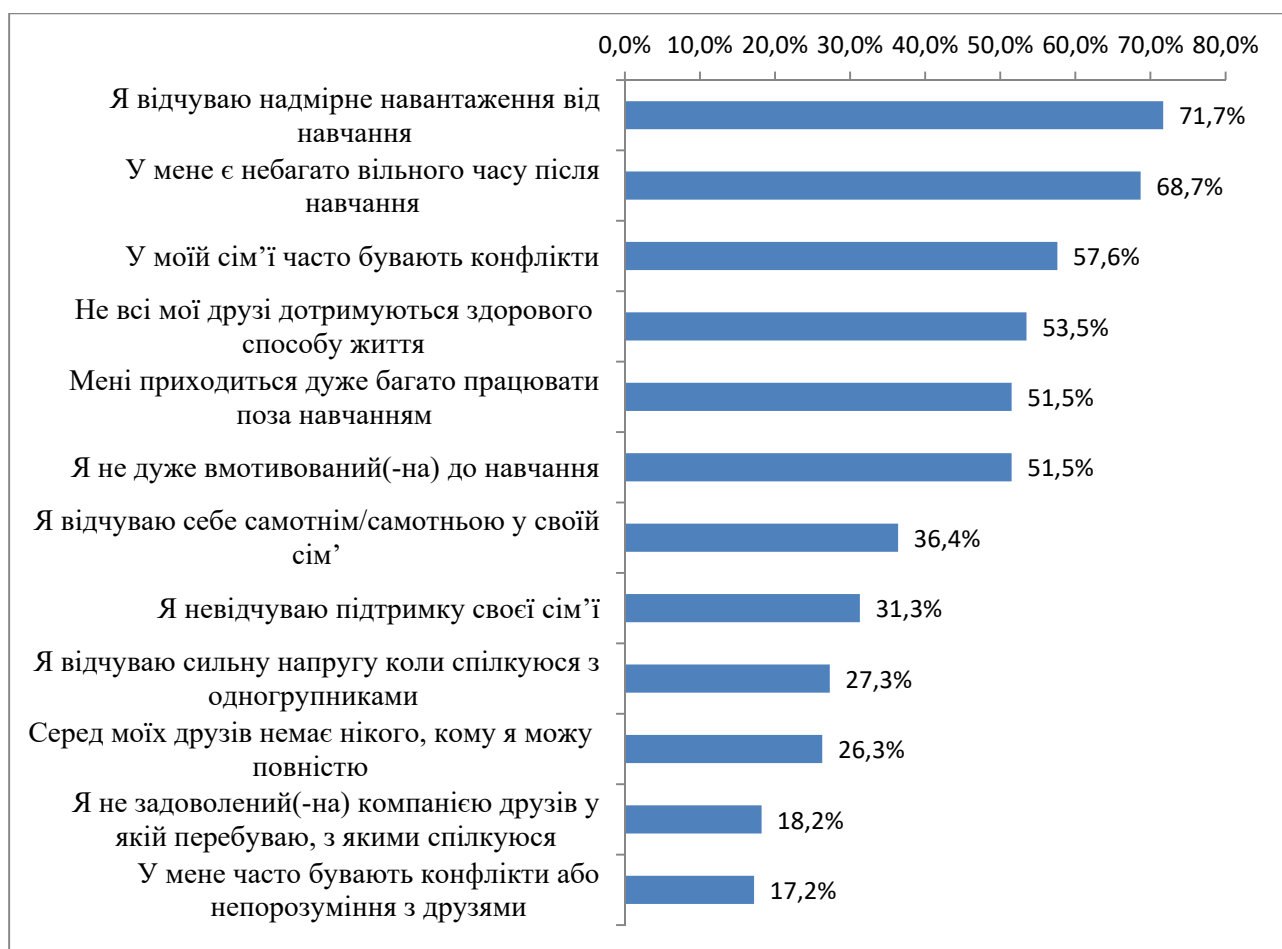
мальному оточенні та надмірне навантаження роботою й навчанням. Взагалі, високі показники за шкалою оцінки сімейного неблагополуччя були властиві 50,5% опитаним, проблем у дружніх стосунках – 37,4%, труднощів навчання в ЗВО – 67,7% опитаним студентам.

Статистичний аналіз продемонстрував наявність значущих взаємозв'язків між загальними показниками неблагополуччя в сім'ї, дружніх стосунках та ЗВО та ступенем ризику формування адиктивної поведінки студента. При цьому найбільш суттєвий вплив на виразність ознак адикції мали проблеми та труднощі, пов'язані із неформальним спілкуванням та навчанням студентів (табл. 1). Показник врівноваженого співвідношення шансів (AOR) формування адиктивної поведінки у випадку високих значень неблагополуччя у дружніх стосунках дорівнював 3,23 ($p=0.02$), неблагополуччя в ЗВО – 2,98 ($p=0.11$), що можна інтерпретувати як збільшення ризику адиктивної поведінки в три рази порівняно із випадками низьких значень за даними показниками.

Аналіз взаємозв'язку ступеню ризику адиктивної поведінки студентів та їхніх особистісних рис, що відносяться до п'ятифакторної теорії особистості («Великої п'ятірки»), визначених за допомогою методики ТІРІ UKR, показав його зворотну залежність від таких рис, як «Дружелюбність» (доброзичливість, довірливість, орієнтація на співпрацю з іншими) та «Емоційна стабільність» (стійкість до стресу, врівноваженість, здатність до саморегуляції емоційного стану). При цьому емоційна стабільність має зворотний вплив на формування

Рис. 1. Поширеність серед опитаних студентів ознак адиктивної поведінки, % (N = 99)

Рис. 2. Ознаки неблагополуччя студентів у різних сферах життєдіяльності (частка опитаних, що надали невпевнені або позитивні відповіді), %, N = 99

як помірного, так і високого рівня ризику адиктивної поведінки, дружелюбність – лише високого рівня (табл. 2). Ризик формування адиктивної поведінки у випадку високих показників нейротизму (низької емоційної стабільності) збільшувався в 5,5 разів (AOR=5.6, $p=0.002$), індивідуалізму (низька дружелюбність) – в 5 разів (AOR=4,95, $p=0.006$).

Факторний аналіз окремих індикаторів неблагополуччя в різних сферах життєдіяльності

дозволив виокремити 5 груп взаємопов'язаних ознак, що можна умовно назвати типами соціальної ситуації в основних сферах життєдіяльності (табл. 3). Аналіз продемонстрував, що ризик формування адиктивної поведінки пов'язаний із перенавантаженням роботою та навчанням за умов, що студент не отримує належну підтримку в сім'ї та у неформальному спілкуванні, пороте може суттєво знижуватись саме за умов благополуччя в сімейних стосунках.

Таблиця 1

Ситуативні чинники формування адиктивної поведінки

Чинник	Медіанні значення чиннику відповідно до ступеню ризику АП			Кореляція чинника зі ступенем ризику АП		Значення лінійної регресії стосовно кількості ознак адиктивної поведінки		
	Мін.	Помірн.	Вис.	ρ	Знач.	β	t	Знач.
Сімейне неблагополуччя	7	9	10	0,251	0,012	0,177	1.830	0,070
Проблеми в дружніх стосунках	10	11	14	0,292	0,003	0,196	1.967	0,052
Труднощі навчання в ЗВО	12	15	17	0,327	0,001	0,196	1.944	0,055

Таблиця 2

Особистісні чинники формування адиктивної поведінки

Чинник	Медіанні значення чиннику відповідно до ступеню ризику АП			Кореляція зі ступенем ризику АП		Значення лінійної регресії стосовно кількості ознак адиктивної поведінки		
	Мін.	Помірн.	Вис.	ρ	Знач.	β	t	Знач.
Екстраверсія	9	8	10	0,750	0,461	0,029	0,269	0,789
Дружелюбність	11	11	10	-0,197	0,051	-0,146	-1,400	0,165
Добросовісність	11	11	11	-0,004	0,968	-0,012	-0,188	0,906
Емоційна стабільність	10	8	7	-0,316	0,001	-0,281	-2,829	0,006
Відкритість досвіду	10	11	10	-0,016	0,876	-0,040	-0,384	0,702

Таблиця 3

Факторний аналіз соціального

Типи соціальної ситуації відповідно до ознак благополуччя в основних сферах життєдіяльності	Кореляція зі ступенем ризику АП		Значення лінійної регресії стосовно кількості ознак адиктивної поведінки		
	ρ	Знач.	β	t	Знач.
1. «Успішні дружні стосунки»: підтримка друзів та довіра до них, задоволеність компанією, вмотивованість до навчання, відсутність перенавантаження навчанням та роботою	-0,135	0,183	-0,154	-1,665	0,101
2. «Благополучна сім'я»: підтримка сім'ї, позитивний психологічний клімат в сім'ї, відсутність домашніх конфліктів, «правильні» друзі, вмотивованість до навчання	-0,233	0,020	-0,218	-2,346	0,021
3. «Важка робота»: Надмірне навантаження роботою, відсутність вільного часу, низька вмотивованість щодо навчання, конфлікти з викладачами, напружені стосунки з сім'єю та друзями	0,262	0,009	0,247	2,662	0,009
4. «Погана компанія»: незадоволеність компанією, конфлікти з друзями та одногрупниками, нездоровий спосіб життя друзів	0,168	0,097	0,166	1,787	0,077
5. «Важке навчання»: Надмірне навантаження навчанням, висока вмотивованість щодо навчання, конфлікти в сім'ї та з друзями	0,197	0,051	0,201	2,167	0,033

Аналіз врівноваженого співвідношення шансів шляхом додавання до моделі в якості коваріантів факторів соціальної ситуації та особистісних рис студентів та виключення змінених, що мають низьку статистичну значущість, продемонстрував збільшення ризиків формування в 2 рази за умов високих показників фактору 3 «Важка робота» (AOR= 1.76, p=0.04) та фактору 5 «Важке навчання» (AOR= 1.907, p=0.027).

Висновки та перспективи подальших досліджень. За допомогою дослідження було встановлено, що неблагополуччя в сім'ї та в дружніх стосунках і труднощі навчання ЗВО збільшують ризик формування адиктивної поведінки у студентів на фоні їхньої високої емоційної нестабільності та низької дружелюбності (високого індивідуалізму). При цьому названі особистісні риси більшою мірою детермінують формування адиктивної поведінки, ніж ситуативні чинники, а вплив дезадаптації в навчанні та у міжособис-

тисних стосунках на ризик адикцій у студентів є суттєвішим за вплив взаємовідносин у сім'ї. Отримані дані дозволяють припустити, що проблеми адаптації до ЗВО та надмірні навантаження у навчанні або внаслідок поєднання навчання із роботою, поєднані із труднощами у неформальних взаємовідносинах та недостатньою підтримкою сім'ї, посилюють в емоційно нестабільних студентів прагнення до «втечі від реальності шляхом фіксації» на особливо цінних для них видах активності. Проте жоден із зазначених чинників адиктивної поведінки не є самодостатнім або визначальним.

Варто зазначити, що дане дослідження не дозволяло врахувати вплив на формування адиктивної поведінки гендерних та вікових чинників, сімейного стану й економічного статусу, визначити особливі ризики формування адиктивної поведінки, пов'язані із навчанням за різними спеціальностями. Обсяг та спосіб

формування вибірки забезпечував внутрішню валідність результатів дослідження, проте обмежував його репрезентативність щодо студентів взагалі.

Попри названі обмеження, дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність врахування визначених чинників ризику при профілактиці адиктивної поведінки студентів ЗВО. Така робота може передбачати профілактичні заходи, спрямовані на формування у студентів усвідомленої мотивації навчальної діяльності, навичок раціональної організації навчання і тайм-менеджменту, формування позитивного психологічного клімату в студентських групах та створення умов для активного дозвілля, впровадження системи працевлаштування студентів, які цього потребують, у формах, що не заважатимуть навчальному процесу, налагодження системи соціальної та психоло-

гічної підтримки студентів, котрі перебувають у складних життєвих обставинах або зустрічаються із особистісними проблемами, проведення тренінгів з формування успішних копінг-стратегій, розвитку комунікативних вмінь та навичок самоконтролю емоційного стану для тих, хто цього потребує. Важливим елементом профілактики адиктивної поведінки студентів ЗВО повинно бути систематичне проведення досліджень, спрямованих на виявлення чинників ризику її формування в конкретному закладі та мінімізацію їхнього впливу.

Перспективи подальших досліджень проблеми можуть бути пов'язані із вивченням гендерних, вікових, професійних та етнокультурних детермінант формування адиктивної поведінки та розробкою й апробацією профілактичних заходів, що допоможуть знизити ризик її формування саме у студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Железнякова Ю. В. Адиктивна поведінка: аналіз наукових підходів. *Актуальні проблеми психології*. Київ : Фенікс, 2013. Т. 12. Вип. 18. С. 96–103.
2. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірева та ін. Київ : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ», 2019. 214 с.
3. Кліманська М. Б., Галецька І. І. Українська адаптація короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR). *Psychological Journal*. Volume 5. Issue 9, 2019. С. 57–74.
4. Михайлишин У. Б. Вплив міжособистісних відносин на формування адиктивної поведінки у юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 3(1). С. 165–183 .
5. Проблема залежності від соціальних мереж як сучасного виду соціальних відносин в юнацькому віці / Бохонкова Ю.О., Пелешенко О. В., Сербін Ю. В., Леліва В. С. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи*. 2021. № 3(56) Т.2. С. 101–112 .
6. Чубіна Т. Д., Косяк С. М., Федоренко Я. А. Поведінкові аномалії в умовах трансформації сучасного суспільства. 2022. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/222/5951/12459-1?inline=1> (дата звернення: 23.09.2022).
7. Global prevalence of gaming disorder: A systematic review and meta-analysis / Stevens M.W.R., Dorstyn D., Delfabbro P. H., King D. L. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. 2021. P. 553–568.
8. Social Media Addiction Statistic. *TRUelist*. 2022. URL: <https://truelist.co/blog/social-media-addiction-statistics/> (дата звернення: 23.09.2022).
9. Teenage Drug Use Statistics: Data & Trends on Abuse. *NCDAS*. 2022. URL: <https://drugabusestatistics.org/teen-drug-use/> (дата звернення: 23.09.2022).
10. Santangelo O. E., Provenzano S., Firenze A. Risk Factors for Addictive Behaviors: A General Overview. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022 Jun; 19(11): 6583. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9180507/pdf/ijerph-19-06583.pdf> (дата звернення: 23.09.2022).

REFERENCES:

1. Zhelezniakova Y. V. (2013) Adyktivna povedinka: analiz naukovykh pidkhodiv. [Addictive behavior: an analysis of scientific approaches]. *Aktualni problemy psykholohii*. Kyiv : Feniks, 2013. T. 12. Vyp. 18. P. 96–103. [in Ukrainian].
2. Kurinnia, vzhivannia alkoholiu ta narkotychnykh rehovyn sered pidlitkiv, yaki navchaiutsia: poshyrennia y tendentsii v Ukraini : za rezultatamy doslidzhennia 2019 roku v ramkakh mizhnarodnoho proektu «levropeiske opytuvannia uchniv shchodo vzhivannia alkoholiu ta inshykh narkotychnykh rehovyn – ESPAD» / O.M. Balakirieva ta in. (2019) [Smoking, alcohol and drug use among adolescents studying: spread and trends in Ukraine: according to the

results of a 2019 study within the framework of the international project "European Survey of Students on Alcohol and Other Drugs – ESPAD"]. Kyiv : TOV «OBNOVA KOMPANI». 214 p. [in Ukrainian].

3. Klimanska M. B., Haletska I. I. (2019) Ukrainska adaptatsiia korotkoho piatyfaktornoho opytuvalnyka osobystosti TIPI (TIPI-UKR). [Ukrainian adaptation of the short five-factor personality questionnaire TIPI (TIPI-UKR)]. *Psychological Journal*. 2019. Volume 5. Issue 9. С. 57–74. [in Ukrainian].

4. Problema zalezhnosti vid sotsialnykh merezh yak suchasnoho vydu sotsialnykh vidnosyn v yunatskomu vitsi / Bokhonkova Y.O., Peleshenko O.V., Serbin Y.V., Leliva V.S. (2021) [The problem of a social networks addiction as a modern type of social relations in adolescence]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii ta sotsialnoi roboty*. 2021. № 3(56) Т. 2. P. 101–112. [in Ukrainian].

5. Mykhailyshyn U. B. (2020) Vplyv mizhosobystisnykh vidnosyn na formuvannia adyktivnoi povedinky u yunatskomu vitsi. (2020) [The influence of interpersonal relationships on the formation of addictive behavior in adolescence]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*. 2020. № 3(1). P. 165–183. [in Ukrainian].

6. Chubina T. D., Kosiak S. M., Fedorenko Y. A. (2022) Povedinkovi anomalii v umovakh transformatsii suchasnoho suspilstva. [Behavioral anomalies in the conditions of transformation of modern society]. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/222/5951/12459-1?inline=1>

7. Santangelo O. E., Provenzano S., Firenze A. (2022) Risk Factors for Addictive Behaviors: A General Overview. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022 Jun. 19(11): 6583. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9180507/pdf/ijerph-19-06583.pdf>

8. Social Media Addiction Statistic (2022) *TRUelist*. URL: <https://truelist.co/blog/social-media-addiction-statistics/>

9. Stevens M.W.R., Dorstyn D., Delfabbro P. H., King D. L. (2021) Global prevalence of gaming disorder: A systematic review and meta-analysis. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. P. 553–568.

10. Teenage Drug Use Statistics: Data & Trends on Abuse (2022). NCDAS. URL: <https://drugabusestatistics.org/teen-drug-use/>

УДК 378.011.3-052:364-322

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.7>

Галина ОЛІЙНИК

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Тернопільська обл., Україна, 46027
ORCID: 0000-0002-8279-7433

Людмила ПЕТРИШИН

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Тернопільська обл., Україна, 46027
ORCID: 0000-0002-4506-1523
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.7>

Бібліографічний опис статті: Олійник, Г., Петришин, Л. (2022). Організація волонтерської роботи майбутніх соціальних працівників у центрах соціальних служб. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 53–58, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.7>

ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

У статті визначено наукові підходи до трактування поняття «волонтерство», «волонтерська діяльність». Розкрито мету дослідження, яка полягає вивченні та аналізі організації волонтерської роботи майбутніх соціальних працівників у центрах соціальних служб. Досліджено, що в Україні студентський волонтерський рух серед молоді набув масового характеру в різних сферах суспільного життя, зокрема, в області освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення. Проаналізовано модель організації волонтерської роботи студентів, яка складається з основних етапів.

Розкрито мету Клубу соціальних ініціатив та волонтерства ТНПУ імені В. Гнатюка, а саме: сприяння розвитку соціальних ініціатив у молодіжному середовищі, допомога соціально вразливим категоріям дітей та молоді, консолідація свідомих та активних громадян для реалізації та захисту культурних, соціальних, економічних, політичних та інших спільних прав, свобод і законних інтересів.

Виокремлено завдання Клубу до яких відноситься: сприяння створенню позитивного іміджу та репутації волонтерської діяльності у широкій громадськості; науково-дослідна робота волонтерів; створення умов для саморозвитку членів Клубу як особистостей, членів суспільства, громадян України та багато інших напрямів діяльності, що не суперечать чинному законодавству України.

Методи дослідження використані такі: теоретичні (аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми); емпіричні (спостереження, порівняння, узагальнення).

Проаналізовано, що для студентської молоді волонтерська діяльність є не тільки способом проведення вільного часу, самореалізації і можливістю принести користь суспільству. Вона є ще стимуляцією майбутніх фахівців до професійного зростання і розвитку. Особливо це стосується працівників соціальної сфери, оскільки піклування про людей, надання їм необхідної допомоги є важливою складовою їх професійної діяльності.

Ключові слова: волонтерство, волонтерська діяльність, студенти, майбутні соціальні працівники, організація волонтерської роботи.

Halyna OLIIYNYK,

PhD., Associate Professor, Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
2 Mahyuta Kryvonosa str., Ternopil region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-8279-7433

Liudmyla PETRYSHYN,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities,

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,

2 Maxyma Kryvonosa str., Ternopil region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-4506-1523

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.7>

To cite this article: Oliinyk, H., Petryshyn, L. (2022). Orhanizatsiia volonterskoi roboty maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv u tsentrakh sotsialnykh sluzhbb [Organization of volunteer work of future social workers in social service centres]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 53–58, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.7>

ORGANIZATION OF VOLUNTEER WORK OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN SOCIAL SERVICE CENTRES

The article defines scientific approaches to the interpretation of the concept of “volunteerism”, “volunteer activity”. The purpose of the research has been disclosed, which refers to studying and analyzing the organization of volunteer work of future social workers in social service centres. It has been investigated that in Ukraine the student volunteer movement among young people has acquired a mass character in various spheres of social life, in particular, in the field of education, health care, and social protection of the population. The model of the organization of student volunteer work, which consists of the main stages, has been analyzed.

The purpose of the Club of Social Initiatives and Volunteerism of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University has been revealed, namely: promoting the development of social initiatives in the youth environment, helping socially vulnerable categories of children and youth, consolidating conscious and active citizens for the implementation and protection of cultural, social, economic, political and other common rights, freedoms and legitimate interests.

The tasks of the Club have been singled out, which include: promoting the creation of a positive image and reputation of volunteer activities in the general public; research work of volunteers; creation of conditions for the self-development of Club members as individuals, members of society, citizens of Ukraine and many other areas of activity that do not contradict the current legislation of Ukraine

The following research methods were used: theoretical (analysis of scientific literature on the researched problem); empirical (observation, comparison, generalization).

It has been analyzed that for student youth volunteering is not only a way of spending free time, self-realization and an opportunity to benefit society. It is also a stimulation of future specialists for professional growth and development. This especially applies to workers in the social sphere, since caring for people and providing them with the necessary assistance is an important component of their professional activity.

Key words: *volunteering, volunteer activity, students, future social workers, organization of volunteer work.*

Актуальність проблеми. Необхідність в роботі волонтерів є актуальною на часі. Посилення впливу на найуразливіші групи населення таких світових проблем, як винищення навколишнього середовища, зловживання наркотиками, загроза поширення СНІД/ВІЛ та інші потребує доцільності залучення фізичних осіб та організацій на міжнародному, національному та місцевому рівнях до процесів їх вирішення. В даний час деякі аспекти роботи волонтерів при її неосязності залишаються невизнаними, оскільки у багатьох випадках їх діяльність здебільшого має неофіційний та неструктурований характер.

Різноманіття напрямів, форм та методів волонтерської діяльності відкриває широкі перспективи для активізації духовного, інтелектуального та культурного потенціалу, що детермінує розвиток людини і суспільства як сьогодення, так і майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові доробки філософів, істориків (М. Аркас, М. Грушевський, Ю. Хорунжий, Д. Яворницький та ін.) свідчать, що благодійництво та меценатство в Україні мають власну історію, традиції й особливості. У цьому контексті найпоширенішим феноменом благодійності, добродійності є волонтерство, початок розвитку якого припадає на ХІХ століття.

Вагомий внесок у становлення теорії волонтерства, розробку його теоретичних та методологічних засад зроблено вітчизняними (З. Бондаренко, Р. Вайнола, Д. Горелов, І. Зверева, О. Корнієвський, Г. Лактіонова, Т. Лях, Л. Мішик, М. Тименко) й зарубіжними (Р. Лінч, С. Маккарлі (США), Л. Питка, Є. Матерна (Польща) дослідниками, які визначили сутність, ознаки, особливості, напрями та принципи волонтерської роботи.

Істотний інтерес для проведеного дослідження становлять праці, в яких простежуються концептуальні засади волонтерської діяльності (С. Гончаренко, А. Капська, О. Мороз, С. Литвиненко, Є. Холостова, М. Фірсов та ін.). Особливості роботи волонтерів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді подано в роботах О. Карпенко, Н. Комарова. С. Толстоухової та ін.

Незважаючи на інтенсивні різнопланові дослідження, жодний із охарактеризованих підходів не забезпечує сповна виконання завдання щодо раціонального використання волонтерів та організації волонтерської роботи в соціальних службах.

Мета дослідження: вивчити та здійснити аналіз організації волонтерської роботи майбутніх соціальних працівників у центрах соціальних служб.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На сучасному етапі, коли Україна переживає соціально-економічну кризу, значно збільшилась кількість населення, які потребують допомоги. Передусім це внутрішньо переміщені особи, безробітні, молоді люди без будь-якого заняття, діти, які позбавлені належної уваги з боку батьків або ж є сиротами, пенсіонери, особи з особливими потребами та ін.

Реальна соціальна робота із надання допомоги в основному сконцентрована в системі центрів соціальних служб, громадських і релігійних організаціях, відчутна частка якої належить волонтерам.

Волонтер – це особа, яка за власним бажанням допомагає іншим у всіх сферах діяльності людини, – зазначає Т. Лях (Лях, 2010).

Науковець З. Бондаренко подає таке визначення: волонтер – доброволець, громадянин, що бере участь у вирішенні соціально значущих проблем у формі безоплатної праці (Бондаренко, 2006, с. 25).

Дослідник акцентує увагу на добровільній допомозі саме в соціально значущих проблемах, тих, які стосуються соціально незахищених верств населення.

У Законі України «Про волонтерську діяльність» зазначається, що волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги (Закон України «Про волонтерську діяльність», 2018).

Волонтерська діяльність є соціально-психологічним явищем, оскільки її розглядають як систему взаємин між людьми, добровільне надання соціально-психологічної допомоги людині людиною. (Калениченко, 2008).

Як відзначає вітчизняна дослідниця Т. Лях, особливість волонтерського руху в Україні полягає в тому, що найчисельнішою групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь (Лях, 2010).

В Україні студентський волонтерський рух серед молоді набув масового характеру в різних сферах суспільного життя, зокрема, в області освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо.

Моральне, соціальне, гуманістичне виховання молоді – нагальна потреба державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості. У нашому сьогоденні існує безліч чинників, які негативно впливають на формування молоді людини як особистості та індивідуальності. Тому дуже важливо знаходити нові форми залучення молоді, особливо студентської, до суспільно корисної волонтерської діяльності.

Дуже часто студенти, навчаючись у закладах вищої освіти, намагаються уникати труднощів, не бажають самостійно вирішувати складні життєві проблеми, поступово втрачають свою індивідуальність, віру в себе і свої можливості. За умови участі в соціальній діяльності, вони мають змогу перевірити свої сили і повірити в свої можливості. Майбутній соціальний працівник робить крок до життя в гармонії з самим собою і навколишнім світом, набуває психологічної адаптації до умов середовища, які часто змінюються, вчиться долати труднощі і керувати власними емоціями і станами. Це, в свою чергу, підвищує його життєвий тонус, зберігає психічне здоров'я. Безперечно, формування особистості майбутніх фахівців соціальної роботи відбувається в основному в навчально-виховному процесі закладу вищої освіти. Проте, на нашу думку, волонтерство вносить свій вклад у процес професійно-особистісного становлення майбутнього соціального працівника.

Навчання у закладі вищої освіти співпадає з початком періоду зрілості, який характеризується посиленням свідомих мотивів поведінки. Стають більш стійкими такі якості особистості, як цілеспрямованість, рішучість, витримка,

наполегливість, принциповість, самостійність, ініціативність, вміння володіти собою.

Коли студенти беруть участь у волонтерському русі, то вони мають змогу розвиватися і сприяти подальшому професійному розвитку майбутніх фахівців соціальної роботи.

Модель організації волонтерської роботи студентів складається з таких основних етапів (Боднарченко, 2006, с. 25).

Етап 1. Прийняття рішення щодо залучення студента до волонтерської роботи

Етап 2. Призначення керівника (координатора) волонтерської програми/проекту.

Етап 3. Розробка обов'язків волонтерів.

Етап 4. Складання портрету потенційного волонтера.

Етап 5. Залучення волонтерів.

Етап 6. Підготовка волонтерів до роботи.

Основним завдання координатора волонтерської роботи на цьому етапі є представлення волонтерам специфіки роботи, яку вони повинні виконати [2]. Орієнтовний план підготовки та проведення першої зустрічі з волонтерами:

1. Підготовка до зустрічі.

2. Проведення зустрічі.

3. Завершення зустрічі.

Етап 7. Координація та моніторинг роботи волонтерів.

Етап 8. Винагорода праці волонтерів.

Можливі наслідки у разі ігнорування певних етапів: часто організації звикають до волонтерів і ставляться до них як до штатних працівників, що нерідко зумовлює втрату цікавості з боку волонтера до роботи і соціальної служби.

Участь студентів у волонтерській діяльності сприяє потребі в їх самовизначенні та самоствердженні, вмінню відстоювати свої інтереси та переконання, прояву толерантності до поглядів та думок іншої людини, удосконаленню своїх комунікативних здібностей, особистісній активності, відповідальності та організованості.

Безсумнівно, в студентському колективі існують реальні сприятливі умови для формування особистості майбутнього фахівця. Колектив у волонтерському русі виконує п'ять основних функцій: організаційну, комунікативну, виховну, професійну, стимулюючу. (Главник, 2006).

Таким чином, у студентському колективі на основі взаєморозуміння, взаємоповаги і взаємовідповідальності виникають сприятливі умови для організації волонтерського руху, гармоні-

зації особистих і суспільних інтересів, професійного становлення студентів і ефективного формування у них професійної спрямованості.

В Україні діє чимало волонтерських організацій, фондів, центрів, які мають різноманітні напрями діяльності. В ТНПУ ім. В. Гнатюка функціонує Клубу соціальних ініціатив та волонтерства на факультеті педагогіки і психології. До Клубу залучені усі бажаючі студенти-волонтери різних факультетів.

Основною метою Клубу є сприяння розвитку соціальних ініціатив у молодіжному середовищі, допомога соціально вразливим категоріям дітей та молоді, консолідація свідомих та активних громадян для реалізації та захисту культурних, соціальних, економічних, політичних та інших спільних прав, свобод і законних інтересів.

До завдань Клубу відноситься: сприяння створенню позитивного іміджу та репутації волонтерської діяльності у широкій громадськості; науково-дослідна робота волонтерів; створення умов для саморозвитку членів Клубу як особистостей, членів суспільства, громадян України та багато інших напрямів діяльності, що не суперечать чинному законодавству України. Учасники Клубу мають змогу долучитись до організації та проведення волонтерських заходів за різними напрямками: освітній, спортивний, соціокультурний, інклюзивний, інформаційно-просвітницький та ін.

Клуб соціальних ініціатив та волонтерства ТНПУ ім. В. Гнатюка сприяє підвищенню мотивації до волонтерської діяльності, оволодінню основними знаннями та вміннями, необхідними для здійснення волонтерської роботи, а також розвитку соціальної активності, навичок усвідомленого та активного вибудовування власного життя.

Переважає більшість волонтерів є студенти спеціальності «Соціальна робота» Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Майбутні соціальні працівники кожного навчального семестру можуть обрати певну соціальну службу, фонд чи організацію, де мають можливість проявити себе у ролі волонтерів.

Для студентської молоді волонтерська діяльність є не тільки способом проведення вільного часу, самореалізації і можливістю принести користь суспільству. Вона є ще стимуляцією майбутніх фахівців до професійного зростання

і розвитку. Особливо це стосується працівників соціальної сфери, оскільки піклування про людей, надання їм необхідної допомоги є важливою складовою їх професійної діяльності. Як свідчить практика, люди, які прилучилися до волонтерської діяльності у молодому віці, продовжують брати участь у ній впродовж всього життя. Це може бути допомога людям похилого віку, самотнім, людям з інвалідністю, дітям-сиротам, дітям, схильним до девіантної поведінки, дітям вулиці тощо.

Волонтерська робота для студента – це можливість особистого зростання й отримати позитивний досвід. Різноманітні кола завдань передбачають формулювання певних вимог і цілей.

Волонтери знають, що роблять значний внесок у соціальну роботу.

Вивчивши роль «винагороди» волонтерської діяльності, можна визначити найвпливовіші стимули-чинники, що можуть позитивно зорієнтувати студента-волонтера на діяльність в організації, а саме:

- отримання знань, навичок, умінь з проблем суспільства, новий досвід, відчуття бути потрібним;

- цікаво проводити час, займаючись волонтерською діяльністю, виходити «у світ», заводити нові знайомства чи бути разом із старими друзями-волонтерами, розважатися, перейти до нового способу життя, допомагати іншим та відчувати «віддачу» від цієї допомоги;

- встановити ділові контакти, бути частиною престижної групи, отримати визначений статус, мати можливість у майбутньому працювати в організації на засадах вже не добровольця, а офіційно прийнятого співробітника (Боднарєнко, 2004, с. 28–29).

Дуже важливо створювати стимули для студентів волонтерів, такі, як: компенсація витрат, регулярні супервізії, а також визнання не тільки в середині своєї команди, але й усієї організації.

Волонтерам важливо випробувати почуття винятковості, наприклад, коли підкреслюються їхні певні вміння. Варто сприяти підвищенню компетенції волонтерів, організувати їхню участь в освітніх заходах, курсах підвищення кваліфікації, тренінгах усередині й поза організацією.

Зауважимо, що беручи участь у волонтерській діяльності, студенти набувають осно-

вних рис волонтерства, таких, як: турбота про людей; солідарність і гуманна корисливість; духовна якість і громадянська чеснота; багате джерело людського досвіду; нові інтелектуальні ресурси; участь і відповідальність як суть активної громадянської позиції.

Людей завжди розділяли багатство, культура, релігія, етнічне походження, вік, стать. Волонтерство ж може бути одним із найголовніших засобів примирення та відновлення розділеного суспільства, бо ця діяльність здійснюється без дискримінації за певними ознаками;

Нове бачення соціальної діяльності полягає в іншому ставленні до зайнятості в галузі соціального захисту. Студенти, які беруть участь у волонтерських програмах, дійсно, отримують чітку ясність у мотивації своєї праці. Первинним для них є вже не компенсація за працю, а результат – допомога, вирішення проблеми тощо. Для руху в цілому – охоплення всього спектра суспільних проблем (Головатий, 2005).

Волонтерський рух хоч і стихійне явище, але вимагає чіткого контролю та регламентації. Кваліфіковане навчання та систематичний контроль дозволяє вивести волонтерство на якісно новий рівень розвитку, який свідчить про високу моральну культуру нації, сформовану свідомість населення та високу розвиненість країни. Це можливе лише при співпраці освітніх установ з соціальними службами, установами, організаціями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Волонтерство є дуже важливою складовою громадянського суспільства. З його допомогою: в суспільстві підтримуються і підсилюються такі загальнолюдські цінності, як милосердя, турбота, допомога; люди реалізують свої можливості, повністю розкривають свій людський і професійний потенціал; встановлюються зв'язки, які сприяють вирішенню важливих життєвих питань багатьох людей.

Безперечно, залучення майбутніх фахівців соціальної роботи у волонтерську діяльність дозволяє сформувати особистість громадянина, який повноправно функціонує у професійній сфері.

Отже, доцільно звернути увагу на зарубіжні дослідження організації волонтерської роботи майбутніх соціальних працівників у центрах соціальних служб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу. *Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді* : зб. ст. К. : Християнський дит. фонд, 2006. С. 24–33.
2. Бондаренко З. П. Студентська громада як один з факторів підготовки до волонтерської діяльності. *Проблеми педагогічних технологій* : наук. зб. Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Луцьк, 2004. Вип. 3–4 (28–29). С. 158–166.
3. Волонтери в соціальній роботі : навч. посіб. / за ред. О. Главник та ін. К. : Вища школа, 2006. 128 с.
4. Головатий М. Ф., Панасик М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понятійн. словник. К. : МАУП. 2005. 560 с.
5. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 № 3236-VI: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 22.10.2018).
6. Калениченко Р. А. Волонтерство в соціальній роботі: навчальний посібник. К. : КиМУ, 2008. 86 с.
7. Капська А. Й., Карпенко О. Г., Комарова Н. М. Підготовка волонтерів до соціальної роботи : навч.-метод. посібник. К. : Держсоцслужба, 2005. 152 с.
8. Капська А. Й. Технологізація волонтерської роботи в сучасних умовах. Київ : Центр учбової літератури, 2001. 216 с.
9. Лях Т. Л. Методика організації волонтерських груп : навчальний посібник. К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 160 с.
10. Лях Т. Л. Волонтерство. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. С. 124–128.

REFERENCES:

1. Bondarenko, Z. P. (2006). Organization of volunteer work in the conditions of a higher educational institution. *Volunteering as a resource of social work in the community*. Khrystyianskyi dytiachyi fond, 24–33 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, Z. P. (2004). Student community as one of the factors of preparation for volunteering. *Problems of pedagogical technologies*. Lesya Ukrainka Volyn National University, 3–4, 158–166 [in Ukrainian].
3. Hlavnyk, O. (Ed.). (2006). *Volunteers in social work*. Vyshcha shkola, 128 [in Ukrainian].
4. Holovaty, M. F., Panasyk, M. B. (2005). *Social policy and social work*. Kyiv: MAUP, 560 [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on volunteering № 3236-VI. (2018, October 22). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> [in Ukrainian].
6. Kalynychenko, R. A. (2008). *Volunteering in social work*. KyMU, 86 [in Ukrainian].
7. Kapska, A. Ya., Karpenko O. H., Komarova, N. M. (2005). *Training volunteers for social work*. Derzhsoctsluzhba, 152 [in Ukrainian].
8. Kapska A. Ya. (2001). *Technologization of volunteer work in modern conditions*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 216 [in Ukrainian].
9. Liakh, T. L. (2010). *Methods of organization of volunteer groups*. Borys Grinchenko Kyiv University, 160 [in Ukrainian].
10. Liakh, T. L. (2012). *Voluntary work*. I. D. Zvierieva (Ed.). Kyiv, Simferopol: Universum, 124–128 [in Ukrainian].

УДК 364.01(072):316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.8>

Ольга СТОЛЯРИК

доктор філософії соціальної роботи,
асистент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Львівська обл., Україна, 79000
ORCID: 0000-0003-1105-2861

Тетяна СЕМИГІНА

доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій,
вул. Солом'янська, 1, м. Київ, Київська обл., Україна, 03035
ORCID: 0000-0001-5677-1785
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.8>

Бібліографічний опис статті: Столярик, О., Семигіна, Т. (2022). Підхід, орієнтований на сильні сторони: огляд основних принципів. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 59–67, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.8>

ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ

Наприкінці ХХ століття у міжнародній практиці соціальної роботи набув поширення підхід, орієнтований на сильній сторони. Його використовують у практичній роботі з клієнтами, у супервізії соціальних працівників, для забезпечення якості надання соціальних послуг в організації.

Мета статті – визначити етичне підґрунтя підходу, орієнтованого на сильні сторони, та схарактеризувати принципи цього підходу у практичній соціальній роботі з клієнтами. У дослідженні, проведеному у рамках інтерпретативної парадигми, використано якісний контент-аналіз 28 закордонних наукових публікацій.

Визначено, що підхід, орієнтований на сильні сторони, вважають альтернативою та викликом традиційним проблемно-орієнтованим та дефіцитарним практикам соціальної роботи. Втручання на основі цього підходу опираються на силу та ресурси клієнтів, однак зважають й на наявність слабких сторін. У фокусі уваги перебуває бажаний результат клієнта, якого розглядають як експерта у власній життєвій ситуації, а взаємодія у процесі втручання орієнтована на співпрацю та партнерство.

Розглянуто ознаки підходу, орієнтованого на сильні сторони, виокремлені Реппом, Салібесом та Саліваном (2008), Олівер (2014) та іншими дослідниками. Проаналізовано принципи підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, запропоновані Геммонд (2010).

Проведений аналіз дає підстави для твердження, що підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, належить до клієнтоцентрованих підходів, які визнають право клієнта на участь та самовизначення, самостійний вибір у процесі втручання. Він базується на фундаментальному переконанні, що соціальна робота – це співпраця між соціальними працівниками та клієнтами, за якої, останні є не споживачами, а співвиробниками соціальної підтримки. Водночас у науковій літературі наявні свідчення щодо етичних дилем та етичних конфліктів, зумовлені необхідністю врахування соціальним працівником експертності клієнта.

Ключові слова: підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, перспектива сильних сторін, клієнто-центрована практика; етика соціальної роботи.

Olha STOLIARYK

PhD in Social Work,
Assistant Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Ivan Franko National University of Lviv, 1 University Street, Lviv, Ukraine, 79000
ORCID: 0000-0003-1105-2861

Tetyana SEMIGINA

Dr. in Political Science, Professor, Member of the National Qualifications Agency,
Ukraine, 1 Solomyanska Str., Kyiv, Ukraine, 03035
ORCID: 0000-0001-5677-1785
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.8>

To cite this article: Stoliaryk, O., Semigina, T. (2022). Pidkhid oriyentovanyy na syl'ni storony: ohlyad osnovnykh pryntsypiv [The strengths-based approach: overview of the basic principles]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 59–67, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.8>

THE STRENGTHS-BASED APPROACH: OVERVIEW OF THE BASIC PRINCIPLES

At the end of the 20th century, a strengths-based approach became widespread in the international practice of social work. It is used in practical work with clients, in the supervision of social workers, to ensure the quality of the social services provision in the organization.

The objective of this paper is to determine the ethical basis of the strengths-based approach and to characterize the principles of this approach in practical social work with clients. The study was conducted within the interpretive paradigm and used a qualitative content analysis of 28 academic publications.

It was determined that the strengths-based approach is considered an alternative and a challenge to traditional problem-oriented and deficient social work practices. Interventions based on this approach build on clients' strengths and resources, but also address weaknesses. The focus of attention is on the desired outcome of the client, who is seen as an expert in his own life situation, and the interaction in the intervention process is focused on cooperation and partnership.

Features of a strengths-based approach identified by Rapp, Saleebey and Sullivan (2008), Oliver (2014) and other researchers are considered. The principles of the client strengths approach, proposed by Hammond (2010), were analyzed.

The conducted analysis provides grounds for the assertion that a strengths-based approach belongs to client-centered perspectives that recognize the client's right to participation and self-determination, independent choice in the intervention process. It is based on the fundamental belief that social work is collaboration between social workers and clients, and the latter should be considered as co-producers of social support. At the same time, the academic literature evidences various ethical dilemmas and ethical conflicts caused by the need for the social worker to take into account the expertise of the client.

Key words: *a strengths-based approach, strengths perspective, client-centered practice; ethics of social work.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття традиційні підходи соціальної роботи, які орієнтовані на патерналістську філософію та ґрунтуються на дефекті, патології чи проблемі, починають конфронтацію із новою парадигмою практики, яка опирається на позитивну психологію, та орієнтована на цінність людини, її можливості, здібності та ресурси. Ця парадигма дістала назву strength-based approach, «підхід, орієнтований на сильні сторони» (далі в тексті – ПСС). Інколи українською його також перекладають, як «підхід з опорою на сильні сторони».

На початку ХХІ століття міжнародні організації (IFSW & IASSW, 2014) виразно наголосили на важливості використання соціальними працівниками у своїй діяльності розвивальних, емансипативних стратегій. Такі стратегії спрямовані на розширення повноважень клієнтів, їх активізацію та наснаження, що й передбачає опертя на сильні сторони та ресурси клієнтів.

Вітчизняна методологія соціальних інтервенцій і побудовані на ній професійні стандарти тяжіють до дефіцитарних, орієнтованих на проблему підходів, за яких основні важелі влади та контролю належать соціальним працівникам, «експертам», а думка клієнтів може ігноруватися (Semigina, 2019).

Соціальна робота має переосмислити традиційні форми роботи, а соціальні працівники

вчитися вмінню вступати в конфронтацію із власним експертним досвідом. Це передбачає вихід із зони професійного комфорту і використання підходів, які зважають на досвід клієнтів і розглядають їх як експертів власного життя, а також дозволяють виявити ресурси та сильні сторони клієнтів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ключова роль в укріпленні перспективи сильних сторін клієнта як теорії та практики соціальної роботи належить науковцям Канзаського університету Ен Вейк, Чарльзу Реппу, Пату Салівану, Уолі Кістхардт (Weik, Rapp, Sullivan & Kisthardt, 1989). Вони розробили та запропонували альтернативну модель кейс-менеджменту на основі сильних сторін. Це дало їм змогу глибше вивчити труднощі, з якими стикається практика соціальної роботи при застосуванні традиційної перспективи, орієнтованої на дефіцит. Дослідження, проведені у 1990-х (Macías et al., 1997), засвідчили ефективність ПСС: клієнти, які пройшли інтервенції, ґрунтовані на розвитку сильних сторін, були більш незалежними у своєму щоденному житті, вели цілеспрямованіше життя та володіли ефективними життєвими навичками взаємодій у громаді.

Наукова парадигма швидко набула поширення та почала використовуватися, хоча й залишала за собою певний імідж альтернативності

(Engelbrecht, 2010; Sanders & Munford, 2009). За твердженням дослідників (Gray & van Rooyen, 2002), підхід має такі складові, як: (1) орієнтація на цілі; (2) оцінка сильних сторін; (3) ресурси навколишнього середовища/оточення людини; (4) оцінка сильних сторін з огляду на поставлену ціль; (5) взаємовідносини, розвиток сподівань/ очікувань клієнтів; (6) свідомий вибір. ПСС може бути використаний у практичній роботі з клієнтами, у супервізії соціальних працівників, для забезпечення якості надання соціальних послуг в організації (Department of Health and Social Care, 2019).

Дослідження останніх років продемонстрували ефективність використання ПСС для підтримки психічного здоров'я (Vandeveld et al., 2017), зокрема, під час пандемії COVID-19 (Rashid & McGrath, 2020), у соціальній роботі із дітьми та підлітками (Krabbenborg et al., 2017; Hollinrake, 2019), сімейній соціальній роботі (Lee et al., 2020; Parker et al., 2020), з етнічними групами та мігрантами (Turda, 2017) тощо. У цих дослідженнях визначаються як переваги підходу, так і етичні виклики.

В Україні наявні лише поодинокі наукові праці, які розглядають особливості та можливість застосування цієї перспективи у локальній практиці.

Метою дослідження є визначити етичне підґрунтя та схарактеризувати принципи підходу, орієнтованого на сильні сторони (ПСС), у практичній соціальній роботі з клієнтами.

У дослідженні, проведеному у рамках інтерпретативної парадигми, – використано якісний контент-аналіз публікацій про ПСС як методологію індивідуальної підтримки клієнтів у соціальній роботі. Проаналізовано наступні положення, які містяться у 28 наукових публікаціях, відібраних для аналізу: (1) ПСС як альтернатива та виклик традиційним проблемно-орієнтованим та дефіцитарним практикам; (2) ПСС як втручання, яке орієнтоване на силу та ресурси клієнтів, однак враховує наявність слабких сторін; (3) перспектива сильних сторін як філософія практичної діяльності соціальних працівників та принцип, що співзвучний етичним цінностям професії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці Ен Вейк, Чарльз Репп, Патрік Салліван та Уолтер Кістардт (Weik et al., 1989), вивчаючи досвід застосування дефіцитар-

них моделей соціальної роботи, дійшли припущення, що їм притаманні наступні ознаки: 1) проблема обмежує спроможність та здатність клієнта; 2) лише фахівець здатний ідентифікувати характер проблеми та її вплив на життя клієнта; 3) роль соціальної роботи – розв'язати наявну проблему. На думку науковців, таких підхід знижує стійкість клієнтів перед життєвими перешкодами та визнає їх такими, які не здатні оцінити вплив наявних перешкод на власне життя.

ПСС розроблений як виклик панівним практикам і політиці, які зводять людей і їхній потенціал до дефіциту, патологій, проблем і дисфункцій. Альтернативність підходу наявним дефіцитарним моделям соціальної роботи визначається кризь лінзи погляду на клієнта. За умови використання дефіцитарного підходу – клієнт вивчається через призму проблеми чи патології як кейс, який необхідно вирішити (ключове питання втручання та оцінки «в чому проблема?»), а фахівець соціальної роботи виступає у ролі експерта, який володіє досвідом, знаннями та повноваженнями, що дозволяють йому обирати траєкторію вирішення життєвої ситуації клієнта. Основні ресурси, на яких вибудований процес інтервенції, – знання та навички експерта, а метод взаємодії – втручання та вплив. За умови використання ПСС, клієнт розглядається кризь призму його сильних сторін та можливостей, які становлять ресурс для практики, у фокусі уваги – бажаний результат клієнта, лише він є експертом у власній життєвій ситуації, а взаємодія у процесі втручання орієнтована на співпрацю та партнерство (ключове питання в оцінці та втручанні – в якій ситуації перебуває клієнт?) (Rapp & Sullivan, 2014).

Власне, зміни клієнтів (індивідів, груп, громад), посилення їх самоефективності у розв'язанні власних проблем становлять основу ПСС (Bellinger & Ford, 2022). Відтак ПСС базується на фундаментальному переконанні, що соціальна робота – це співпраця та стосунки між соціальними працівниками та клієнтами, які опираються на віру перших у те, що їхні клієнти здатні вирішити власні проблеми самостійно, якщо отримують достатньо повноважень та влади, а їхні рішення мають необхідну соціальну підтримку (Vishal, 2018). Саме за таких умов, клієнти виходять з позиції споживача до співвиробника соціальної

підтримки, а соціальна робота вибудовується на партнерських суб'єкт-суб'єктних відносинах.

За дослідженням Керол Олівер (Oliver, 2014), практика на основі ПСС включає підтримку самовизначення клієнтів, створення зв'язку із зовнішніми і внутрішніми ресурсами, забезпечення збалансованого розуміння. Ця практика спирається на три «F» (firm – сталість, fair – справедливість, friendly – дружня співпраця) і передбачає узгодження підтримувальної та директивної ролей соціального працівника: підтримку балансу між дружньою позицією по відношенню до клієнтів (включає неупередженість, відкритість, використання переваг, залучення до співпраці та взаємодії, визнання клієнтів суб'єктами) і цілеспрямованим використанням своїх повноважень.

Джонатан Левіт (Levitt, 2017) наголошує, що одним із ключових принципів цього підходу можна вважати конструювання позитивної ідентичності, тобто процес побудови сподіваної та наполегливої впевненості в собі більш очевидно пов'язаний із концепцією резілієнс (життєстійкості). Відтак соціальні працівники повинні ґрунтувати свою практику на ідеї, що, попри труднощі, які зазнали клієнти, вони все ще здатні вистояти і вірити, що зможуть подолати перешкоди та досягти бажаного рівня успіху. Цей принцип підтверджений численними дослідженнями (Semigina & Tymoshenko, 2016; Shochet et al., 2019; van Breda & Dickens, 2016).

Чарльз Репп, Деніс Салібей та Патрік Саліван

(Rapp, Saleebey & Sullivan, 2008) концептуалізували ПСС дещо в інший спосіб. Вони виокремили ознаки, які дозволяють відрізнити ПСС від інших моделей соціальної роботи (табл. 1).

У розвиток ідей, викладених раніше, Уейн Геммонд (Hammond, 2010) виокремлює вісім принципів підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, у соціальній роботі. Вони представлені на рисунку 1.

Розглянемо детальніше ці принципи.

Абсолютна (безумовна) віра в потенціал клієнта, його спроможність, унікальні можливості та сильні сторони. Цей принцип, ймовірно, може створювати етичні дилеми у роботі, оскільки передбачає повне (безумовне) прийняття внутрішнього світу клієнта і часткове чи повне погодження із його цінностями, твердженнями, думками, життєвою позицією. Соціальні працівники можуть не поділяти вибір клієнта або недостатньо вірити в його ресурсний потенціал. Поряд з тим, постає загроза віри і самого клієнта у власні спроможності, яка може породжувати страх, що він не виправдає довіру соціального працівника.

Фокус уваги визначає світогляд: зосередження на силі, а не проблемі, формує у клієнта почуття впевненості, надії і оптимізму. Поряд з тим, ті аспекти, на які зосереджує увагу клієнт визначає міру реальності бажаного результату, до якого він прагне. Водночас, варто пам'ятати про необхідність прийняття реальності, крізь призму стійкості перед нею клієнта. Важливо слухати

Таблиця 1

Ознаки перспективи сильних сторін (Rapp, Saleebey & Sullivan, 2008)

Ознака	Характеристика ознаки
Орієнтація на цілі	У фокусі уваги – цілі клієнта, які він визначає самостійно як такі, які хотів би досягнути. Визначення реальності та доступності цілей – невід'ємне право клієнта.
Оцінка сильних сторін	Інтервенції, вибудовані на ПСС, зосереджені на пошуку та наснаженні ресурсів, можливостей, здібностей та задатків клієнтів, а не проблемі, недоліку чи наявному дефіциті. Кожна людина володіє необхідною кількістю ресурсів, які, за умови мобілізації дозволяють йому бути спроможним.
Ресурси середовища	У середовищі будь-якого клієнта можна віднайти організації, установи, громади чи осіб, які здатні бути корисними клієнтам за певних обставин. Роль соціального працівника полягає у переадресації до таких установ чи соціальних груп, а також у побудові соціальних мереж навколо клієнта
Методологічний плюралізм	ПСС як підхід соціальної роботи пропонує різнопланові моделі втручання, які можуть визначати методи і техніки роботи, що будуть різнитися між собою.
Укріплення оптимістичної надії через стосунки	ПСС визначає вагому роль стосунків клієнта з установами, організаціями, соціальними групами та окремими людьми в укріпленні клієнта віри у власну спроможність, тому соціальна робота повинна ґуртуватися навколо зміцнення цих стосунків.
Значимий вибір	Остаточне рішення залишається за клієнтом, оскільки саме він є експертом у будь-якому питанні, що стосується його життя. Роль соціального працівника полягає у розширенні альтернати вибору, зважування ризиків та переваг та в укріпленні віри в його правильність.

Рис. 1. Принципи підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, визначені Геммонд (Hammond, 2010)

нарративи клієнта, навіть, якщо вони мають негативне емоційне забарвлення, адже у них завжди можна віднайти свідчення стійкості та сили, які, можливо, сам клієнт не усвідомлює.

Мова, якою послугуються соціальні працівники та клієнт формує реальність. Фахівцям слід зважати на те, як спосіб вербалізації життєвої ситуації конструює рефлексивне усвідомлення та оцінку клієнта. Щоб створити правильну атмосферу для змін, соціальні працівники повинні усвідомлювати, що мова, яку вони використовують, може вплинути на віру клієнта у потребу змін. Практика на основі ПСС використовує позитивні слова та афірмації, що підтримують траєкторію клієнта у процесі змін та наснажує їхні сильні сторони, руйнує опертя на недоліки та розширює рамку можливостей. Цей принцип потребує глибокого осмислення та професійної рефлексії фахівців, щоб зрозуміти як мова, слово-образ, яка застосовується у процесі практики може впливати та трансформувати силу клієнта.

Прийняття неминучості змін як збагачення життєвого досвіду задля розвитку. Зміни мають розглядатися як показник руху клієнта, вияв трансформації його поведінки та життєвої ситуації.

Позитивні зміни підкріплюють аутентичні стосунки із фахівцем, які визнають право клієнта

на соціальну підтримку, що посилює його спроможність та із установами, організаціями, соціальними групами чи людьми, які входять в мережі офіційної чи неофіційної соціальної підтримки.

Важливість клієнтської перспективи та оцінки глобальності проблеми. Вагома роль відводиться нарративам (розповідям), а клієнт виступає у ролі оповідача власної життєвої історії. Увага зосереджується не на окремих аспектах життєвих подій, про які він говорить, а якостях, можливостях та ресурсах, які зробили його стійкішим (Brun & Rapp, 2001).

Нарощування готовності до змін. Вихід з зони комфорту в невідоме майбутнє варто розпочинати із випробувань, які клієнту знайомі та не складні. Для формування стійких навичок мобілізації сильних сторін потрібний час, що обмежує використання підходу при термінових (екстрених) чи короткотривалих технологіях соціальної підтримки клієнтів. Водночас, соціальні працівники не можуть передбачити, як поведитимуть себе клієнти після завершення інтервенції. Нагромадження ресурсів – не тільки ціль, а й динамічний процес.

Ці принципи (Hammond, 2010), на відміну від попереднього переліку особливостей ПСС (Rapp, Saleebey & Sullivan, 2008), зосереджені значною мірою на особливостях взаємодії між

соціальним працівником та клієнтом. Вони визначають комунікативну (стиль спілкування, у центрі якого позитивна комунікація та слово-образ, наративи клієнта як спосіб отримання та аналізу інформації), інтерактивну (аутентичний характер стосунків) та перцептивну складові процесу взаємодії (особливості сприйняття, вибудовані на абсолютній вірі соціального працівника в сильні сторони клієнта та засадах співпраці). Такий підхід до розуміння принципів вказує на центральну роль партнерства та відповідальності між тими, хто підтримує та тими, хто потребує підтримки.

Поряд з сильними сторонами, дослідники (Hollinrake, 2019; Min, 2011) наголошують на важливості врахування у процесі втручання і слабких сторін та проблем. Важливим видається розкриття попереднього успішного досвіду клієнта в межах уже подоланої проблеми, зокрема у рамках зосередження на тих ресурсах, які він використовував під час цього.

Дослідник Деніс Салібей (Saleebey, 2013) визнає наявність життєвих криз чи травм, у тому числі й дитячих, які впливають на подальше життя клієнта, однак розглядає їх не як шкоду, а як джерело розвитку теперішньої стійкості та сили клієнта (Brun & Rapp, 2001). За умови роботи за ПСС, важливо зосередити увагу клієнта на проблемі як на виклику, який впливає на його життя, однак з яким він може впоратися, використавши уже наявні ресурси.

Дослідники (Krabbenborg et al., 2017; Saleebey, 2013) пропонують розглядати стійкість та силу клієнта крізь лінзи низки припущень. По-перше, варто зважати на попередній досвід клієнта, який свідчить, що в процесі додання труднощів, за умови використання уже наявних або відомих клієнту ресурсів, вони сприяли розв'язанню певної проблеми найкращим шляхом, який їм був доступний на той час, що вказує на їхню спроможність та само-ефективність. По-друге, варто зважати на той факт, що клієнти, які звернулися до соціальних працівників, змогли самотійно долати минулі життєві перешкоди до цього часу без сторонньої підтримки. Можливо, це відбувалося з наслідками травматизації чи стресу, однак при цьому відбувалась оптимізація наявних ресурсів, можливостей, здібностей. Як засвідчують дослідження (Fransham & Blood, 2018; Minimol,

2016), такі припущення особливо важливі при роботі з людьми старшого віку.

Огляд літератури (Lee et al., 2020; Parker et al., 2020; Rashid & McGrath, 2020; Sanders & Munford, 2009; Tse et al., 2016) свідчить, що підхід, орієнтований на сильні сторони, ґрунтується на таких цінностях соціальної роботи, які визначають міжнародні професійні асоціації (IFSW & IASSW, 2014), як-от: самовизначення (надання клієнтам свободи робити вибір у своєму житті та рухатися до встановлених цілей у спосіб, який вони вважають найоптимальнішим), розширення прав і можливостей (закладає основу для усвідомленого самовизначення), визнання цінності та повага до гідності клієнта.

Одним із принципів ПСС, який можна наскрізно побачити майже у всіх проаналізованих публікаціях, є уявлення про клієнта як експерта. У той час як міжнародні етичні кодекси соціальної роботи (IFSW, 2018) декларують принципи цінності та гідності клієнтів, у реальній практиці соціальної роботи наявна дихотимія «ми» (соціальні працівники) та «вони» (клієнти), що унеможлиблює партнерство та співпрацю, сприяє дистанції між соціальними працівниками та клієнтами. Поряд з тим, погляд на фахівця соціальної роботи як на експерта, формує у клієнтів почуття зниженої відповідальності за наявні обставини.

Згідно із принципами ПСС, представленими у нашому огляді, у фокусі уваги соціального працівника мають перебувати здібності, можливості та сильні сторони клієнта. Таке мислення можна вважати енергомичним, оскільки час практичної діяльності відводиться не для оцінки та осмислення проблеми, а зосереджується на нарощуванні та залученні активів клієнта, які здатні бути помічними за даних обставин.

Узагальнення наукової літератури (Bellinger & Ford, 2022; Hammond, 2010; Oliver, 2014; Sanders & Munford, 2009; Weick et al., 1989) дає підстави для виокремлення узагальнених ключових відмінностей між традиційним, орієнтованим на визначення потреб та проблем клієнтів, підходом у соціальній роботі, та ПСС, який спрямований на ресурси клієнта та його емансипацію (рис. 2).

Проведений аналіз доводить, що перспектива сильних сторін в соціальній роботі набуває різноманітних значень. З наукових публікацій постає уявлення про таку перспективу як

Рис. 2. Відмінності між традиційною практикою соціальної роботи та підходом, орієнтованим на сильні сторони

Джерело: авторська розробка

про філософію і спосіб розглядати клієнтів як стійких перед обличчям труднощів. До появи практик, заснованих на сильних сторонах, панівна професійна ідеологія опиралася на «експертність» фахівця, а клієнти розглядалися переважно з точки зору їх патологій, обмежень та проблем. У проаналізованих сучасних закордонних публікаціях описано моделі роботи на основі сильних сторін, в яких соціальний працівник виступає партнером у співпраці з клієнтською системою. Працівник ідентифікує та розширює наявні можливості клієнтської системи для розв'язання проблем та покращення якості життя. У літературі також розглядають ПСС як метод демонстрації поваги до пригноблених і вразливих клієнтських груп, також як засіб розширення прав і можливостей (емпаурменту). Підхід часто характеризують як філософію або лінзу, через яку розглядаються соціальними працівниками клієнти з однієї сторони, а з іншої – через яку повинні вибудовуватися програми втручання соціальних служб. ПСС вибудований на засадах наснаження та поваги до вродженої гідності та цінності клієнта. Соціальні працівники, які практикують ПСС, приймають клієнтів з їхніми залежностями та недоліками, водночас акцентують увагу на унікальній особистості клієнта, який має

необхідні повноваження брати участь у всьому, що стосується його життя.

Наразі застосування перспективи сильних сторін у практиці соціальної роботи супроводжується численними науковими дискусіями щодо її ефективності та дієвості (McMillen, Morris & Sherraden, 2004; Shlonsky & Wagner, 2005; Turda, 2017; Vandeveld et al., 2017). У проаналізованій науковій літературі (Bellinger & Ford, 2022; Pulla, 2017; Tse et al., 2016) містяться також такі дискусії, які свідчать про те, що використання ПСС може зумовлювати етичні дилеми та конфлікти між професійними знаннями соціального працівника та необхідністю врахування «експертності» клієнта, що може посилювати відчуття втрати контролю фахівця над процесом втручання, тому потребує глибинної професійної рефлексії).

Таким чином, концептуальне розуміння ПСС, у закордонному науковому дискурсі все ще залишається суперечливим, хоча це й не зупиняє поширення цієї практики у роботі з клієнтами і значною мірою зумовлене недостатньою підготовкою соціальних працівників до роботи у рамках цього підходу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, слід вважати клієнтоцентрованою

практикою. ПСС, як засвічує наукова література, спирається на етику, ключові цінності та принципи соціальної роботи як професії (визначені глобальними професійними стандартами), шляхом визнання експертності клієнта у власному житті.

У науковій літературі наявні підходи, які регламентують специфіку методології ПСС у практиці соціальної роботи (Rapp, Saleebey & Sullivan, 2008), зокрема його змістову складову (орієнтація на цілі, оцінка сильних сторін, пошук ресурсів та підтримуючих соціальних систем у зовнішньому середовищі, методологічна свобода, укріплення вибору клієнта). Натомість, інші наукові праці (Hammond, 2010) вказують на центральну роль взаємодії соціального працівника та клієнта

у процесі інтервенції на основі ПСС, яка включає особливості комунікації, інтеракції та перцепції. На нашу думку, ці підходи можна розглядати як компліментарні у практиці соціальної роботи, оскільки перший демонструє «що слід зробити, щоб досягнути бажаного результату», а інший – «яким чином» чи «у який спосіб?».

У науковому дискурсі триває обговорення щодо здатності професійної рефлексії соціальних працівників, які працюють з перспективою сильних сторін. Однак все ще залишається відкритим питання особистісних та професійних компетентностей, необхідних для реалізації принципів підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, яке може стати темою майбутніх наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bellinger, A., & Ford, D. (2022). *The Strengths Approach in Practice: How It Changes Lives*. Policy Press.
2. Brun, C., & Rapp, R. C. (2001). Strengths-based case management: Individuals' perspectives on strengths and the case manager relationship. *Social work*, 46(3), 278–288.
3. Department of Health and Social Care (2019). *Strengths-based approach: Practice Framework and Practice Handbook*. <https://www.gov.uk/government/publications/strengths-based-social-work-practice-framework-and-handbook>
4. Engelbrecht, L. A. (2010). Strengths perspective on supervision of social workers: An alternative management paradigm within a social development context. *Social Work & Social Sciences Review*, 14(1), 47–58.
5. Fransham, L., & Blood, I. (2018). *Supporting older people using attachment-informed and strengths-based approaches*. Jessica Kingsley Publishers.
6. Gray, M. & van Rooyen, C. (2002) The strengths perspective in social work: Lessons from practice. *Social Work/ Maatskaplike Werk*, 38(3), 193–201.
7. Hammond, W. (2010). Principles of strength-based practice. *Resiliency initiatives*, 12(2), 1–7.
8. Hollinrake, S. (2019). Theoretical perspectives for relationship-based practice with adults. *Relationship-based social work with adults*. Northwich: Critical Publishing, 7–25.
9. IFSW & IASSW (2014). *Global Definition of Social Work*. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
10. IFSW (2018). *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles>
11. Krabbenborg, M. A. et al. (2017). A cluster randomized controlled trial testing the effectiveness of Houvast: A strengths-based intervention for homeless young adults. *Research on Social Work Practice*, 27(6), 639–652.
12. Lee, E. A. L. et al. (2020). “We Can See a Bright Future”: Parents' Perceptions of the Outcomes of Participating in a Strengths-Based Program for Adolescents with Autism Spectrum Disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 1–16.
13. Levitt, J (2017). Developing a model of disability that focuses on the actions of disabled people. *Disability & Society*, 32(5), 735–747.
14. Macias, C., Farley, O. W., Jackson, R., & Kinney, R. (1997). Case management in the context of capitation financing: An evaluation of the strengths model. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 24(6), 535–543.
15. McMillen, J. C., Morris, L., & Sherraden, M. (2004). Ending social work's grudge match: Problems versus strengths. *Families in Society*, 85(3), 317–325.
16. Min, T. O. N. G. (2011). The client-centered integrative strengths-based approach: Ending longstanding conflict between social work values and practice. *Canadian Social Science*, 7(2), 15–22.
17. Minimol, K. (2016). Risk assessment and strengths based case management in Elderly Care—Scope of social work practice. *Artha Journal of Social Sciences*, 15(2), 121–133.
18. Oliver, C. (2014). *Making strengths-based practice work in child protection: frontline perspectives*. Dissertation. The University of British Columbia. <http://hdl.handle.net/2429/46176>

19. Parker, M. L., Diamond, R. M., & Del Guercio, A. D. (2020). Care coordination of autism spectrum disorder: a solution-focused approach. *Issues in mental health nursing*, 41(2), 138–145.
20. Pulla, V. (2017). Strengths-based approach in social work: A distinct ethical advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 3(2), 97–114.
21. Rapp, C, Saleebey, D. & Sullivan, P.W. (2008). The future of strengths-based social work practice. In: Saleebey, D., ed. *The strengths perspective in social work practice*, (4th Ed) Boston: Pearson Education.
22. Rapp, C.A. & Sullivan, W. P. (2014). The strengths model: Birth to toddlerhood. *Advances in Social Work*, 15(1), 129–142.
23. Rashid, T., & McGrath, R. (2020). Strengths-based actions to enhance wellbeing in the time of COVID-19. *International Journal of Wellbeing*, 10(4).
24. Saleebey, D. (2012). *The strengths perspective in social work practice* (6th ed.). Upper Saddle River, N.J. : Pearson Education Inc.
25. Sanders, J., Munford, R. (2009). Working with Families: Strengths-based approaches. Wellington: Dunmore Publishing.
26. Semigina, T. & Tymoshenko N. (2016). «I feel alive!»: developing an empowering intervention for HIV-positive women in Ukraine. *Social Dialogue*, 14, 28–31.
27. Semigina, T. (2019). Development the strengths-based approaches in modern social work. *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society*. Dallas : Primedia eLaunch LLS, 96–105.
28. Shlonsky, A., & Wagner, D. (2005). The next step: Integrating actuarial risk assessment and clinical judgment into an evidence-based practice framework in CPS case management. *Children and youth services review*, 27(4), 409–427.
29. Tse, S. et al. (2016). Uses of strength-based interventions for people with serious mental illness: A critical review. *International Journal of Social Psychiatry*, 62(3), 281–291.
30. Turda, I. M. (2017). Strength-based approach in social work: professionals' experiences in working with refugee youth in Nakivale refugee settlement (Doctoral dissertation). Uganda: Makerere University. https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/16754/1/master_ileana_maria_turda.pdf
31. van Breda, A. D., Dickens, L. F. (2016). Young people transitioning from residential care in South Africa: Welfare contexts, resilience, research and practice. In P. Mendes & P. Snow (Eds.), *Young people transitioning from care: International research, policy and practice* (pp. 349–366). London : Palgrave.
32. Vandeveld, S., Vander Laenen, F., Van Damme, L., Vanderplasschen, W., Audenaert, K., Broekaert, E., & Vander Beken, T. (2017). Dilemmas in applying strengths-based approaches in working with offenders with mental illness: A critical multidisciplinary review. *Aggression and Violent Behavior*, 32, 71–79.
33. Vishal, M. V. (2018). Strengths-based social work: Proposing protective and engagement practice with older adults. *Journal of social work*, 3(3), 46–53.
34. Weick, A., Rapp, C., Sullivan, W., & Kisthardt, W. (1989). A Strengths Perspective for Social Work Practice. *Social Work*, 34(4), 350–354.

УДК 364-3-058.862:347.641(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9>

Ольга СУЛІМЕНКО

аспірантка кафедри соціальної роботи,

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

пров. Руставелі, 7, м. Харків, Україна, 61000

ORCID: 0000-0001-9645-9593

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9>

Бібліографічний опис статті: Суліменко, О. (2022). Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 68–75, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У науковій статті авторкою розглянуто соціальну роботу з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. Розкрито сутність, визначено потреби та ресурси означеної категорії, які є актуальними в умовах воєнного стану, а саме соціальні (щодо самовизначення та самореалізації, отримання соціальних виплат тощо), психологічні (нормалізація психоемоційного стану, інтелектуального розвитку у самоусвідомленні, самооцінці, естетичні потреби дитини тощо), біологічні (фізіологічний розвиток, забезпечення повноцінного харчування тощо). Розкрито проблеми та чинники, які необхідно враховувати під час соціальної роботи з дітьми в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано поняття дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, та головні принципи надання соціальних послуг. Визначено особливості реінтеграції вихованців інтернатних закладів. Відзначено, нагальну проблему сьогодення, щодо організації соціальної роботи по влаштуванні дітей в сімейні форми виховання. Важливо також розвивати та удосконалювати зазначені форми виховання: усиновлення, опіка/піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. З'ясовано, що не дивлячись на те, що Україна перебуває у стані війни, проводиться соціальна робота та виконуються усі заплановані соціальні гарантії для дітей. Визначено та детально охарактеризовано підтримку дітей у воєнний період, яка обов'язково відбувається з урахуванням особливостей віку дитини, дотриманням гендерночутливого підходу. Визначено, що процес удосконалення соціальної роботи з дітьми означеної категорії в умовах воєнного стану можливий та потребує нових підходів в діяльності структур, причетних до роботи з дітьми. Зазначено, що соціальний захист дітей розвивається як один з пріоритетних напрямків державної соціальної політики.

Ключові слова: діти-сироти, гендерночутливий підхід, соціальні послуги, діти, позбавлені батьківського піклування, соціальна робота, соціальний захист, воєнний стан.

Olha SULIMENKO

Postgraduate Student at the Department of Social Work,

KZ "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy"

of the Kharkiv Regional Council,

av. Rustaveli, 7, Kharkiv, Ukraine, 61000

ORCID: 0000-0001-9645-9593

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9>

To cite this article: Sulimenko, O. (2022). Sotsialna robota z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannia, v umovakh voiennoho stanu [Social work with orphans and children deprived of parental care in the conditions of the state of war]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 68–75, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9>

SOCIAL WORK WITH ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR

In the scientific article, the author considered social work with orphans and children deprived of parental care in the conditions of martial law. The essence is revealed, the needs and resources of the specified category are defined, which are

relevant in the conditions of martial law, namely social (regarding self-determination and self-realization, receiving social benefits, etc.), psychological (normalization of the psycho-emotional state, intellectual development in self-awareness, self-esteem, aesthetic needs of the child, etc.), biological (physiological development, provision of adequate nutrition, etc.). The problems and factors that must be taken into account during social work with children under the conditions of martial law in Ukraine are revealed. The concepts of an orphan child, a child deprived of parental care, and the main principles of providing social services are analyzed. Peculiarities of reintegration of pupils of residential institutions are determined. It was noted that the urgent problem of today is the organization of social work on the placement of children in family forms of education. It is also important to develop and improve the specified forms of education: adoption, guardianship, foster family, family-type orphanage. It was found that despite the fact that Ukraine is in a state of war, social work is carried out and all planned social guarantees for children are fulfilled. The support of children during the war period, which necessarily takes into account the characteristics of the child's age, is defined and characterized in detail, with the observance of a gender-sensitive approach. It was determined that the process of improving social work with children of the specified category in the conditions of martial law is possible and requires new approaches in the activities of structures involved in working with children. It is noted that the social protection of children is developing as one of the priority directions of the state social policy.

Key words: orphans, gender-sensitive approach, social services, children deprived of parental care, social work, social protection, martial law.

Актуальність. Сьогодні повномасштабне вторгнення росії в Україну стало викликом для соціальної сфери, адже кількість дітей, які посиротіли та залишились без батьківського піклування значно зросла. В умовах введення воєнного стану в Україні набули пріоритетності питання, пов'язані із соціально-правовим захистом дітей, зокрема дітей, які залишились без батьківського піклування. Соціальна сфера потребує вироблення якісно нового підходу щодо забезпечення дітям повноцінного розвитку відповідно до їх потреб. Адже саме діти є основою майбутнього країни. Економічні, соціальні, політичні суперечності торкнулися всіх сфер діяльності та верств населення, в першу чергу позначилися на дітях, тобто на клієнтах соціальної роботи. На теперішній час необхідною й важливою є соціальна робота з конкретною групою клієнтів, а саме із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, з урахуванням їх специфіки. З запровадженням воєнного стану актуалізується питання пов'язанні із закріпленням нормативно-правових актів щодо соціально-правового захисту прав дітей, а зокрема соціальної роботою із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Аналіз досліджень. У наукових доробках зарубіжних і вітчизняних дослідників розглядалися різноманітні питання з соціальної роботи (А. Твелтвіз, Г. Чейне, М. Майо, М. Ромм, О. Безпалько, Т. Семигіна та ін.); специфіка соціалізації дитини у різних інституціях досліджували (Т. Алексєнко, В. Анголенко, І. Богданова, С. Болтівець, С. Литвиненко, С. Курінна, О. Рассказова, І. Трубавіна, Ю. Чернецька

та ін.); соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджують (Н. Болотіна, Л. Волинець, О. Карпенко, А. Нечаєва, І. Пеша та ін.); реінтеграцію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вивчали (Н. Комарова, Л. Кривачук, Л. Мельничук, О. Ноздріна та ін.).

Метою статті є узагальнення та характеристика соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в реаліях сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Концепція мобілізації ресурсів під час соціальної роботи, передбачає певні дії, спрямовані на максимальне задоволення потреб клієнта на основі невикористаних внутрішніх ресурсів (інтелект, освіта, цілеспрямованість, воля, мотивація та ін.), а також на пошук і залучення зовнішніх ресурсів суспільства і оточення. Оцінка потреб дитини, як інструмент захисту дитини, має визначити чи забезпечені базові потреби дитини для розвитку; чи безпечним є для дитини її місце проживання тощо. Як інструмент надання соціальних послуг, оцінка потреб має допомогти визначити потреби дитини та здатність законних представників їх задовольняти; складні життєві обставини, які сім'я не може подолати самотійно; перелік необхідних послуг; коло соціальних працівників та межі їх втручання у сім'ю для надання підтримки.

Соціальна робота з цією категорією дітей передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах, а саме: планування, організацію, координацію, надання їм державних пільг, соціальної допомоги, компенсаційних виплат

та інших видів соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу щодо отримання означеної допомоги. Ми погоджуємося з думкою О. Безпалько, що відносини у сфері соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування у територіальній громаді, повинні будуватися за принципом «знизу – вгору», що пов'язане в першу чергу з розв'язанням соціальних проблем, підвищенням рівня надання послуг та активізації членів громади через проведення відповідних акцій, заходів (Безпалько, 2005: 147).

У перспективі подальшого дослідження звернемося до чинників та проблем, які необхідно враховувати під час соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, як клієнтами соціальної роботи.

Науковці З. Кияниця, Ж. Петрочко визначають три групи потреб дитини: біологічні – це базові потреби, пов'язані із харчуванням, фізіологічним розвитком, фізичним навантаженням, у порадах з питань, що стосуються здоров'я, здорового способу життя тощо; соціальні – це потреби у стосунках з родиною, однолітками, потреби в соціальному самовизначенні, соціальній самореалізації, самопрезентації, незалежності від дорослих, у свободі вибору; психологічні – це потреби в інтелектуальному та емоційному розвитку, у самоусвідомленні, самооцінці, естетичні потреби дитини. Тобто, для дитини необхідні можливості отримання інформації, доступ до книжок та інших джерел знань, інтелектуальна активність (Кияниця, Петрочко, 2017: 40).

Слід наголосити, що багато ще залежить від того, в якому віці діти набули статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Чим раніше дитина залишилася без батьків, тим більше позначаються на її розвитку, як особистості наслідки сирітства.

Під час роботи з даною категорією дітей слід дотримуватися «гендерночутливого підходу», який передбачає професійну взаємодію з людиною незалежно від біологічної статі з орієнтацією на роботу з неконструктивними гендерними стереотипами, що заважають особі вийти із складних життєвих обставин; передбачає уникнення фахівцем у професійному спілкуванні поляризації чоловічих і жіночих ролей й стереотипного сприйняття клієнта, прояв по

відношенню до нього паритетності, емпатійного і толерантного ставлення, антисексиської поведінки тощо. Орієнтація на соціально-психологічну діагностику, соціальне виховання та соціальну допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, через неупереджене вивчення та роботу з наявними в особистості гендерними стереотипами (Анголенко та ін., 2017: 8).

Слід зазначити, що існуюча інституційна модель утримання дітей означеної категорії в інтернатному закладі на тривалий період сприяє виникненню у дітей даної категорії явища госпіталізму. До основних недоліків інтернатного виховання, що негативно впливають на психічний розвиток дітей відносять: неправильну організацію спілкування дорослих із дітьми; виховання й навчання дітей за програмами, які не компенсують дефекти розвитку, отримані відсутністю сім'ї; недиференційований підхід до вихованців у процесі виховання і навчання; бідність конкретно-чуттєвого досвіду дітей, зумовлена надмірним звуженням докільля: мала кількість і одноманітність сенсорних подразників, якими вони оперують; постійне перебування дітей в умовах колективу (відсутність особистого простору, усамітнення, самотійності у виборі) тощо (Кахіані, Бондарчук, 2017:102). Це насамперед призводить до знання вихованцями своїх обов'язків, на відміну від знання своїх прав, відсторонення від посильної необхідної побутової праці. Іноді надмірна комфортність перебування дитини в інтернатних закладах зумовлює в подальшому споживацьке ставлення до життя та знижує ступінь підготовки вихованців інтернатних закладів до діяльності в конкурентному середовищі.

Останнім часом державна політика України була спрямована на популяризацію сімейних форм виховання, за якою оптимальною формою є реінтеграція дитини в сім'ю. За своєю сутністю реінтеграція вихованців інтернатних закладів – це процес їх повернення чи входження до біологічних сімей чи іншої соціальної системи (приймальна сім'я, дитячий будинок сімейного типу) шляхом відновлення чи формування прив'язаностей, соціальних зв'язків та відносин, набуття соціального досвіду, соціальної компетентності. Враховуючи специфіку даного процесу визначають чуттєво-емоційний, емоційно-соціальний, соціально-інституційні рівні соціальних взаємодій, на

яких відбувається процес реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Кальченко, 2017:42).

Отже, реінтеграція, на думку вчених, це процес повернення людини в суспільство в ролі активного й незалежного члена соціального життя, що передбачає компенсацію втрат соціальних зв'язків, досягнення відповідного рівня емоційного стану тощо (Міщенко, Сівакова, 2021:168).

Нові умови сьогодення диктували необхідність пошуку нових рішень, тому було утворено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, який сприяє координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану (Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

В межах напряму щодо забезпечення безпечного переміщення (евакуації) дітей, які проживають або зараховані на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, дітей, влаштованих в сімейні форми виховання, на безпечну територію за підтримки Координаційного штабу розроблено алгоритм переміщення, забезпечення розміщення, належного догляду та виховання дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, що розташовані в зоні активних бойових дій або наближених до неї населених пунктах. Алгоритм затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 2022 р. № 385 «Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану» (Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Введено програму для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку «U-LEAD з Європою», яка спільно фінансується Європейським Союзом та його державами-членами Німеччиною, Польщею, Швецією, Данією, Естонією та Словенією для підтримки України на її шляху до зміцнення місцевого самоврядування. U-LEAD сприяє прозорому, підзвітному та багаторівневому управлінню в Україні, яке відповідає на потреби гро-

мадян та розширює можливості громад (U-LEAD роз'яснює громадам специфіку соцзахисту дітей, які постраждали від агресії рф, 2022).

Серед чинників, які негативно впливають на якість соціальної роботи з даними клієнтами в умовах воєнного часу слід віднести невідзначеність шляхів постійного фінансування та недостатнє кадрове забезпечення через плив кадрів за межі території України.

В умовах воєнного стану виникла ситуація, коли у дітей померли, зникли безвісти тощо батьки, які за звичайного життя, тобто в мирний час сумлінно виконували свої батьківські обов'язки. Як наслідок, кількість дітей, які фактично залишилися без батьківського піклування, втратили зв'язок з рідними та потребують соціального захисту збільшується щодня. Також, враховуючи, що нормативно-правові акти, які діяли до повномасштабного вторгнення росії в Україну, процедура влаштування дітей до сімейних форм виховання (опіку/піклування, прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, усиновлення) вимагала такого переліку документів, який нереально зібрати в умовах воєнного стану. Урядом було спрощено процедуру влаштування дітей зазначеної категорії до сімейних форм виховання. Так, під час влаштування дитини під опіку/піклування родичами зробили необов'язковим для кандидатів в опікуни/піклувальники проходження курсу навчання з виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; неподання довідки про доходи; неподання довідки про наявність чи відсутність судимості. Після припинення надзвичайного або воєнного стану довідка про наявність чи відсутність судимості опікуна/піклувальника надається службі у справах дітей протягом місяця (Постанова Кабінету Міністрів України, 2008). Також було схвалено рішення, згідно з яким діти, які залишилися без піклування батьків, під час воєнного стану можуть бути влаштовані у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування до того моменту, поки не буде достовірно з'ясовано, що саме сталось з її батьками. Слід відзначити, що через втрату зв'язку з батьками діти є психологічно травмовані і потребують соціально-правового захисту. Тому прийняття такого рішення є вірним та доцільним. Також законодавчо врегульовані питання щодо алгоритмів дій для організації

соціального захисту дітей, батьки яких загинули (свідоцтва про смерть відсутні), та відсутні близькі родичі; дітей, батьки або близькі родичі яких не виходять на зв'язок або перебувають в місцях активних обстрілів, під завалами, поранені в лікарнях. Отже, якщо дитина опинилася під час війни в складних життєвих обставинах, вона потребує допомоги і тому її тимчасово влаштовують до сім'ї. Тимчасове влаштування діє на певний час і як тільки буде можливість – дитина повернеться до батьків, законних представників, інших родичів або в органи у справах дітей (В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишились без батьків, 2022).

В умовах цифровізації запроваджено подання заяви громадяни України, які бажають усиновити дитину, про отримання консультації щодо процедури усиновлення дитини, взяття на облік кандидатів в усиновлювачі, опікуни/піклувальники, утворення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, про влаштування дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, під опіку/піклування до осіб, які не є родичами, в електронній формі через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, що в першу чергу надає можливість у будь-який час доби подати заяву та зручно завантажити всі необхідні документи (Постанова Кабінету Міністрів України, 2022).

Під час дії воєнного стану без проходження курсу підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, громадяни України, які бажають усиновити дитину, можуть бути взяті на облік кандидатів в усиновлювачі, якщо у період дії воєнного стану в регіоні припинено проведення підготовки кандидатів в усиновлювачі із зобов'язанням пройти відповідний курс підготовки після відновлення такого навчання, про що їх інформує служба у справах дітей за місцем обліку (Постанова Кабінету Міністрів України, 2008).

Запровадження чат-боту «Дитина не сама» надає можливість сповістити про необхідність допомогти дитині («Ваша дитина загубилася», «Ви виявили дитину без супроводу дорослих», «Ви працюєте з міжнародними організаціями, які готові прихистити українських дітей», «у Вас є інші питання з приводу дітей»). Якщо особа хоче допомогти дитині, яка опинилася

у складних життєвих обставинах під час дії воєнного стану, вона може тимчасово прихистити її у своїй родині. Для цього необхідно звернутися в службу у справах дітей за місцем перебування або скористатися чат-ботом «Дитина не сама». Фахівці соціальних служб дадуть детальні та подальші інструкції з вирішення даного питання (Програма «Дитина не сама»: понад 1 000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни 2022).

Щоб забезпечити безперервні виплати соціальної допомоги сім'ям із дітьми на тимчасово окупованих територіях та на територіях, де відбуваються активні бойові дії, Кабінетом Міністрів України запроваджено автоматичне нарахування раніше призначених соціальних допомог, тобто централізоване нарахування. Такий підхід на державному рівні забезпечує гарантовані соціальні виплати усім сім'ям із дітьми, котрі цього потребують, майже на усій території України, включаючи отримувачів соціальних допомог з найбільш постраждалих у війні регіонів України (Майже два мільйони родин з дітьми охоплені соціальною допомогою, спрямованою на захист прав дітей, 2022).

Слід зазначити, що війна може сильно впливати на думки та почуття дітей. Тому, дуже важливо, саме з раннього віку пояснювати дітям (враховуючи здатність розуміти) про війну, правила безпечної поведінки під час повітряної тривоги, перебування в укритті, під час евакуації, як можна покращити свій психоемоційний стан, подолати страхи тощо. Означені бесіди, допоможуть батькам чи опікунам зрозуміти, наскільки діти освідченні щодо цієї теми, у разі необхідності звернутися за порадою до фахівців.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важливо відзначити, що діти-сироти та діти, чийх батьків з різних причин позбавили батьківських прав, чи які через вторгнення росії в Україну втратили зв'язок з батьками в майбутньому можуть мати проблеми з психоемоційним та фізіологічним станом, соціалізацією, комунікацією, тому, в першу чергу необхідно навчити цих дітей позитивно сприймати життя, вірити в добро, любов, власні сили, допомогти дітям зазначеної категорії знайти своє місце у цьому складному світі і реалізувати свої можливості.

Зусилля держави мають бути направлені на запобігання розлученню дітей з рідними бать-

ками, профілактику сімейного неблагополуччя, а не на боротьбу з наслідками поширення тих чи інших негативних чинників, наявність яких призводять до виникнення складних життєвих обставин за несвоєчасного втручання, які сім'я не в змозі самотійно подолати.

У випадку коли це неможливо, надати можливість кожній дитині зростати у турботливому сімейному середовищі. Політика держави повинна бути насамперед спрямована щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до сімейної форми виховання, створення сприятливих умов, найбільш наближених до виховання в сімейному колі, задоволенню потреб та реалізацію інтересів дітей.

На підставі вище викладеного можна зазначити, що на державному рівні захист прав та інтересів дітей в умовах воєнного стану забезпечується на такому ж рівні, як і в мирний час. Про це свідчать, зокрема, такі фактори як створення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану,

спрощений порядок передачі дитини під опіку/піклування; надання можливості дітям, які залишилися без батьків під час воєнного стану, бути тимчасово влаштованими до сімейних форм виховання; «заборона» спрощеної процедури усиновлення.

Отже, можна сказати, що соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, повинна бути гнучкою й реагувати на появу нових потреб та суспільних викликів сьогодення. Арсенал її інтервенцій перебуває у стані постійного розвитку, що зумовлює необхідність вивчення тих практик, які мали позитивні результати, та здійснювати критичну рефлексію теоретико-методологічного обґрунтування діяльності фахівців (elar.kpnu.edu.ua) соціальних служб.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективою подальших досліджень є розробка технології соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. В.. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.
2. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посібник. Київ : Обнова компанії, 2017. Ч. I. 256 с.
3. Гендерночутливий підхід у роботі з вразливими верствами населення у соціально-правовій сфері : навчально-методичний посібник / В. Анголенко, О. Белоліпцева, О. Грошова, Ю. Дьоміна, Т. Ісаєва, Ю. Лисенко, О. Рассказова, В. Преображенська, М. Ткаченко, Ю. Чернецька, І. Цибуліна. Харків : ХГПА, 2017. 78 с.
4. Кахіані Ю. В., Бондарчук А. О. Заклад інтернатного типу як суб'єкт соціальнопедагогічної діяльності. *Молодий вчений*. 2017. № 10.1(50.1). С. 102.
5. Кальченко Л. В. Технологія реінтеграції вихованців інтернатних закладів до біологічної сім'ї як практичний інструмент системи превенції соціального сирітства. веб-сайт. URL: <https://www.readcube.com/articles/10.15587%2F2519-4984.2017.119956> (дата звернення : 12.09.2022).
6. Міщенко О.М., Сівакова Є.О. Реінтеграція дітей: концепція і сутність. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2021. № 2(46). С. 168.
7. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
8. Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 2022 р. № 385/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.2022).
9. U-LEAD роз'яснює громадам специфіку соцзахисту дітей, які постраждали від агресії рф. веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3479511-ulead-rozasnue-gromadam-specifiku-soczahistu-ditej-aki-postrazhdali-vid-agresii-uf.html> (дата звернення: 13.09.2022).
10. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.09.2022).
11. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишилися без батьків. веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukraini-timcasovo-sprostili-proceduru-oformlennia-opiki-nad-ditmi-aki-zalilisil-bez-batkiv.html> (дата звернення: 12.09.2022).

12. Про внесення змін до (dspace.onu.edu.ua) деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 р. № 636/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2022-%D0%BF#n36> (дата звернення: 13.09.2022).

13. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 р. № 905/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2022).

14. Програма «Дитина не сама»: понад 1 000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни. веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians> (дата звернення: 12.09.2022).

15. Майже два мільйони родин з дітьми охоплені соціальною допомогою, спрямованою на захист прав дітей. веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21881.html> (Дата звернення 18.09.2022).

REFERENCES:

1. Bezpalko, O. V. (2005). *Sotsialna robota v hromadi* [Social work in the community]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

2. Kyianytsia, Z. P., Petrochko, Zh. V. (2017). *Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy* [Social work with vulnerable families and children]. Kyiv: Obnova kompani [in Ukrainian].

3. Anholenko, V., Bieloliptseva, O., Hroshova, O., Domina, Yu., Isaieva, T., Lysenko, Yu., Rasskazova, O., Preobrazhenska, V., Tkachenko, M., Chernetska, Yu., Tsybulina, I. (2017). *Hendernochutlyvyi pidkhid u roboti z vrazlyvymy verstvamy naseleння u sotsialno-pravovii sferi* [Gender-sensitive approach in working with vulnerable population groups in the social and legal sphere: educational and methodological manual]. Kharkiv : KhHPA [in Ukrainian].

4. Kakhiani, Yu. V., Bondarchuk, A. O. (2017). *Zaklad internatnoho typu yak subiekt sotsialnopedagogichnoi diialnosti* [A boarding-type institution as a subject of socio-pedagogical activity]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 10.1 (50.1), 102 [in Ukrainian].

5. Kalchenko, L. V. *Tekhnolohiia reintehratsii vykhovantsiv internatnykh zakladiv do biolohichnoi simi yak praktychnyi instrument systemy prevntsii sotsialnoho syrystva* [The technology of reintegration of pupils of residential institutions into the biological family as a practical tool of the social orphanhood prevention system]. Retrieved from <https://www.readcube.com/articles/10.15587%2F2519-4984.2017.119956> [in Ukrainian].

6. Mishchenko, O. M., Sivakova, Ye. O. (2021). *Reintehratsiia ditei: kontseptsii i sutnist* [Reintegration of children: concept and essence]. *Derzhava ta rehiony – State and regions. Serii «Sotsialni komunikatsii»*, 2(46), 168 [in Ukrainian].

7. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu z pytan zakhystu prav dytyny v umovakh voiennoho stanu: vid 17 bereznia 2022 r. № 302* [On the formation of the Coordination Headquarters for the protection of children's rights under martial law]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Deiaki pytannia tymchasovoho peremishchennia (evakuatsii) ditei ta osib, yaki prozhyvaiut abo zarakhovani do zakladiv riznykh typiv, form vlasnosti ta pidporiadkuvannia na tsilodobove perebuvannia, v umovakh voiennoho stanu: vid 27 bereznia 2022 r. № 385* [Some issues of temporary relocation (evacuation) of children and persons who live or are enrolled in institutions of various types, forms of ownership and subordination for a 24-hour stay, in conditions of martial law]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

9. *U-LEAD roziasniuie hromadam spetsyfiku sotszakhystu ditei, yaki postrazhdaly vid ahresii rf. (2022)*. [U-LEAD explains to communities the specifics of social protection for children who suffered from Russian aggression]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3479511-ulead-rozasnue-gromadam-specifiku-soczahistu-ditej-aki-postrazhdali-vid-agresii-rf.html> [in Ukrainian].

10. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannia, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny: vid 24 veresnia 2008 r. № 866*. [Issues related to the protection of children's rights]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

11. *V Ukraini tymchasovo sprostyly proceduru oformlennia opiky nad ditmy, yaki zalyshyls bez batkiv. (2022)*. [In Ukraine, the procedure for registration of guardianship over children left without parents has been temporarily simplified]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukraini-timcasovo-sprostili-proceduru-oformlennia-opiki-nad-ditmi-aki-zalisilis-bez-batkiv.html> [in Ukrainian].

12. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro vnesennia zmin do (dspace.onu.edu.ua) deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo tsyfrovizatsii protsesiv vlashtuvannia ditei u simeini formy vykhovannia: vid 31 travnia 2022 r. № 636* [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding digitalization of the processes of placement of children in family forms of education]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2022-%D0%BF#n36> [in Ukrainian].

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditei: vid 08 zhovtnia 2008 r. № 905 [On the approval of the Procedure for conducting adoption activities and supervising the observance of the rights of adopted children]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

14. Prohrama «Dytyna ne sama»: ponad 1 000 ukrainsiv proishly navchannia ta hotovi pryiniaty u svoiu simiu dytnu pid chas viiny. (2022). [«The child is not alone» program: more than 1,000 Ukrainians have received training and are ready to accept a child into their family during the war]. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians> [in Ukrainian].

15. Maizhe dva miliony rodyn z ditmy okhopleni sotsialnoiu dopomohoiu, spriamovanoiu na zakhyst prav ditei. (2022). [Almost two million families with children are covered by social assistance aimed at protecting children's rights]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/21881.html> [in Ukrainian].

УДК 37.013.42:005.574]:347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.10>

Світлана ЧЕРНЕТА

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-9939-7591

Наталія КАРПІНСЬКА

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-9658-3623
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.10>

Бібліографічний опис статті: Чернета, С., Карпінська, Н. (2022). Медіація як спосіб вирішення соціальних конфліктів. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 76–84, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.10>

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття присвячена дослідженню медіації як альтернативного способу вирішення соціальних конфліктів, аналізу Закону України «Про медіацію» в частині вимог щодо статусу та навчання медіатора, розкриттю компетентнісного підходу підготовки майбутніх фахівців для надання послуги медіації.

Актуалізовано увагу на основних перевагах медіації, як способу вирішення соціальних конфліктів, в умовах війни України з росією.

Розкрито поняття компетентності, запропоновано конфліктологічну компетентність медіатора розглядати як сукупність когнітивної (ідентифікація конфлікту), аналітичної (аналіз конфлікту та можливостей інтервенції), біхевіористської (вплив на стилі поведінки в конфлікті), інтервенційної (визначення способу та дизайну інтервенції в конфлікті) компетенцій. Сформульовано перелік знань, розуміння та умінь необхідних для формування відповідних компетенцій конфліктологічної компетентності медіатора.

Запропоновано внести зміни до чинного Закону України «Про медіацію» в частині законодавчої регламентації переліку обов'язкових компетентностей при підготовці медіатора.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, медіація, соціальний конфлікт, спір, конфліктологічна компетентність, компетенції, медіатор.

Svitlana CHERNETA

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-9939-7591

Nataliia KARPINSKA

Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Procedur,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-9658-3623
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.10>

To cite this article: Cherneta, S., Karpinska, N. (2022). Mediatsiia yak sposib vyrishennia sotsialnykh konfliktiv [Mediation as a way of resolving social conflicts]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 76–84, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.10>

MEDIATION AS A WAY OF RESOLVING SOCIAL CONFLICTS

The article is devoted to the study of mediation as an alternative way to resolve social conflicts, the analysis of the Law of Ukraine «On Mediation» in terms of the requirements for the status and training of a mediator, the disclosure of the competence-based approach to the training of future specialists to provide mediation services.

Attention is paid to the main advantages of mediation as a way of solving social conflicts in the conditions of russian' war with Ukraine.

The concept of competence is revealed, it is proposed to consider the mediator's conflictological competence as a set of cognitive (conflict identification), analytical (conflict analysis and intervention opportunities), behavioral (influence on conflict behavior styles), interventionist (determining the method and design of conflict intervention) competencies. The list of knowledge, understanding and skills, necessary for the formation of the relevant competences of the mediator's conflict-related competence, has been formulated.

It is proposed to make changes to the current Law of Ukraine «On Mediation» in the part of the legislative regulation of the list of mandatory competencies for the training process of a mediator.

Key words: *alternative ways of resolving disputes, mediation, social conflict, dispute, conflictological competence, competences, mediator.*

Актуальність проблеми. У сучасних реаліях розвитку суспільства, як ніколи набуває актуальності тема конфлікту як соціального феномену. Дискусія зумовлена багатофакторною природою конфлікту та його впливом на суспільні процеси. Специфіка світової реальності, напрями суспільного та державного розвитку, новизна і складність викликів, що стоять перед сучасним суспільством, вимагають системного перегляду як природи соціального конфлікту (*Герасіна, Требін, Сахань, Воднік, 2021*), так і використання ефективних інструментів та способів вирішення конфліктів. Актуалізується проблема щодо мирних способів вирішення соціальних конфліктів в умовах війни України з росією, коли міжособистісні конфлікти природно загострюються, а можливості ними керувати зменшуються.

Так історично склалося, що в Україні основним способом вирішенням соціальних конфліктів є звернення до судової системи, ключовими недоліками якої є тривалість розгляду справи, значні фінансові витрати, відсутність конфіденційності, непрогнозованість результату (*Камінська, 2020*).

Якщо у мирний час звернення громадян до суду носило більш-менш зрозумілий характер з точки зору процедури, то під час війни, поряд із ускладненням діяльності судів через зміну територіальної підсудності справ у деяких містах, місцезнаходження суду, психологічні фактори втрати громадянами мотивації продовжувати чи розпочинати вирішення конфлікту судовим шляхом набули вирішального значення. У зв'язку з цим, останнім часом спостерігається різке збільшення кількості запитів до працівників сфери надання соціальних послуг,

юристів та адвокатів щодо інших, альтернативних способів ефективного розв'язання конфліктів (АВС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медіація є одним з нових для вітчизняної практики способів врегулювання конфліктів. Питання визначення змісту медіації, її відмінних ознак та сфер застосування досліджували такі вчені, як: О. Белінська, Т. Білик, Н. Бондаренко-Зелінська, Г. Єрмоменко, Н. Крестовська, К. Канішева, К. Наровська, Л. Романадзе, К. Канішева, Л. Момот, Ю. Притика, Д. Проценко, Ю. Сліпченко, Г. Ульянова, С. Чернета та ін. У світлі прийняття ЗУ «Про медіацію», стійкого зростання соціального запиту в умовах воєнного стану на альтернативні способи вирішення конфліктів, актуальними є дослідження питань ефективності медіації крізь призму підготовки майбутніх медіаторів.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження використано комплекс методів: аналіз наукової літератури, нормативно-правових актів з метою уточнення сутності ключових понять дослідження, аналізу положень, які регламентують статус медіатора та вимоги щодо навчання медіатора; порівняльно-правовий метод для виявлення істотних ознак і характеристик інституту медіації за кордоном; системно-узагальнюючий метод – для формулювання висновків за результатами дослідження; прогностичний – для визначення перспектив запропонованих законодавчих змін щодо удосконалення професійної підготовки майбутніх медіаторів.

Основна частина. У сучасній науковій літературі існують різні тлумачення феномену «альтернативності», які загалом, зводяться до

кількох підходів: 1) альтернативність відбиває протиставлення судової і несудових форм захисту, отже, як альтернативні способи вирішення спорів розглядаються всі несудові способи; 2) альтернативність розглядається як протиставлення змагальних і незмагальних процедур, відповідно до чого під альтернативними способами вирішення спорів розуміють виключно консенсуальні (примирні) процедури, зокрема медіацію, консиліацію тощо; 3) альтернативність розуміється як можливість вибору одного з варіантів вирішення спорів, що є альтернативними один одному, де судовий порядок розглядається лише як одна з можливостей або альтернатив поряд з усіма іншими; 4) альтернативність відображає можливість вибору між різними альтернативними способами вирішення спорів всередині самої системи (Медіація, 2019).

На думку Т. Білик, Н. Крестовської, Л. Романадзе та інших авторів, наявність багатоманітних інтепретацій призвела до того, що окремі науковці наголошують на необхідності заміни поняття АВС як некоректного на більш вдалі еквіваленти, наприклад, «amicable dispute resolution» (дружнє врегулювання спорів); «appropriate dispute resolution» (належне вирішення спорів); «effective dispute resolution» (ефективне вирішення спорів); «additional dispute resolution» (додаткове вирішення спорів); «accelerated dispute resolution» (прискорене вирішення спорів); «better dispute resolution» («краще» вирішення спорів); «external dispute resolution» (зовнішнє вирішення спорів) тощо (Медіація, 2019).

Диверсифікована система способів альтернативного вирішення спорів, яка має, враховуючи закордонний практичний досвід, відчутний соціальний ефект, дозволяє громадянам обирати найоптимальніший спосіб вирішення спору, а не одразу звертатися до суду. До основних способів АВС у європейській літературі зазвичай відносять переговори, медіацію, арбітраж (третейський суд) та консиліацію. В основі вказаних способів АВС знаходяться особливості їх побудови та функції, які виконує третя незалежна сторона. Так, переговори є найпростішим способом АВС, за якого сторони не залучають третю нейтральну особу (посередника), а намагаються врегулювати спір самостійно.

Натомість, усі інші способи характеризуються залученням третьої особи, із різними функціями, відповідно, до способу АВС.

Медіація є однією з найбільш поширених та популярних альтернативних форм врегулювання конфліктів у сучасних демократичних правових державах. Особливого поширення і розвитку медіації тримала у країнах Західної Європи, США, Австралії, та, останнім часом, на території країн колишнього Радянського Союзу (Karpinska, Sushyk, 2019).

Вбачається, що популярність медіації в зарубіжних державах поряд з іншими способами АВС зумовлена її консенсуальною природою, добровільністю, та конфіденційністю процедури, прийняття рішення на основі інтересів сторін, швидкістю та гнучкістю процедури, економічністю із точки зору фінансових та інших ресурсів. Водночас, медіація забезпечує можливість зняття емоційного напруження, збереження стосунків та досягнення рішення, якого будуть дотримуватися обидві сторони.

Під час дії воєнного стану медіація, як сучасний спосіб вирішення конфліктів та спорів, має суттєві переваги, серед яких: економія часу; нижча за судову вартість процесу вирішення; забезпечення можливості впливати кожній стороні конфлікту на результат; конфіденційність процедури; можливість збереження або відновлення взаємин з стороною конфлікту; можливість запобігти виникненню подібних конфліктів у майбутньому; висока ймовірність виконання рішення (у випадку успішної медіації).

Дослідження медіації, як позасудового способу вирішення конфліктів, зумовлює необхідність звернутися до поняття конфлікту та розкриття його змісту. Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій або поглядів опонентів – суб'єктів соціальної взаємодії. Кожна сторона робить усе, аби була прийнята її точка зору чи мета, і заважає іншій стороні робити те ж саме. Найпоширенішим підходом до визначення конфлікту є його визначення через соціальні суперечності. Р. Парк включав конфлікт до числа чотирьох основних видів соціальної взаємодії поряд зі змаганням, пристосуванням та асиміляцією (*Соціальні конфлікти*).

Разом з тим, у науковій літературі досить часто поряд із поняттям конфлікт, вживається поняття «спір». Слово «спір» в українській мові вживається у таких значеннях: 1) словесне змагання; обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна з сторін обстоює свою думку, свою правоту; 2) взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, посідання чогось і т. ін., вирішувані переважно судом. Таким чином поняття «конфлікт» на відміну від поняття «спір» є ширшим, оскільки передбачає зіткнення інтересів, поглядів чи прагнень сторін, яке не завжди супроводжується порушенням прав та інтересів тієї чи іншої сторони і не завжди завершується зверненням до юрисдикційних чи неюрисдикційних способів захисту прав (Медіація, 2019).

Щодо питання класифікації соціальних конфліктів, то на сьогодні відсутній уніфікований підхід до самих критеріїв класифікації. За особливостями опонуючих сторін, виділяють міжособистісні, між малими та великими соціальними групами, між-етнічні та міждержавні конфлікти, за сферами суспільного життя – політичні, економічні, ідеологічні, соціальні, соціокультурні, сімейно-побутові, міжособистісні конфлікти (Лескова, 2019).

Найпоширенішою ознакою для класифікації конфліктів є співвідношення між об'єктивним станом справ і тим станом, який реально склався в конфлікуючих сторін (Медіація, 2019).

За вказаною ознакою виокремлюють шість типів конфлікту. Реальний конфлікт – це конфлікт, який об'єктивно існує й адекватно сприймається. Випадковий, або умовний конфлікт – залежить від обставин, що можуть змінюватися, але ці обставини не усвідомлюються конфлікуючими сторонами. Зміщений конфлікт – це реальний конфлікт, за яким приховується інший, що є справжнім чинником конфлікуючої сторони. Помилково дописаний конфлікт – конфлікт, що помилково тлумачиться. Латентний конфлікт – конфлікт, який має відбутися, але не виникає, тому що не усвідомлюється. Хибний конфлікт – у цьому випадку реальних підстав для конфлікту не існує, об'єктивно його немає, але він виникає у свідомості конфлікуючих сторін через помилкове сприймання та розуміння ситуації (Галаган, Орлов, Отич, 2008).

Якщо екстраполювати наведені вище різноманітні види конфліктів у практичну площину, то можемо зауважити, що в умовах війни нашої держави із російським агресором, великий відсоток становлять цивільні справи, які вирішуються шляхом медіації, серед яких – питання оренди житла (проблеми пов'язані з невиконанням умов договорів оренди у зв'язку із евакуацією, підняттям ціни, оплати заборгованості), розлучення, вивезення дітей за кордон, побачень із дітьми, які переїхали з одним із батьків в інше місто, країну, конфлікти в середовищі ВПО, між ВПО та представниками громади, в середовищі волонтерів, між цивільними та військовими, працівниками територіальної оборони та ін.

До початку 2022 року, в умовах відсутності профільного закону про медіацію, Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) (Державний стандарт, 2016) поряд із Законом України «Про соціальні послуги» (Закон України, 2019) були єдиними нормативно-правовими актами, що регулюють питання надання послуги медіації. У новій редакції Закону України «Про соціальні послуги» визначено основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їхніх негативних наслідків, особам, у тому числі сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах. Одним із видів соціальних послуг відповідно до вказаного закону є послуга посередництва (медіації), яка віднесена за типом до простих соціальних послуг, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (п. 1 ч. 2 ст. 16) та до базових соціальних послуг (п. 10 ч. 6 ст. 16) (Чернета, Карпінська, 2021).

15 грудня 2021 року набув чинності Закон України «Про медіацію» (Закон України, 2021).

Закон є рамковим, та визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Дія цього закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких

конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим).

ЗУ «Про медіацію» у Розділі II. «Статус медіатора» визначає статус і вказує на вимоги, які висуваються щодо підготовки медіатора. Відповідно, медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок (Закон України, 2021).

На думку законодавця, підготовку медіаторів можуть здійснювати суб'єкти освітньої діяльності, якими, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про освіту», є фізичні або юридичні особи (заклад освіти, підприємство, установа, організація), що провадять освітню діяльність (Закон України, 2017). Ці ж суб'єкти, що здійснюють підготовку у сфері медіації, видають документ (сертифікат), що засвідчує таку підготовку, до якого, додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей. Також, суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, ведуть реєстри своїх випускників, в яких зазначаються відомості, передбачені ст. 10 ЗУ «Про медіацію» (Закон України, 2021).

Вважаємо, що прийняття ЗУ «Про медіацію», стало імпульсом, який змінить вектор розвитку медіації в Україні. Разом з тим, аналіз положень закону, дає підставити вбачати певні ризики, щодо якісної підготовки медіаторів, та ефективності, у підсумку, самої процедури медіації. Такий широкий перелік суб'єктів, що здійснюють підготовку у сфері медіації, та надання їм функцій ведення окремих реєстрів медіаторів у перспективі може призвести до маніпуляцій та безконтрольності. Досвід країн, де вже впроваджено медіацію, показує, що найбільш ефективним є ведення єдиного реєстру медіаторів та їх організацій.

Окрім того, поза увагою законодавця залишилося питання законодавчої регламентації

переліку обов'язкових компетентностей при підготовці медіатора, а також, питання перевірки компетенції медіаторів, оскільки не запроваджується ефективної системи контролю якості послуг медіаторів.

Якщо звернутися до міжнародної практики, то, найбільшого поширення у світі набула професійна медіація. Нині організації медіаторів в усьому світі розробляють стандарти професійної підготовки медіаторів, кодекси етики медіаторів, правила проведення медіацій, дисциплінарні процедури, що застосовуються до медіаторів – членів організацій (Шеремета, 2020).

Організації медіаторів здійснюють професійну підготовку та навчання медіаторів, їх сертифікацію і подальше підвищення кваліфікації. Висока конкуренція на ринку медіаційних послуг, коли у всіх країнах медіаторів більше, ніж бажаючих скористатися їх послугами, призвела до жорсткого відбору тренінгових та сертифікаційних програм, постійного підвищення якості підготовки медіаторів (Кисельова, 2011).

М. Федорчук, аналізуючи досвід Литви у запровадженні медіації, зазначає, що після прийняття закону про медіацію Кабінет міністрів Латвії розробив Порядок сертифікації і атестації медіаторів, який, встановлює процедуру подання заявки на участь в екзамені сертифікації медіатора, зміст екзамену, плату та зразок сертифіката сертифікованого медіатора (Федорчук, 2020).

Вбачається, що ЗУ «Про медіацію», потребує вдосконалення вимог до підготовки (навчання) медіатора в частині змістовного наповнення навчальних програм та необхідних медіаційних компетентностей.

Щодо змістового наповнення поняття компетентність, – С. Чернета пропонує розглядати компетентність як інтегративну характеристику особистості, цілісне динамічне утворення, що передбачає комплекс знань, умінь, навичок, досвіду застосування їх для здійснення професійної діяльності, особистісних характеристик (якостей, здібностей), цінностей та мотивації, які виявляють у готовності діяти, бути готовим до змін для досягнення певних цілей, результатів виконання цієї діяльності (Чернета, 2021). Враховуючи підхід вченої, компетентності медіатора необ-

хідно розглядати, як динамічне поєднання знань, цінностей, навичок, умінь, необхідних медіаторові для якісної продуктивної діяльності у межах відповідних функцій.

Відповідно до Основних засад навчання базовим навичкам медіатора, розроблених Національною асоціацією медіаторів України в рамках проекту Нове правосуддя (*Основні засади, 2019*), до переліку основних компетентностей медіатора входять конфліктологічна, комунікативна, процедурна, рефлексивна та правова компетентності.

Вважаємо, що базовою, серед запропонованих, є конфліктологічна компетентність, оскільки, знання природи, видів, структури та причин конфліктів, уміння правильно обрати стратегію поведінки в конфлікті чи втручання в конфлікт лежить в основі усіх етапів процесу медіації, від попередньої зустрічі, обрання тем для обговорення, до роботи в кокусах та напрацювання варіантів рішень.

Як зазначає С. Філь, широкий спектр складових самого змісту поняття «конфліктологічна компетентність» відображає різноманітні бачення сучасних дослідників (Філь, 2011). Провівши ґрунтовне дослідження різноманітних позицій науковців, вчена у своєму дослідженні зробила висновок про те, що до складу конфліктологічної компетентності входять: 1) здатність індивіда ефективно взаємодіяти із оточенням у системі міжособистісних стосунків; розуміння природи суперечностей і конфліктів між людьми; формування конструктивного ставлення до конфліктів, володіння навичками неконфліктного спілкування у важких ситуаціях; вміння оцінювати і пояснювати проблемні ситуації, що виникли; наявність навичок керування конфліктними явищами; вміння розвивати конструктивний початок конфліктів, що виникають; вміння передбачати можливі наслідки конфліктів; уміння конструктивно регулювати суперечності та конфлікти; наявність навичок усунення негативних наслідків конфліктів; 2) уміння орієнтуватися у соціальних ситуаціях; уміння правильно визначати особистісні особливості й емоційні стани інших людей; уміння обирати адекватні способи поведінки з ними і реалізовувати їх у процесі взаємодії; розуміння природи суперечностей і конфліктів між людьми; формування конструктив-

ного ставлення до конфліктів; 3) здатність людини (або групи): переводити деструктивні процеси в конфлікті в конструктивне русло; розвиватися самостійно, підсилюючи свій інтелектуальний і емоційно-психологічний потенціал у конфлікті; створювати умови для виходу ситуації на якісно новий рівень розвитку; виробляти нові норми взаємодії у конфліктах, яких поки ще немає в суспільстві; 4) засвоєння позиції партнерства на тлі володіння й іншими стратегіями поведінки; 5) конфліктостійкість як основа конфліктологічної компетентності – містить діяльнісний і особистісний компоненти, що сприяє розширенню просторово-часових меж сприйняття конфліктної проблеми, тобто вихід за межі ситуації; уміння ефективно використовувати технології запобігання конфлікту та подолання його (Філь, 2011).

Конфліктологічна компетентність дає змогу знайти закономірності виникнення та розвитку конфлікту, щоб ліквідувати його або сприяти його конструктивному розв'язанню; навчитися критично аналізувати власні можливості і перспективи; оволодіти технологіями запобігання конфліктам, прогнозування й конструктивного розв'язання конфліктів, які передбачають знання прийомів аналізу ситуації; 6) гностичний, просторовий, конструктивний (регулятивний), комунікативний, нормативний та рефлексивно-статусний компоненти (автори підкреслюють провідну роль гностичного компоненту, тобто знання про суттєві характеристики конфлікту, які є основою для запобігання дій конфліктуючих осіб, формування вмінь керувати конфліктом та виступати у ролі третьої особи); 7) здатність спеціаліста конструктивно усвідомити всі основні цінності, які взаємодіють у конфлікті, а також елементи конфлікту як цілісного об'єкта, знати всі необхідні умови, закономірності переходу одного етапу конфліктної ситуації у іншій; 8) конфліктологічна компетентність охоплює вміння спрогнозувати майбутню конфліктну ситуацію, конструктивно змінити ситуацію конфлікту і скористатися конфліктом для досягнення мети.

Таким чином, формування конфліктологічної компетентності можна представити у вигляді переліку компетенцій, яким відповідають певні знання, розуміння та уміння (Czupryński, Karpinska, 2021), а саме:

Компетенція	Знання	Розуміння	Уміння
Ідентифікація конфлікту (когнітивна)	Ознак конфлікту як ресурсу.	Природи, причин та функцій конфлікту.	Роз'яснити сторонам можливості трансформації конфлікту в конструктивну взаємодію.
Аналіз конфлікту та можливостей інтервенції (аналітична)	Методів аналізу конфліктів за їх типами, видами, суб'єктивним складом, динамікою.	Відповідності методів аналізу меті аналізу. Динаміки розвитку конфлікту.	Визначити рівень ескалації конфлікту. Визначити можливість інтервенції в конфлікт та обирати її спосіб.
Вплив на стилі (стратегії) поведінки в конфлікті (біхевіористська)	Стилів (стратегій) поведінки в конфлікті.	Впливу способів поведінки в конфлікті на його перебіг, можливість його вирішення, трансформації.	Забезпечувати баланс сили/ влади сторін конфлікту для їх ефективної взаємодії.
Визначення способу та дизайну інтервенції в конфлікті (інтервенціоністська)	Способів інтервенції в конфлікті.	Сутності, мети, меж, можливих наслідків інтервенції.	Вибрати відповідний певному конфлікту спосіб інтервенції та його дизайн.

Для найбільш ефективного засвоєння і практичного відпрацювання матеріалу при формуванні розглянутої конфліктологічної компетентності доцільно застосовувати тренінговий спосіб навчання, розгляд практичних кейсів.

Запропоноване змістове наповнення конфліктологічної компетентності, поряд з іншими компетентностями (комунікативна, процедурна, рефлексивна та правова компетентності) здатне забезпечити належний рівень володіння компетенціями медіатора, достатній для початку практики як медіатора та продовження навчання на спеціалізованих програмах для набуття навичок медіації у різних сферах: сімейній, господарській, корпоративній, шкільній, кримінальній тощо.

Висновки. З'ясовано, що в умовах воєнного стану спостерігається з одного боку – зростання кількості конфліктів, серед яких великий відсоток становлять цивільні справи, які спричинені війною, з іншого боку – спостерігається ріст запитів у суспільстві на позасудові, альтернативні способи вирішення конфліктів.

Обгунтовано думку, що поняття «конфлікту» є ширшим за поняття «спору», оскільки передбачає зіткнення інтересів, поглядів чи прагнень

сторін, яке не завжди супроводжується порушенням прав та інтересів тієї чи іншої сторони і не завжди завершується зверненням до юрисдикційних чи неюрисдикційних способів захисту прав, і з зв'язку з цим, може врегулюватися завдяки альтернативним способам, зокрема, шляхом медіації.

Розкрито поняття компетентності, запропоновано конфліктологічну компетентність медіатора розглядати як сукупність когнітивної (ідентифікація конфлікту), аналітичної (аналіз конфлікту та можливостей інтервенції), біхевіористської (вплив на стилі поведінки в конфлікті), інтервенціоністської (визначення способу та дизайну інтервенції в конфлікті) компетенцій.

Встановлено, що Закон України «Про медіацію» потребує вдосконалення положень які регламентують статус медіатора, вимоги до базової підготовки медіатора в частині змістовного наповнення навчальних програм та необхідних медіаційних компетенцій, уніфікацію основних засад навчання базовим навичкам медіатора, запровадження ведення єдиного державного реєстру медіаторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Czupryński Borys, Karpinska Natalia Kształtowanie kompetencji konfliktowych i umiejętności korzystania z mediacji przyszłych funkcjonariuszy organów ścigania i prawników. Area nauki : kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe. Lublin, 2021. S. 58–68.
2. Karpinska N. V., Sushyk N. S. Mediation in the system of social services provision in Ukraine. Innovative technologies in training and education : collective monograph / A. O. Bessarab, O. I. Ivanytsky, A. V. Sushchenko, L. O. Sushchenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. 192 p.
3. Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Отич О. М. Конфліктологія : конспект лекцій. Для підготовки магістрів усіх форм навчання. Київ : ДЕДУТ, 2008. С. 19–20.
4. Герасіна Л. М., Требін М. П., Сахань О. М., Воднік В. Д. Конфліктологія: загальна та юридична : підручник / за заг. ред. Л. М. Герасіної. Харків : Право, 2021. 224 с.

5. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
6. КамінськаМарія. Позасудом: як знайти порозуміння під час війни. URL: <https://mind.ua/openmind/20242876-pozasudom-yak-znajti-porozuminnya-pid-chas-vijni>
7. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. Київ, 2011. № 11–12. С. 225–236.
8. Лескова Л. Ф. Соціальний конфлікт як форма прояву соціальних відносин. URL: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/16602/%D0%9B%D1%94%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%BE%D1%86.%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84..pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
10. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора / за заг. ред. К. Б. Наровської. Київ : Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с. С. 13–17.
11. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
12. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
14. Соціальні конфлікти та їх прояв у юридичній діяльності. URL: https://pidru4niki.com/11221213/pravo/sotsialni_konflikti_proyav_sferi_yuridichnoyi_diyalnosti
15. Федорчук М. Медіація: досвід Литви. URL: <https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-dosvidlitvii/>
16. Чернета С. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг. *Social Work and Education*. Vol. 8. No. 1. Ternopil-Aberdeen, 2021. С. 406.
17. Чернета С., Карпінська Н. (2021). Правове регулювання соціальної послуги посередництва (медіації) в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 90–97.
18. Шеремета А. М. Право і суспільство. 2020. № 6–2, ч. 1. С. 82–89. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6-2_2020/part_1/15.pdf

REFERENCES:

1. Czupryński Borys, Karpinska Natalia (2021) Kształtowanie kompetencji konfliktowych i umiejętności korzystania z mediacji przyszłych funkcjonariuszy organów ścigania i prawników [Shaping conflict competences and the ability to use mediation of future law enforcement officers and lawyers]. *Area nauki : kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe*. Lublin. S. 58–68 [in Polish].
2. Karpinska N. V., Sushyk N. S. (2019) Mediation in the system of social services provision in Ukraine. *Innovative technologies in training and education : collective monograph / A. O. Bessarab, O. I. Ivanytsky, A. V. Sushchenko, L. O. Sushchenko, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 192 p.* [in English].
3. Halahan V. Ya., Orlov V. F., Otych O. M. (2008) *Konfliktolohiia : konspekt lektsii* [Conflictology: a synopsis of lectures]. *Dlia pidhotovky mahistriv usikh form navchannia*. Kyiv : DETUT, S. 19–20. [in Ukrainian].
4. Herasina L. M., Trebin M. P., Sakhan O. M., Vodnik V. D. (2021) *Konfliktolohiia: zahalna ta yurydychna : pidruchnyk* [Conflictology: general and legal: textbook] / za zah. red. L.M. Herasinoi. Kharkiv : Pravo, 224 s. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi standart sotsialnoi posluhy poserednytstva (mediatsii) (2016). [State standard of social mediation service]. *Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 17.08.2016*. Access mode : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> [in Ukrainian]. [in Ukrainian].
6. Kaminska Mariia. *Pozasudom: yak znaity porozuminnia pid chas viiny* [Out of Court: How to Find Understanding in Wartime]. URL: <https://mind.ua/openmind/20242876-pozasudom-yak-znajti-porozuminnya-pid-chas-vijni>. [in Ukrainian].
7. Kyselova T. (2011). *Pravove rehuliuвання vidnosyn iz nadannia posluh mediatsii u zarubizhnykh krainakh* [Legal regulation of relations on the provision of mediation services in foreign countries]. *Pravo Ukrainy*. Kyiv, № 11–12. S. 225–236. [in Ukrainian].
8. Lieskova L. F. *Sotsialnyi konflikt yak forma proiavu sotsialnykh vidnosyn* [Social conflict as a form of manifestation of social relations]. URL: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/16602/%D0%9B%D1%94%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%BE%D1%86.%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84..pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
9. *Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta : pidruchnyk* (2019) [Mediation in the professional activity of a lawyer: a textbook] / avt. kol.: T. Bilyk, R. Havryliuk, I. Horodyskyi [ta in.] ; za red. N. Krestovskoi, L. Romanadze. Odessa : Ekolohiia, 456 s. [in Ukrainian].
10. *Osnovni zasady navchannia bazovym navychkam mediatora* (2019) [The basic principles of learning the basic skills of a mediator] / za zah. red. K. B. Narovskoi. Kyiv : Vydavets V. Zakharenko, 32 c. С. 13–17. [in Ukrainian].

11. Pro mediatsiiu (2021) [About mediation] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
12. Pro osvitu (2017) [About education] : Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
13. Pro sotsialni posluhy (2019). [About social intermediary service]. Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. № 2671-VIII. Access mode : <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
14. Sotsialni konflikty ta yikh proiav u yurydychnii diialnosti [Social conflicts and their manifestation in legal activity]. URL. : https://pidru4niki.com/11221213/pravo/sotsialni_konflikty_proyav_sferi_yuridichnoyi_diyalnosti [in Ukrainian].
15. Fedorchuk M. Mediatsiia: dosvid Lytvy [Mediation: Lithuanian experience]. URL: <https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-dosvidlatvii/> [in Ukrainian].
16. Cherneta S. (2021) Kompetentnisnyi pidkhid u pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty do nadannia sotsialnykh posluh [A competent approach in the preparation of future specialists in social work for the provision of social services]. *Social Work and Education*. Vol. 8. No. 1. Ternopil-Aberdeen, S. 406. [in Ukrainian].
17. Karpinska N., Cherneta, S. (2021). Pravovove rehuliuвання sotsialnoi posluhy poserednytstva (mediatsii) v Ukraini [Legal regulation of social intermediary service (mediation) in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 90–97. [in Ukrainian].
18. Sheremeta A. M. (2020) Pravo i suspilstvo [Law and society] № 6-2 chastyna 1 S. 82–89. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6-2_2020/part_1/15.pdf. [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:364.4-051

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.11>

Оксана ШЕВЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20308

ORCID: 0000-0002-1127-9807

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.11>

Бібліографічний опис статті: Шевчук, О. (2022). Формування soft skills у майбутніх соціальних працівників у процесі практичної підготовки. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 85–90, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.11>

ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування і розвитку soft skills у майбутніх соціальних працівників у процесі практичної підготовки. Для дослідження проблеми було використано такі методи: теоретико-методичний аналіз літературних джерел; включене та опосередковане спостереження; ретроспективний аналіз власного досвіду автора.

Виявлено, що процес формування soft skills у майбутніх соціальних працівників можливий через опанування окремих освітніх компонентів. Так, під час практичних занять з дисциплін «Практикум з соціальної роботи», «Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу» та «Самовиховання та саморегуляція особистості» студенти виробляють такі навички як: комунікативні, креативність, робота в команді, емоційний інтелект, взаємодія з людьми, тайм-менеджмент, проектування власної діяльності, саморозвиток, стресостійкість, здатність до навчання, критичне та екологічне мислення; також розвивають моральні та професійні якості, необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Теоретичний аналіз актуальної проблеми дав змогу виділити аналізовану групу навичок, таких як активне слухання, критичне та креативне мислення, збір інформації, організація та управління часом, встановлення меж, емпатія, комунікативні навички, переконання, співпраця, адвокатура.

Визначено, що за умов, коли особливо гостро відчувається потреба в кадрах, які володіють ефективними способами та прийомами спілкування, здатні створити атмосферу довіри і невимушеності, володіють навичками комунікації для налагодження контактів з потенційними клієнтами та вміють знайти тонкий психологічний підхід до клієнта, розв'язати конфлікт і зняти напругу, а також для їх успіху у професійній діяльності, потрібен чіткий набір навичок. Тому, процес формування soft skills у майбутніх соціальних працівників посідає чільне місце у практичній підготовці.

Ключові слова: формування, soft skills, майбутні соціальні працівники, практична підготовка.

Oksana SHEVCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,

Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychna,

vul. Sadova, 28, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20308

ORCID: 0000-0002-1127-9807

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.11>

To cite this article: Shevchuk, O. (2022). Formuvannya soft skills u majbutnih socialnih pracivnikiv u procesi praktichnoyi pidgotovki [Formation of soft skills in future social workers in the process of practical training]. *Vvichlivist. Humanitas*, 4, 85–90, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.11>

FORMATION OF SOFT SKILLS IN FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE PROCESS OF PRACTICAL TRAINING

In the article, a theoretical analysis of the problem of formation and development of soft skills among future social workers in the process of practical training is carried out. The following methods were used to investigate the problem: theoretical and methodological analysis of literary sources; included and mediated observation; retrospective analysis of the author's own experience.

It was revealed that the process of forming soft skills among future social workers is possible through the mastery of certain educational components. Thus, during practical classes in the disciplines «Practicum in social work», «Organization and methods of social-pedagogical training» and «Self-education and self-regulation of personality», students develop such skills as: communication skills, creativity, teamwork, emotional intelligence, interaction with people, time management, designing one's own activities, self-development, stress resistance, ability to learn, critical and ecological thinking; also develop moral and professional qualities necessary for future professional activity.

The theoretical analysis of the actual problem made it possible to identify the analyzed group of skills, such as active listening, critical and creative thinking, information gathering, organization and time management, setting boundaries, empathy, communication skills, persuasion, cooperation, advocacy.

It was determined that under conditions when there is a particularly acute need for personnel who possess effective methods and techniques of communication, are able to create an atmosphere of trust and ease, have communication skills to establish contacts with potential clients and are able to find a subtle psychological approach to the client, solve conflict and de-escalation, as well as their professional success, requires a clear set of skills.

Key words: formation, soft skills, future social workers, practical training.

Актуальність проблеми. На сьогоднішній день актуальною постає проблема формування і розвитку soft skills у майбутніх соціальних працівників. Соціальні працівники виконують багато ролей та функцій (практичні ролі: учитель соціальних умінь/тренер, консультант організацій, консультант-клініцист, аніматор, помічник клієнта/асистент/доглядач, вуличний соціальний працівник; посередницькі ролі: брокер соціальних послуг, керуючий справами клієнта, захисник прав та інтересів клієнта, представник інтересів громади; дослідницькі (дослідник, аналітик, експерт) та сервісні ролі (керівник практики, супервізор, викладач); адміністративні ролі (лідер команди, координатор, керівник персоналу) – і для їх успіху потрібен чіткий набір навичок.

Професійне становлення спеціаліста соціальної роботи – цілісний і безперервний процес розвитку практичної, освітньої й дослідницької діяльності особистості у соціальній сфері, орієнтований на формування професійних знань, вмінь, навичок і особистісних якостей, адекватних кваліфікаційним вимогам та етичному стандарту професії (Капська, 2011, с. 352). З огляду на це виступає необхідність формування у майбутніх соціальних працівників у процесі їх практичної підготовки вмінь, що виражаються в здатності формувати уявлення про себе, про свою діяльність, прогнозувати і планувати діяльність, а також з'ясувати і аналізувати думки інших людей про свою діяльність і про себе. Формування вмінь процес складний і тривалий, тому починати його слід з початкових курсів професійного навчання соціальних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми формування soft skills

у майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки присвячені праці Н. Коляди, О. Кравченко, Т. Кочубей, Ю. Ткачук, Л. Мандро, О. Шепелякової та інші. У публікаціях авторів проаналізовано різні групи soft skills та особливості їх формування і розвитку під час навчання у закладі вищої освіти.

Так, Л. Мандро окремою групою «soft skills» соціального працівника виділяє стратегічні навички, до яких відносить: стратегічне планування, тактичне та стратегічне мислення, вміння працювати в умовах ризику, гнучкість мислення та клієнтоорієнтованість, навички прийняття важливих рішень (Мандро, 2021, с. 121–122). У статті Т. Кочубей та Ю. Ткачук проаналізовано тріаду навичок майбутнього соціального працівника: hard skills, soft skills і digital skills – м'які навички (soft skills) є підґрунтям для ефективного засвоєння твердих навичок (hard skills), а цифрові навички (digital skills) – спрямовальним вектором сучасних професійних компетентностей. Виявлено основні складові навичок soft skills для майбутніх соціальних працівників: критичне мислення; креативність; колаборація; комунікація (Кочубей, Ткачук, 2021, с. 46). За Н. Колядою та О. Кравченко, аналізовану групу навичок складають: вміння працювати в команді, лідерські якості, креативність, організаторські здібності, комунікація, емоційний інтелект, робота з інформацією, системне мислення, мотивація (Коляда, Кравченко, 2020).

Поділяємо позицію О. Шепелякової про те, що окрім формування soft skills для соціальних працівників є важливо розвивати професійно значущі особистісні якості: делікатність, емпатія, милосердя, цілеспрямованість, динамізм, такт і педагогічний оптимізм. Окрім цього, кон-

фіденційність його роботи вимагає від нього витримки, культури спілкування, психологічної грамотності (Шепелякова, 2021, с. 71).

Мета статті – обґрунтувати важливість формування soft-skills у майбутніх соціальних працівників у процесі практичної підготовки

Виклад основного матеріалу. Серед значущих soft skills виділяють комунікативні навички, критичне мислення, навички вирішення проблем, креативність, вміння працювати в команді, мистецтво ведення переговорів, самоорганізацію, тайм-менеджмент, навички вирішення конфліктів, повага до культури інших народів, загальні пізнавальні навички, відповідальність, етикет і хороші манери, чемність, почуття власної гідності, товарииськість, чесність, співчуття, робочу етику тощо.

У дослівному перекладі з англійської мови термін «soft skills» позначає «м'які навички», тобто ті навички, володіння якими не є характерною якістю конкретної професії. До них традиційно зараховують вміння спілкуватися, діяти в команді, проектувати власну діяльність, знання тайм-менеджменту, стресостійкість, здатність до навчання та ін.

Для формування soft skills у майбутніх соціальних працівників важливо звернути увагу на практичну підготовку здобувачів вищої освіти через опанування окремих освітніх компонентів. Так, до обов'язкових освітніх компонентів (освітньо-професійна програма «Соціальна робота (Соціально-психологічне консультування)» для першого бакалаврського рівня вищої освіти (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, факультет соціальної та психологічної освіти, випускова кафедра – кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи) включено дисципліни «Практикум з соціальної роботи», «Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу», а до вибіркового компоненту – дисципліна «Самовиховання та саморегуляція особистості».

Метою практичної підготовки студентів під час викладання дисципліни «Практикум з соціальної роботи» є соціально-психологічна підготовка до безпосередньої індивідуальної взаємодії з клієнтом, формування вмінь і якостей, необхідних для соціальної роботи з клієнтом, закріплення їх теоретичних знань, а також накопичення практичних умінь і навиків, розвиток самостійності в ухваленні рішень, фор-

мування творчих здібностей, можливості працювати в колективі. На практичних заняттях з дисципліни, за допомогою рольової гри, студенти виробляють такі навички як: встановлювати та підтримувати контакт з клієнтом; вивчати особистість клієнта, його психічний стан; вислуховувати клієнта, вести бесіду; формулювати запит клієнта; аналізувати проблему (індивідуальний випадок) клієнта; виявляти ресурси клієнта, необхідні для подолання його проблем; надавати зворотний зв'язок клієнту; інтерпретувати інформацію, отриману від клієнта і надавати клієнту власну інтерпретацію; планувати роботу з клієнтом; надавати психологічну підтримку клієнту; долати конфліктні ситуації у взаємодії з клієнтом; контролювати власну поведінку в процесі взаємодії з клієнтом; аналізувати власний професійний досвід.

У процесі проходження курсу «Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу» у студентів формуються навички використання методів і методик тренінгової роботи в цілях організації та проведення тренінгів. На практичних заняттях студент виступає у ролі тренера (при кураторстві викладача) і проводить елемент тренінгового заняття, вправи (наприклад, на знайомство, очікування, мозковий штурм, метод кейсів тощо). Такий підхід дає можливість розвинути такі навички як: комунікативні, креативність, робота в команді, емоційний інтелект, взаємодія з людьми, тайм-менеджмент, проектування власної діяльності, саморозвиток, стресостійкість, здатність до навчання, критичне та екологічне мислення.

Практичні заняття з дисципліни «Самовиховання та саморегуляція особистості» забезпечують студентів необхідними знаннями з організації та керівництва процесом самовиховання, сприяють професійній підготовці та особистісному розвитку, культивуванні потреби в постійному самовдосконаленні; формування у студентів внутрішньої професійної мотивації; допомагають формуванню умінь займатись самоосвітою як необхідною складовою самовиховання; розвивають потребу усвідомленого самовиховання та саморозвитку особистості; створюють сприятливі умови для успішного самовдосконалення та самореалізації; допомагають розвивати моральні та професійні якості, необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Для того, щоб стати соціальним працівником, потрібно добре зосередитись на розробці наступних soft skills, важливих для соціальної роботи.

1. Активне слухання. Активне вислуховування показує, що ви берете участь у розмові та щиро дбаєте про те, щоб почути, що має сказати інша людина. Активне слухання передбачає володіння вмінням самовираження та дії, оскільки це активне, а не пасивне слухання. Тому, тренуючи вміння чути і розуміти, ми тренуємо також вміння висловлювати свої думки, почуття і вміння втілювати їх в діях.

Для соціальних працівників активне слухання – це засіб для встановлення довіри та поваги до клієнтів. Побудова довіри полегшує соціальним працівникам розкривати подробиці про своїх клієнтів та робить їх більш сприйнятливими до рішень чи звернень, зроблених соціальним працівником.

2. Критичне та креативне мислення. Визначивши характер проблем, з якими стикаються їх клієнти, соціальні працівники використовують критичне та креативне мислення для розробки практичних рішень. Вони використовують логіку, аналіз та творчість, щоб визначити сильні та слабкі сторони різних підходів та знайти рішення для кожного конкретного випадку.

3. Збір інформації. Клієнти не завжди знайомлять зі своєю особистою історією, поточними обставинами чи багатьма деталями, за якими соціальним працівникам потрібно прийняти обґрунтовані рішення. Вміння ефективно збирати та інтерпретувати соціальну, особисту, екологічну та медичну інформацію – важлива частина соціальної роботи. Ось чому найкращі соціальні працівники – це ті, хто знає, як знайти та визначити важливу інформацію.

4. Організація та управління часом. Зазвичай соціальні працівники керують кількома клієнтами одночасно. Введення справ та психосоціальна підтримка декількох клієнтів вимагає великої організації. Адже їх робота є багатогранною, включаючи документацію, підтримку контактів з мережею соціальних агенцій і т.д. Управління часом пов'язане з організаційними здібностями. Оскільки соціальні працівники виконують декілька справ та адміністративних обов'язків одночасно, вони повинні ефективно керувати своїм часом, щоб усі клієнти отримували необхідну турботу, увагу та послуги.

Управління часом також відіграє роль у профілактиці професійного «вигорання».

5. Встановлення меж. Соціальні працівники повинні встановлювати та підтримувати професійні стосунки зі своїми клієнтами, щоб уникнути емоційного напруження роботи вдома – навмисно чи ненавмисно. Встановлення меж між соціальним працівником та його клієнтами допоможе створити більш здоровий баланс між робочим та особистим життям, що, у свою чергу, зробить соціального працівника більш ефективним спеціалістом.

6. Емпатія. Емпатія допомагає соціальним працівникам розвивати міцні стосунки зі своїми клієнтами та визначати саме те, що їм потрібно, виходячи з їх унікального досвіду та обставин. Хоча соціальні працівники за своєю природою співчутливі, цей навик вимагає практики, і його слід постійно відточувати за допомогою навчання та розвитку емпатії.

7. Комунікативні навички. Соціальні працівники спілкуються по-різному та з різними людьми щодня. Вони спілкуються з клієнтами та їхніми родинами, а також із медичними працівниками, співробітниками інших агенцій та іншими особами, які беруть участь у житті клієнтів. Хороші комунікативні навички допомагають соціальним працівникам вести «важкі» розмови з людьми в умовах складних життєвих обставин. Здатність говорити та писати чітко та стисло – це велике вміння для соціальних працівників.

8. Переконавання. Соціальні працівники повинні встановити досяжні цілі зі своїми клієнтами, але змусити їх вжити тих чи інших заходів може бути ще одним завданням. Вміння надихати, заохочувати, активізувати інших діяти – це неоціненно для будь-якого соціального працівника. Соціальні працівники повинні засвоїти різні методи мотивації, щоб вони могли впливати на клієнтів з різними особливостями характеру, досвідом тощо.

9. Співпраця. Соціальні працівники часто є частиною значно більшої команди постачальників послуг. Вони повинні вміти домовлятися, йти на компроміси та координувати з іншими, щоб забезпечити задоволення потреб клієнта.

10. Адвокатура. Адвокація передбачає висловлювання та дію в інтересах інших. Соціальні працівники можуть виступати за створення нових програм, перегляд застарілої полі-

тики або розширення існуючих програм для того, щоб їхні клієнти отримували необхідне лікування та послуги. Адвокатура є потужним засобом сприяння позитивним змінам та розширення прав та можливостей людей брати участь у своєму житті.

Поділяємо позицію О. Шепелякової про те, що набуттю здобувачами зазначених навичок сприяють також і дисципліни вільного вибору (зокрема із циклу загальної підготовки) та участь у різноманітних гуртках, наукових товариствах, студентському самоврядуванні тощо. Волонтерська діяльність у різних соціальних інституціях є складовою частиною більшості освітніх компонентів (Шепелякова, 2021, с. 72).

Особливістю soft skills є те, що вони формуються не лише у навчальній діяльності. Позанавчальна діяльність студентів, їх соціальна активність, участь у проєктах, гуртках, волонтерська діяльність, робота у громадських організаціях виробляє м'які навички. Майбутні соціальні працівники навчаються планувати час, ставити цілі, знаходити та структурувати дані, вчатися працювати в команді, покращують комунікативні навички та вчать брати на себе відповідальність за прийняті рішення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, теоретичний аналіз проблеми формування і розвитку soft skills у майбутніх соціальних працівників у процесі практичної підготовки дав змогу виділити аналізовану групу навичок, таких як активне слухання, критичне та креативне мислення, збір інформації, організація та управління часом, встановлення меж, емпатія, комунікативні навички, переконання, співпраця, адвокатура.

Виявлено, що процес формування soft skills у майбутніх соціальних працівників можливий через опанування окремих освітніх компонентів. Так, під час практичних занять з дисциплін «Практикум з соціальної роботи», «Організація і методика соціально-педагогічного тренінгу» та «Самовиховання та саморегуляція особистості» студенти виробляють такі навички як: комунікативні навички, креативність, робота в команді, емоційний інтелект, взаємодія з людьми, тайм-менеджмент, проєктування власної діяльності, саморозвиток, стресостійкість, здатність до навчання, критичне та екологічне мислення; також розвивають моральні та професійні якості, необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Нині особливо гостро відчувається потреба в кадрах, які володіють ефективними способами та прийомами спілкування, здатні створити атмосферу довіри і невимушеності, володіють навичками комунікації для налагодження контактів з потенційними клієнтами та вміють знайти тонкий психологічний підхід до клієнта, розв'язати конфлікт і зняти напругу. За цих умов процес формування soft skills у майбутніх соціальних працівників посідає чільне місце у практичній підготовці.

Здійснене нами дослідження, однак, не вичерпує всієї проблематики щодо формування soft skills у майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. Подальшого вивчення потребують: формування soft skills у майбутніх соціальних працівників у позанавчальній діяльності та дослідження сформованості soft skills у студентів під час навчання у закладі вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. К. : Слово, 2011. 399 с.
2. Коляда Н. М., Кравченко О. О. Практичний досвід формування «soft-skills» в умовах закладу вищої освіти. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. 2020. Том 6. № 27. С. 137–145.
3. Кочубей Тетяна, Ткачук Юлія. Соціальні навички soft skills у системі компетентностей майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2(7). С. 42–50.
4. Мандро Л.О. Стратегічні навички майбутніх соціальних працівників. *Гуманітарний корпус* : [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. Випуск 41, том 1. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2021. С. 121–124.
5. Шепелякова І. О. До проблеми формування soft skills у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 25 листопада 2021 р. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 70–72.

REFERENCES:

1. Kapska, A. J. (2011). Socialna robota [Social work]. K. : Slovo [in Ukrainian].
2. Kolyada, N. M., & Kravchenko, O. O. (2020). Praktichnij dosvid formuvannya «soft-skills» v umovah zakladu vish-hoyi osviti [Practical experience in the formation of «soft-skills» in the conditions of a higher education institution]. *Naukovij zbirnik «Aktualni pitannya gumanitarnih nauk: mizhvuzivskij zbirnik naukovih prac molodih vchenih Drohobickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Ivana Franka» – Scientific collection «Actual issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko»*. 27. 137–145 [in Ukrainian].
3. Kochubej, Tetyana, & Tkachuk Yuliya (2021). Socialni navichki soft skills u sistemi kompetentnostej majbutnih socialnih pracivnikov [Social skills and soft skills in the competence system of future social workers]. *Socialna robota ta socialna osvita – Social work and social education*. 2(7). 42–50 [in Ukrainian].
4. Mandro, L.O. (2021). Strategichni navichki majbutnih socialnih pracivnikov [Strategic skills of future social workers]. *Gumanitarnij korpus: [zbirnik naukovih statej z aktualnih problem filozofiyi, kulturologiyi, psihologiyi, pedagogiki ta istoriyi] – Humanitarian corpus: [a collection of scientific articles on current problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history]*. 41. 121–124. Vinnicya : TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian].
5. Sheplyakova, I.O. (2021). Do problemi formuvannya soft skills u procesi profesijnoyi pidgotovki majbutnih socialnih pracivnikov [To the problem of the formation of soft skills in the process of professional training of future social workers]. *Suchasni realiyi ta perspektivi socialnogo vihovannya osobistosti v riznih socialnih instituciyah: materiali Vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferenciyi – Modern realities and prospects of social education of personality in various social institutions: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference*. (pp. 70–72). Harkiv : HNPУ imeni G. S. Skovorodi [in Ukrainian].

УДК 364-053.9

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

Надія КОРПАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-3607-2183

Вікторія ПЕТРУК

кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-5969-0777
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

Бібліографічний опис статті: Петрук, В., Корпач, Н. (2022). Гендерні аспекти соціальної роботи з людьми похилого віку. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 91–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті йдеться про те, що в сучасній Україні спостерігається постійне зростання частки людей похилого віку. Постаріння населення впливає на чисельність та структуру економічно активного населення, що в свою чергу має негативний вплив на економіку країни та загострення соціальних питань. Питання підтримки, захисту, допомоги та піклування з метою забезпечення необхідного рівня та якості життя людей похилого віку потребує розгляду гендерних аспектів цієї категорії населення. Сьогодні соціальна робота повинна базуватись на переосмисленні багатьох гендерних стереотипів, що дозволить фахівцям керуватись безпомилковими уявленнями щодо потреб, проблем та особливостей жінок та чоловіків похилого віку. На думку авторів, оновлені підходи, методи, форми роботи з людьми похилого віку, допоможуть подолати їх проблеми, а також допомогти стати не тягарем для суспільства, а активними його учасниками, які позитивно будуть впливати на молоде покоління і будуть прикладом для нього щодо яскравого та насиченого життя на пенсії.

Статистичні дані дозволяють нам зазначити, що відсоток чоловіків і жінок похилого віку щодо задоволеності життям суттєво не відрізняється; на показники якості життя впливає: фізичне здоров'я, індивідуальні умови життя та духовний стан людини. Водночас, жінки частіше, ніж чоловіки звертаються до лікарів, а чоловіки задоволеність життям пов'язують із можливістю взаємодії з навколишнім світом. Вихід на пенсію потребує соціально-психологічної адаптації та інтеграції чоловіків і жінок до нових умов життя. Визначено, що люди похилого віку, які ведуть активний спосіб життя є більш задоволені власним життям, ніж ті, хто віддає перевагу пасивним формам проведення часу.

Ключові слова: люди похилого віку, люди старечого віку, пенсійний вік, гендер, гендерний підхід, гендерні стереотипи.

Nadia KORPACH

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School,
Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-3607-2183

Victoria PETRUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School,
Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-5969-0777
DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

To cite this article: Korpach, N., Petruk, V. (2022). Henderni aspekty sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Gender aspects of social work with the elderly people]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 91–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.12>

GENDER ASPECTS OF SOCIAL WORK WITH THE ELDERLY PEOPLE

The article highlights the actual problem of the constant growing share of elderly people. Population aging affects the number and structure of the economically active people. And this, in turn, has a negative impact on the country's economy and aggravation of social issues. Matters of support, protection, assistance and care ensure the necessary level and quality of life of the elderly. These issues require consideration of gender aspects of social work with this population category.

Today, the social sphere should be based on rethinking of many gender stereotypes, which will allow specialists to be guided by unerring ideas about needs, problems and characteristics of elderly women and men. According to the authors, updated approaches, methods, forms of work with the elderly will help overcome their difficulties. They will also help this category of customers to become not a burden on society, but active participants in it. It is they who will have a positive influence on the younger generation and will be an example for them about a bright and full life in retirement.

Statistical data allow us to note that the percentage of elderly men and women regarding life satisfaction does not differ significantly. Quality of life indicators are influenced by physical health, individual living conditions, and a person's spiritual state. At the same time, women turn to doctors more often than men, and men associate life satisfaction with the possibility of interaction with the world around them. Retirement requires socio-psychological adaptation and integration of men and women to new living conditions. It is determined that elderly people who lead an active lifestyle are more satisfied with their lives than those who prefer passive forms of spending time.

Key words: elderly people, people of old age, retirement age, gender, gender approach, gender stereotypes.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з глобальних проблем сучасного світу є значне зростання кількості людей похилого та старечного віку. Демографічний відділ ООН повідомляє, що чисельність людей віком від 60 років і старших збільшиться до 2025 р. у 5 раз порівняно з 1950 р., а старших 80 років – у 7 раз. Водночас, загальна чисельність населення у світі, за цей же період, збільшиться тільки у 3 рази (Мацкевич Ю., 2004).

В Україні також спостерігається постійне зростання частки осіб пенсійного віку. Згідно статистичних даних, в нашій державі нараховується 6,5 млн. осіб віком від 0 до 14 років та понад 11,3 млн. пенсійного віку. Водночас, за шкалою ООН старим населення вважається тоді, коли частка людей у віці понад 65 р. становить більше 7%. В Україні ж ця цифра досягнула 15, 9%, а серед сільських жителів ще більше – 19,8%. Це говорить про те, що населення країни оцінюють як дуже і дуже старее (Вікіпедія).

Безперечно, що в майбутньому на демографічну ситуацію в нашій державі вплине і війна на Сході України. Дослідники вказують на те, що є висока ймовірність того, що нова вікова структура країни матиме менше молоді та більше людей похилого віку (Демографічна трагедія, 2022).

Постаріння населення не може пройти непомітно для суспільства, оскільки це безпосеред-

ньо впливає на чисельність та структуру економічно активного населення, що в свою чергу має негативний вплив на економіку країни та загострення соціальних питань. Вивчення особливостей чоловіків та жінок похилого віку вказує, що вони стикаються з багатьма проблемами, які повинні вирішуватись з боку держави, для того, щоб вони могли повноцінно функціонувати в суспільстві, не бути ізольованими і не стати тягарем для оточуючих. Така ситуація зумовлює зростання обізнаності про потреби людей похилого віку та необхідність розробки нових практичних підходів до соціальної роботи з цією категорією населення.

Сучасне переосмислення багатьох стереотипів статево-рольової ідентифікації суспільства, зумовило перегляд практичних підходів до соціальної роботи. Вона повинна здійснюватися на основі наукової категорії «гендер», яка відображає специфіку реагування чоловіків і жінок як окремих соціально-демографічних груп на різноманітні соціальні процеси (безробіття, бідність, старіння). У центрі уваги сучасної науки знаходиться проблема взаємодії жінок і чоловіків з урахуванням гендерних аспектів у змісті та організації соціальної роботи.

Гендерний підхід у соціальній роботі передбачає аналіз процесу міжстатевої взаємодії з урахуванням його гендерних особливостей. Це дозволяє «пропонувати нові варіанти інтерпретації причин виникнення соціаль-

них проблем, створює умови для підвищення ефективності організації соціальної допомоги клієнтам соціальних служб, що передбачає рівність статей у пошуку виходу із скрутною ситуації шляхом здійснення вибору особистістю, а не просто чоловіком чи жінкою» (Ярошенко, 2017).

А відтак для нашого дослідження є цінною інформація А. Гакман, С. Дудіцької, О. Вілігорського, яка подана у статті «Задоволеність життям та роль психофізичних компонентів у якості життя людей похилого віку» де вказано, що: 69,2% жінок та 63,7% чоловіків мають низький рівень задоволеності життям; 23,08% опитаних жінок та 25,8% чоловіків – середній; 7,7% опитуваних жінок та 10,5% чоловіків мають високий рівень індексу задоволеності життям. Отримані цифри дають нам можливість стверджувати що відсоток чоловіків і жінок людей похилого віку щодо задоволеності життям суттєво не відрізняється. На жаль, у більшості осіб похилого віку спостерігається низький рівень якості життя і за фізичними, і за психологічними компонентами (Гакман, 2020).

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблеми людей похилого присвятили свої дослідження Н. Голова, І. Зайнишева, А. Капська, Н. Кобаченко, І. Терещенко, Л. Тюптя, В. Шахрай та ін. Зокрема, Н. Голова присвятила свою працю забезпеченням сприятливої адаптації осіб похилого віку до нових умов соціалізації; І. Зайнишева розглядає проблему старіння як соціальний феномен ХХ ст., висвітлює проблему соціальної політики відносно людей похилого віку та особливості функціонування закладів соціального обслуговування людей похилого віку; Н. Кабаченко розкриває міжнародний досвід організації надання соціальних послуг людям похилого віку у соціальних службах; І. Терещенко досліджувала особливості соціальної роботи з людьми похилого віку; В. Шахрай досліджує теорії старості та принципи соціальної роботи з людьми похилого віку; О. Гончаренко, Г. Корінна досліджували гендерні особливості чоловіків і жінок похилого віку щодо переживання ними складних життєвих ситуацій відповідно до статі. Байдюк Н. досліджувала проблему впровадження гендерного підходу до соціальної роботи, Гришак С. вивчала стандарти гендерної рівності.

Мета статті – розкрити гендерні аспекти у соціальній роботі з жінками та чоловіками похилого віку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Проаналізувавши науково-педагогічну літературу, ми з'ясували, що на показники якості життя впливає фізичне здоров'я, індивідуальні умови життя та духовний стан людини. Зокрема, якість життя відображається позитивним емоційним станом визначається фізичним, психічним, соціальним і духовним благополуччям. До індивідуальних умов життя таких як достаток, житло, робота, харчування, доступність послуг, безпека, екологічна ситуація тощо. До духовного стану розвитку суспільства відноситься рівень духовності, дотримання етичних норм, розвиток творчих ініціатив тощо.

Водночас, потрібно брати до уваги те, що соціологічне опитування оцінки якості життя є суб'єктивним та відображає індивідуальне сприйняття, відчуття та особисте ставлення особистості. Суб'єктивні показники якості життя пов'язані з оцінками сприйняття людиною особистого життя: задоволення роботою, життєвими умовами, соціальним статусом, фінансовим положенням, сімейними відносинами.

Досліджуючи питання задоволеності життям та низки компонентів у якості життя людей похилого віку А. Гакман, С. Дудіцька, О. Вілігорський виділяють низку чинників, що впливають на задоволеність життям такої категорії населення серед яких: здоров'я, матеріальне становище, сімейний стан, рухова активність, взаємини з навколишнім світом (Гакман, 2020).

У контексті досліджуваної проблеми, важливим є визначення поняття «гендер». Оскільки від розуміння цього поняття залежить: розуміння соціальними працівниками теорії та практики гендерного підходу до соціальної роботи; вміння розпізнавати явну і приховану гендерну нерівність; висвітлення соціальних проблем чоловіків та жінок у засобах масової інформації та соціальній політиці держави.

Поняття «гендер» позначає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їх біологічної статі. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають врешті-решт психологічні якості, моделі поведінки,

види діяльності, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає виконувати ті або інші запропоновані нам гендерні ролі (Мельник, 2005, с. 32].

Під гендером «розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в основних інститутах суспільства, визначає або конструює їх соціальні відносини» (Ткалич, 2011, с. 54).

Отже, гендерна теорія не заперечує існування різниці між жінками і чоловіками; вона доводить, що важливим є не стільки власне факт відмінностей між статями, скільки їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова у суспільстві системи владних відносин на основі цих розбіжностей.

Досить часто соціальні працівники орієнтуються у своїй діяльності не на принципи рівності жінок та чоловіків, а на гендерні стереотипи. Наприклад, соціальні послуги для жінок ототожнюють із соціальним забезпеченням. Чоловіки, натомість, часто взагалі виключаються з числа можливих клієнтів соціальних служб, хоча соціально-психологічна допомога їм теж необхідна (Ярошенко, 2017, с. 80).

Від того, чи розпізнають соціальні працівники гендерну нерівність на індивідуальному рівні в безпосередній взаємодії з клієнтами, залежать перспективи антидискримінаційного соціального обслуговування, соціальної справедливості і соціального розвитку. З якими соціальними проблемами не взаємодіяли б соціальні працівники – бідністю, безробіттям, проблемами літніх людей, самотніх матерів, багатодітних сімей або сімей з інвалідами, сімейним насильством – так чи інакше вони стикаються з патріархальними сімейними відносинами, де чинник статі грає вельми істотну роль, підсилюючи прояви соціальної несправедливості. Також необхідно пам'ятати, що дискримінація може бути за віком, за расою, за соціально-економічним становищем людини (Ярошенко, 2017, с. 81).

Жінкам порівняно з чоловіками притаманна більша емоційність, потреба в співчутті, спілкуванні. За наявності проблем вони частіше згодні й здатні шукати допомоги у фахівців, включаючи фахівців соціальної роботи. Саме сукупністю названих чинників, на наш погляд, можна пояснити перевагу жінок серед клієнтів соціальних служб (Соціальна робота з жінками, 2018, с. 28).

Варто зазначити, що світове співтовариство розглядає людей похилого віку не як тягар, а як позитивний фактор. Сучасне розуміння старіння поєднує ідеї повноправної участі таких людей у житті суспільства, турботи про них, коли вони відіграють активну, творчу й корисну роль, а молодші покоління бачать, що їх може очікувати в майбутньому.

Водночас, науковці зазначають, що існують гендерні особливості відчуття задоволеності життям людьми похилого віку, зокрема, жінки частіше, ніж чоловіки звертається до лікарів, а для чоловіків задоволеність життям в значній мірі визначається можливістю взаємодії з навколишнім світом. Однак, здатність до найрізноманітніших форм рухової діяльності є значимою і для чоловіків і для жінок. Люди похилого віку, які ведуть активний спосіб життя є більш задоволені власним життям, ніж ті, хто віддає перевагу пасивним формам проведення дозвілля (перегляд телепередач, перебування в соціальних мережах тощо).

Варто зазначити, що людей похилого віку особливо турбує питання обмежень трудових прав як у передпенсійному віці, так і по досягненні пенсійного віку. У передпенсійному віці часто мають обмеження:

- в оплаті праці, про що заявили 20,8% жінок і 18,3% чоловіків;

- у можливостях професійного зростання, про що зазначили 19,9% жінок та 15,4% чоловіків.

У пенсійному віці проблеми виявляються переважно при пошуках роботи та працевлаштуванні на думку 25,6% жінок та 24,8% чоловіків (Соціальна робота на підприємстві, 2016). Загалом, вихід на пенсію потребує соціально-психологічної адаптації і чоловіків і жінок похилого віку на різних рівнях:

- на рівні суспільства (ступінь зближення ціннісних орієнтацій різних статево-вікових груп суспільства);

- на рівні групи (ступінь ролі адаптації, ступінь позитивності соціальної ідентичності, ступінь замикання літніх на своєму безпосередньому оточенні);

- на рівні особистості – пристосованість до процесу старіння і ступінь позитивності особистісної ідентичності (Соціальна робота на підприємстві, 2016).

Варто зауважити, що зміна соціального статусу людини в похилому віці може мати як

позитивні, так і негативні наслідки. Дуже часто це залежить від самої людини, від її сприйняття ситуації, адже вихід на пенсію може сприйматися людиною як втрата власної корисності або ж як набуття свободи від трудових обов'язків та можливістю зайнятися улюбленими справами. Наприклад, зміна соціального статусу легше переноситься жінками, ніж чоловіками. Це пов'язано з тим, що вихід на пенсію жінок, які протягом періоду трудової діяльності поєднували професійні й сімейні ролі (виконання домашніх обов'язків, ведення господарства, виховання дітей), сприймається ними як серйозне полегшення та задоволення. Як катастрофа вихід на пенсію розцінюється лише тими жінками, які надавали перевагу кар'єрі, ніж сімейному вогнищу. Водночас чоловіки загалом гірше прилаштовуються до виходу на пенсію, оскільки вони в силу гендерних стереотипних уявлень звикли реалізовуватися тільки в професійній сфері, відкладаючи на другий план реалізацію сімейних ролей. Окрему категорію становлять жінки, які все своє життя були домогосподарками. Для них не існує проблеми виходу на пенсію, але залишається трагедія втрати чоловіка, дому, дорослих дітей або прирікання на роль людини, повністю залежної від інших членів родини (Гончаренко, 2020, с. 68).

Успішність старіння визначається тим як людина справляється зі змінами соціальних ролей, здібностей, що викликані старінням та підтримкою держави. Одним із головних чинників продовження розвитку особистості в похилому віці є змістовність, творчість і продуктивність життя людини після завершення професійної діяльності.

Безперечно, що для того, щоб життя пенсіонерів (і чоловіків і жінок) було в задоволення потрібно бути готовим до нового життя. І в цьому, звичайно, може допомогти соціальний працівник надаючи інформацію про те, що процес змін є природнім. І спад активності людини з віком супроводжується звільненням від ряду трудових обов'язків чи звуженням сфер відповідальності. Дуже важливо також ретельно планувати своє майбутнє життя на пенсії (Соціальна робота на підприємстві, 2016).

Водночас, соціальна політика держави спрямована на догляд в стаціонарних установах; соціальну роботу з людьми похилого віку в територіальних центрах і відділеннях денного

перебування; соціальну підтримку та догляд вдома; створення необхідних матеріальних і фінансових умов для підтримання нормальної життєдіяльності.

Потреба у пошуку нових форм, методів роботи з людьми похилого віку з метою ефективною соціальною адаптації та інтеграції сприяла започаткування та розвитку Університету третього віку, діяльність якого спрямована не лише на здобуття знань, а й можливість комунікації, розвитку, самовираженні та покращення соціально-психологічного стану.

Варто зазначити, що перший «Університет третього віку» відкрився на базі територіального центру соціально-побутової реабілітації у 2008 році на Волині у місті Ковелі, який на сьогодні також активно діє. 7 жовтня 2022 року розпочався новий навчальний рік, де стали слухачами Університету 126 жителів пенсійного віку м. Ковель.

При Університеті діють п'ять факультетів, що дозволить кожній людині пенсійного в знайти заняття за інтересами, зокрема:

- соціально-правовий факультет – надає соціально-правову допомогу та розробляє рекомендації соціально-правової захищеності слухачів щодо активної участі їх у громадському житті міста;

- факультет основ медицини – забезпечує навчання з основ медицини, надає практичні поради і консультації щодо підтримання здоров'я, організовує практичні заняття з надання невідкладної допомоги;

- мистецький – постійно працює над розвитком дикції (аматорський театр «Осіньне золото»), хорового співу (хор «Райдуга»), розкриває творчу активність слухачів, залучає їх до участі в організації загальноміських свят, вечорів відпочинку, зустрічей з цікавими людьми;

- фізичної реабілітації – організовують заняття з фізичного оздоровлення слухачів у гімнастичному залі спортивного комплексу;

- комунікаційних та інформаційних технологій – дає можливість на практиці вивчити будову, можливості та принципи функціонування персонального комп'ютера, телефону-факсу, ксерокса, мобільного телефону. Міські жителі поважного віку ознайомлюються з основами інформаційних знань та сучасних технологій, навчаються методам пошуку необхідної інформації в мережі Інтернет (Ковельських дідусів та бабусь, 2018).

Процес навчання базується на принципах добровільності та методах навчання дорослих: лекції, дебати, дискусії, доповіді, розповіді історій, розв'язання проблем, практичне оволодіння навичками, демонстрація – показ, спів, декламування тощо (Ковельських дідусів та бабусь, 2018). Заняття на факультетах проводяться без екзаменів, заліків і контрольних робіт, відвідування і успішність – на добровільних засадах.

Отже, соціальні працівники мають допомогти кожній людині в похилому та старечному віці реалізувати свої інтереси, знайти своє місце в суспільстві та продовжувала активний спосіб життя задля підвищення якості свого життя. Адже, суспільство з позитивним старінням – це суспільство, в якому люди похи-

лого віку здатні продуктивно працювати, бути фізично та психічно здоровими, мати фінансову та особисту безпеку, справедливо розподіляти свої ресурси та мати позитивні та сприятливі стосунки між поколіннями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Врахування гендерних аспектів в соціальній роботі з жінками та чоловіками похилого віку, вносить цінності егалітаризму у відносини між фахівцями соціальних служб та їхніми клієнтами, щоб в процесі взаємодії з клієнтом чи групою, де за головну мету висувається необхідність активізації ресурсів клієнта, щоб людина, незалежно від статі, самостійно могла відповідати за власне життя, також сприяє позбавленню від стереотипів, врахування гендерних особливостей міжстатевої взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вікіпедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Гакман А., Дудіцька С., Вілігорський О. Задоволеність життям та роль 35 психофізичних компонентів у якості життя людей похилого віку. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Фізична культура. 2020. С. 36–39.
3. Гончаренко О.В., Корінна Г. О. Вивчення гендерних питань у контексті соціальної роботи з людьми похилого віку / *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* / Випуск 73. Том 1. 2020. С. 66–70.
4. Демографічна трагедія України: другий голодомор? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/>
5. Ковельських дідусів та бабусь кличуть до університету URL: <https://kowel.rayon.in.ua/news/57333-kovelskih-didusiv-ta-babus-klichut-do-universitetu>
6. Мацкевич Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку. *Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2004. № 11. Випуск 2. С. 47–52.
7. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
8. Соціальна робота з жінками : навчальний посібник для студентів спеціальностей 231 Соціальна робота та 232 Соціальне забезпечення (Галузь знань 23 Соціальна робота) / уклад.: А. І. Войтовська, О. О. Кравченко. Умань : Візаві, 2018. 229 с.
9. Соціальна робота на підприємстві : навч. посібник / уклад.: Н. М. Коляда. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 84 с.
10. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 248 с.
11. Ярошенко А. О., Варбан М. Ю., Шульга Л. О. Особливості надання медичних та соціальних послуг для вразливих категорій населення з використанням гендерно-чутливого підходу : навч. посіб. / за заг. ред. Ярошенко А. О. К. : МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2017 112 с.

REFERENCES:

1. Vikipediia [Wikipedia]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
2. Hakman A., Duditska S., & Vilihorskyi O. (2020). Zadovolenist zhyttiam ta rol 35 psykho fizychnykh komponentiv u yakosti zhyttia liudei pokhyloho viku. [Life satisfaction and the role of 35 psychophysical components in the quality of life of elderly people]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Fizychna kultura*. (pp. 36–39). [in Ukrainian].
3. Honcharenko O. V., & Korinna H. O. (2020). Vyvchennia hendernykh pytan u konteksti sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Study of gender issues in the context of social work with the elderly]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova / Vypusk 73*. (Vols. 1). (pp. 66–70). [in Ukrainian].
4. Demohrafichna trahediia Ukrainy: druhyi holodomor? (2022). [The demographic tragedy of Ukraine: the second Holodomor?]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/> [in Ukrainian].
5. Kovelskykh didusiv ta babus klychut do universytetu (2018). [Kovel grandfathers and grandmothers are called to the university]. URL: <https://kowel.rayon.in.ua/news/57333-kovelskih-didusiv-ta-babus-klichut-do-universitetu> [in Ukrainian].

6. Matskevych Yu. (2004). Zarubizhnyi dosvid sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Foreign experience of social work with the elderly]. *Sotsiologhiia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Upravlinnia*. № 11. Vypusk 2. (pp. 47–52). [in Ukrainian].
7. Melnyk T., & Kobylanska L. (2005). 50/50: Suchasne henderne myslennia: slovnyk. [50/50: Modern gender thinking]. Kyiv : K.I.S. [in Ukrainian].
8. Sotsialna robota z zhinkamy (2018) [Social work with women].: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnostei 231 Sotsialna robota ta 232 Sotsialne zabezpechennia (Haluz znan 23 Sotsialna robota) / uklad. : A. I. Voitovska, O. O. Kravchenko. Uman : Vizavi. [in Ukrainian].
9. Sotsialna robota na pidpriemstvi : navch. posibnyk (2016) [Social work at the enterprise]. Uman : FOP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
10. Tkalych M. H. (2011). Henderna psykholohiia : navch. Posib [Gender psychology]. Kyiv : Akademydav. [in Ukrainian].
11. Iaroshenko A. O., Varban M. Iu., & Shulha L. O. (2017). Osoblyvosti nadannia medychnykh ta sotsialnykh posluh dlia vrazlyvykh katehorii naselennia z vykorystanniam genderno-chutlyvoho pidkhodu: navch. posib. [Features of the provision of medical and social services for vulnerable categories of the population using a gender-sensitive approach]. A. O. K. : MBF «Alians hromadskoho zdorovia». [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 364.3-053.6:061.2]:005

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.13>

Наталія ЛЕВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

Володимир ПАНЧЕНКО

голова громадської організації «Черкаська молодіжна рада»,

Керівник СпівДія хаб Черкаси,

вул. Хрещатик 193, м. Черкаси, Україна, 18001

Наталія КОЛЯДА

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0001-7743-7831

Scopus-Author ID: 57199172551

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.13>

Бібліографічний опис статті: Левченко, Н., Панченко В., Коляда, Н. (2022). Громадська організація як складова соціального забезпечення молоді: управлінський аспект. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 30–36, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.13>

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК ОСЕРЕДОК СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано нормативні акти та наукові джерела, які висвітлюють поняття «громадська організація», «молодіжна громадська організація», «дитяча громадська організація», «громадське об'єднання»; описано особливості діяльності платформи «СпівДія»; виокремлено види діяльності платформи; вказано перші організації та молодіжні центри, хаби, простори молодіжні ради, на базі яких було започаткована діяльність платформи «СпівДія»; узагальнено досвід роботи СпівДії в Черкаській області; представлено основні форми волонтерської роботи з дітьми та молоді у межах роботи СпівДії. Виокремлено екосистеми проєктів платформи «СпівДія» – педагогічна та психологічна підтримка для дітей «СпівДія заради дітей», проживання внутрішньо переміщених осіб «СпівДія-Шелтер», юридична підтримка «СпівДія – юридична служба», підтримка підприємців «СпівДія-підприємці», підтримка у працевлаштуванні «СпівДія-Працевлаштування».

У Законі України визначено, що «молодіжне громадське об'єднання – добровільне об'єднання фізичних осіб віком від 14 до 35 років, та/або молодіжних громадських організацій для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод молоді, задоволення її суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших, потреб та інтересів». Громадська організація є головним керівником своєї публічності і власного потенціалу та ґрунтується у своїй діяльності на життєвий досвід її членів.

Мета статті – проаналізувати управлінський аспект громадської організації як осередку соціального забезпечення молоді.

Матеріали та методи дослідження: аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Головна мета платформи «СпівДія» – це створення комплексної екосистеми для допомоги та інтеграції внутрішньо переміщених осіб та тих, хто потрапив в складні життєві обставини через військові дії.

Ключові слова: соціальне забезпечення, громадська організація, менеджмент соціального забезпечення, соціальна політика, молодіжна політика.

Nataliia LEVCHENKO

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work of Pavlo
Tychyna Uman State Pedagogical University,
2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300*

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

Volodymyr PANCHENKO

*Head of the public organization «Cherkasy Youth Council»,
Head of the Cherkasy Hub of Cooperation,
St. 193 Khreshchatyk Street, Cherkasy, Ukraine, 18001*

Nataliia KOLIADA

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
str. Sadova, 2, Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300*

ORCID: 0000-0001-7743-7831

Scopus-Author ID: 57199172551

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.13>

To cite this article: Levchenko, N., Panchenko V., Kolyada, N. (2022). Hromadska orhanizatsiia yak skladova sotsialnoho zabezpechennia molodi: upravlynskyi aspekt [Public organization as a component of youth social security: management aspect]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 30–36, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.13>

PUBLIC ORGANIZATION AS A CENTER FOR YOUTH SOCIAL SECURITY: ADMINISTRATIVE ASPECT

The article analyzes normative acts and scientific sources that highlight the concepts of «public organization», «youth public organization», «children’s public organization», «public association»; features of the activity of the «SpivDiya» platform are described; the types of activities of the platform are singled out; the first organizations and youth centers, hubs, spaces of youth councils, on the basis of which the activities of the «SpivDiya» platform were launched; the experience of SpivDia’s work in the Cherkasy region is summarized; the main forms of volunteer work with children and young people within the scope of the work of SpivDia are presented. Ecosystems of projects of the SpivDia platform are singled out – pedagogical and psychological support for children «SpivDia for children», accommodation of internally displaced persons «SpivDia-Shelter», legal support «SpivDia – legal service», support for entrepreneurs «SpivDia-entrepreneurs», support in employment «SpivDiya-Employment».

The Law of Ukraine defines that «a youth public association is a voluntary association of individuals aged 14 to 35, and/or youth public organizations to ensure the realization and protection of the rights and freedoms of young people, the satisfaction of their social, in particular economic, social, cultural, ecological and other needs and interests». The public organization is the main manager of its publicity and its own potential and is based in its activities on the life experience of its members.

The purpose of the article is to analyze the management aspect of a public organization as a center of social welfare for youth.

Research materials and methods: analysis, comparison and generalization of scientific sources on the researched problem.

The main goal of the «SpivDiya» platform is to create a complex ecosystem for the assistance and integration of internally displaced persons and those who find themselves in difficult life circumstances due to military operations.

Key words: social security, public organization, social security management, social policy, youth policy.

Вступ. Молодь є важливим суб'єктом державної політики. В Україні молодіжна політика реалізується на регіональному та місцевому рівнях, проводиться робота із молоддю в територіальних громадах, розширюється участь молоді в процесах ухвалення рішень, утворені молодіжні центри різного рівня, молодіжні консультативно-дорадчі органи, численні програми, конкурси і проекти для самореалізації та сталого розвитку молоді, здійснюється фінансова підтримка проєктів молодіжних та дитячих громадських організацій, розвивається міжнародне молодіжне співробітництво (Національна молодіжна стратегія, 2021).

З метою створення додаткових можливостей для становлення, розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності молоді, реалізації її конституційних прав і свобод, утвердження в молодіжному середовищі здорового способу життя, сприяння ініціативі та активності молодих громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства й держави указом Президента України затверджено «Національну молодіжну стратегію до 2030 року» (Національна молодіжна стратегія, 2021). У ній визначено, що нагальною є потреба в зміцненні партнерства між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, що працюють з дітьми та молоддю, поширенні інструментів участі молоді в прийнятті рішень, зокрема через розвиток молодіжних консультативно-дорадчих органів, органів учнівського та студентського самоврядування. Необхідним також є підвищення рівня компетентностей як молоді, так і фахівців, які працюють з дітьми та молоддю, зокрема молодіжних працівників, представників молодіжних центрів, громадських організацій. Важливо розвивати мережу молодіжних центрів, оскільки найефективніша робота проводиться саме через установи, що працюють з молоддю (Національна молодіжна стратегія, 2021).

Потребує вдосконалення система соціального забезпечення громадян загалом та молоді зокрема як окремої соціально-демографічної групи суспільства, яка має свої особливості, потреби, інтереси, запити і, відповідно, питання та проблеми, що потребують негайного упорядкування й вирішення – на законодавчому, виконавчому та судовому рівнях. З-поміж інших – питання діяльності, менеджменту громадських

організацій як своєрідних осередків соціального забезпечення молоді.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати управлінський аспект громадської організації як осередку соціального забезпечення молоді.

Матеріали та методи дослідження. У дослідженні використано такі методи, як аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел із досліджуваної проблеми.

Фактичні наукові дослідження та аналіз проблем. Дослідження з проблем громадських формувань в Україні, зокрема в аспекті питань соціального забезпечення, проводять українські вчені О. Гарань, А. Карась, А. Колодій, С. Рябов, В. Сидоренко, В. Ткаченко, М. Томенко та інші.

Виклад основних матеріалів. У Законі України «Про основні засади молодіжної політики» (2021) подано два визначення поняття «громадські організації», зокрема «дитяча громадська організація – громадське об'єднання, членами (учасниками) якого є фізичні особи від 6 до 18 років, а засновниками – фізичні особи, які досягли 14 років» та «молодіжна громадська організація – громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи від 14 до 35 років» (Про основні засади молодіжної політики, 2021).

Законом також визначено такі поняття, як «дитяче громадське об'єднання»: «добровільне об'єднання фізичних осіб віком від 6 до 18 років, та/або дитячих громадських організацій для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод дітей, задоволення їхніх особистісних, суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших, потреб та інтересів»; «молодіжне громадське об'єднання – добровільне об'єднання фізичних осіб віком від 14 до 35 років, та/або молодіжних громадських організацій для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод молоді, задоволення її суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших, потреб та інтересів» (Про основні засади молодіжної політики, 2021). Ці визначення мають приблизно однакове формулювання, крім визначення вікових меж.

Молодіжні та дитячі громадські організації мають право: отримувати гранти на реалізацію молодіжних проєктів; залучатися до реалізації державних цільових, регіональних

та місцевих програм у сфері молодіжної політики, а також бути надавачами соціальних послуг; брати участь у формуванні та реалізації молодіжної політики; утворювати молодіжні центри, здійснювати підготовку молодіжних працівників у порядку, за критеріями та вимогами, визначеними центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику; здійснювати моніторинг та оцінювати реалізацію молодіжної політики; делегувати своїх представників для участі у відборі членів молодіжних рад, Національної ради з питань молоді, інших консультативно-дорадчих органів, які утворюють для вирішення питань, що стосуються молоді; за погодженням із закладами освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, фізичної культури і спорту, молодіжними центрами, іншими установами, що працюють з дітьми та молоддю і надають їм послуги, брати участь у підготовці та реалізації програм (проектів, заходів) на базі таких закладів або поза ними; провадити іншу діяльність на виконання своїх статутних завдань, не заборонену законодавством (Про основні засади молодіжної політики, 2021).

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» (2013, зі змінами 2022 р.) «громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи», а «громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів» (Про громадські об'єднання, 2013).

Громадські об'єднання утворюються за принципами: добровільності; самоврядності; вільного вибору території діяльності; рівності перед законом; відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); прозорості, відкритості та публічності (Про громадські об'єднання, 2013).

На думку М. Токар, громадська організація – це, в широкому значенні, інституція громадянського суспільства, а у вузькому – позадержавне, неполітичне, добровільне і самодіяльне об'єднання громадян, яке є інструментом забезпечення їхніх публічних, суспільно-державних прав та інтересів (Токар, 2020).

Громадська організація є головним керів-

ником своєї публічності і власного потенціалу, оскільки опирається своїй діяльності на життєвий досвід її членів.

М. Токар вважає, що основою вмотивованого входження в систему розвитку публічно-управлінських відносин для громадської організації є саме відчуття соціальної відповідальності та спроможності на ефективні суспільно-корисні дії. Громадська організація добровільно робить вибір у наданні нею соціально-орієнтованої послуги із представлених у публічному середовищі (або запропонованих державою) можливостей (Токар, 2020).

Систему розвитку публічних та управлінських відносин між суб'єктами держави і громадянським сектором репрезентує платформа «СпівДія».

У 2017 р. в Україні уже функціонувало більше 25 тис. керівних органів громадських організацій, зокрема в регіонах: Вінницька область – 1087, Дніпропетровська – 1567, Закарпатська – 1589, Івано-Франківська – 1478, Львівська – 2210, Миколаївська – 1291, Одеська – 1629, Полтавська – 1165, Харківська – 1083, м. Київ – 1538, у всіх інших областях кількість громадських організацій коливалася від 300 до 1000 (Діяльність громадських об'єднань в Україні, 2017).

У зв'язку з воєнним станом в Україні потужним напрямом роботи на всіх рівнях держави – національному, регіональному та місцевих – стало волонтерство, яким займаються переважно громадські організації.

З початку вторгнення агресора на територію України, а саме з березня 2022 р., створено офіційну платформу «СпівДія» для об'єднання волонтерських та державних ініціатив з гуманітарної допомоги в час війни, роботу якого координують за підтримки Офісу Президента України Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство охорони здоров'я України та Міністерство молоді та спорту України (Міністерство розвитку громад та територій України).

Платформа «СпівДія» – це взаємодія фізичних осіб, волонтерських організацій та фондів, які допомагають громадянам (збір потрібних ресурсів, оперативне відправлення гуманітарної допомоги та медичних засобів для вимушено переміщених осіб). Відповідно до платформи «СпівДія» на базі громадських організацій, молодіжних центрів, молодіжних

рад функціонує «СпівДія хаб» – це регіональні простори, що діють на базі молодіжних центрів та просторів, активних волонтерських організацій; хаб надає комплекс сервісних послуг для підтримки цивільного населення (Міністерство розвитку громад та територій України). Ця платформа організовує та надає такі допомогу: гуманітарна (їжа, засоби гігієни, одяг, матраци, побутова техніка тощо), медичні ресурси (ліки, устаткування), добровільну особисту та майнову допомогу (волонтери, склади, транспорт), фінансову допомогу (перерахування коштів на закупівлю необхідних ресурсів), сервісну допомогу (СпівДія, 2022).

Для отримання відповідної допомоги від платформи громадяни, організації можуть заповнити відповідну форму на сайті spivdiia.org.ua та після оброблення заявки фахівцями координаційного хабу отримати свій персональний пакет допомоги. Фізичні особи, волонтерські організації, які мають відповідно гуманітарні, медичні ресурси можуть надати таку допомогу також через реєстраційну форму сайту платформи.

На платформі «СпівДія» функціонує екосистема проєктів педагогічна та психологічна підтримка для дітей «СпівДія заради дітей», проживання внутрішньо переміщених осіб «СпівДія-Шелтер», юридична підтримка «СпівДія – юридична служба», підтримка підприємців «СпівДія-підприємці», підтримка у працевлаштуванні «СпівДія-Працевлаштування» (СпівДія, 2022).

«СпівДія заради дітей» – це безпечний простір, де дитина отримує психоемоційну підтримку через програму неформальної освіти: творчі заняття, рухливу та пізнавальну діяльність, взаємодію з іншими дітьми та дорослими. Учасниками занять є діти віком від 5 до 12 років, які працюють у трьох вікових групах (5–7, 8–10 та 11–12 років). Заняття для кожної з груп відбуваються 2 рази на тиждень по 2 год. Для отримання такої послуги батьки або особи, які їх замінюють, заповнюють реєстраційну онлайн-форму, після обробки якої місцеві координатори відповідного регіону надають консультацію (СпівДія, 2022).

«СпівДія-Шелтер» – це місце, де тимчасово проживають внутрішньо переміщені особи, які постраждали від війни та самоорганізувалися (від 10 до 100 осіб) (СпівДія, 2022).

«СпівДія – юридична служба» – це надання безоплатної правової допомоги людям, які постраждали від війни, через консультації професійних юристів (допомога в оформленні звернень, компенсацій, субсидій, соціальних та інших виплат тощо) (СпівДія, 2022).

«СпівДія – психологічна підтримка» – індивідуальні та групові психологічні консультації, проведення просвітницьких та інформативних заходів для підтримки кожного потребуючого українця.

«СпівДія-підприємці» – підтримка спільноти підприємців, малого та середнього бізнесу з метою сприяння відновленню бізнесу під час війни та в післявоєнний період (Про психологічну та юридичну підтримку...).

«СпівДія-Працевлаштування» – це експертна допомога українцям, які шукають роботу і роботодавцям, які підбирають своїх ідеальних співробітників.

На травень 2022 р. в Україні працювало 8 СпівДія – хабів: «СпівДія хаб» Волині (м. Луцьк), громадська організація «Центр науки Тернополя» (м. Тернопіль), Державна установа «Всеукраїнський молодіжний центр» (м. Київ), гуманітарний центр Черкаської міської ради (м. Черкаси), «СпівДія хаб» #ЖТРазом (м. Житомир), Київський обласний молодіжний центр (м. Кагарник), молодіжний центр «Параграф» (м. Івано-Франківськ), комунальний заклад «м. Ніжин, Чернігівська область» (Про психологічну та юридичну підтримку...).

Спостерігається тенденція розвитку такої діяльності і вже на вересень в Україні діють 24 СпівДія хаби. В них можуть надаватися всі послуги, які є у СпівДії, або частково, бо ситуація в кожній області різниться. В одних регіонах багато вимушено переміщених осіб і потрібно підсилити місця масового поселення. В інших висока гуманітарна потреба або інші виклики. Тому в кожного хаба є набір певних послуг.

В Черкаській області на базі громадській організації «Черкаська молодіжна рада» упродовж березня – вересня 2022 р. через платформу «СпівДія Хаб Черкаси» – було реалізовано напрями платформи «СпівДія заради дітей», «СпівДія- Шелтер», «СпівДія – юридична служба», «СпівДія -Працевлаштування», «СпівДія – психологічна підтримка».

За статистичним даними, за березень – вересень 2022 р. через «СпівДію Хаб Черкаси» по

області виконали більше 2500 заявок на гуманітарну допомогу від внутрішньо переміщених осіб, доставлено 6172 продуктивних наборів, 2235 гігієнічних наборів, проведено роботу в Черкасах та області (більше 30 населених пунктів м. Сміла, м. Золотоноша, м. Чигирин, м. Умань, м. Канів, м. Звенигородка, м. Ватутіне, м. Жашків, м. Корсунь-Шевченківський, м. Христинівка та інші), організовано 12 шелтерів в Черкаській області (м. Черкаси, м. Чигирин, смт. Єрки, м. Корсунь-Шевченківський), 6 пунктів видачі (м. Черкаси, м. Чигирин, м. Золотоноша, м. Ватутіно, м. Сміла, м. Умань).

Для кращої інтеграції та адаптації дітей і молоді громадською організацією «Черкаська молодіжна рада» було організовано більше 70 заходів з квітня по вересень 2022 року, серед них: майстер-класи з витинанки (художниця Ася Козіна), мовний квест «Лямована мова», майстер-клас зі створення ляльки-мотанки (філолог, майстриня Любов Кучман), акторський майстер-клас (актор Черкаського драматичного театру Денис Переверзевий), екскурсії (Ірина Мірошник), майстер-клас з петриківського розпису (Тетяна Валах), арт-концерт, арт-терапія, виставки, творчі майстерні, «гра

королів та королев», марафон настільних ігор, майстер-клас з роботехніки, кіноперегляд, симуляційні ігри, вечір відвертих розмов, майстер-клас з музикування, майстер-клас «Повітряний змій», майстер-клас «Створи свого персонажа», майстер-клас з виготовлення кашпо, екскурсія на радіо та телебачення, дебати тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, тісна і плідна співпраця закладів державного, регіонального, місцевого рівнів в організації та управлінні реалізацією завдань платформи «СпівДія» забезпечила успішний позитивний досвід. Головна мета платформи «СпівДія» – це створення комплексної екосистеми для допомоги та інтеграції внутрішньо переміщених осіб та тих, хто потрапив в складні життєві обставини через військові дії.

У системі багатоаспектного спрямування діяльності платформи «СпівДія» важливе місце займає робота з дітьми та молоддю через майстер-класи, тренінги, екскурсії, арт-терапії, марафони тощо.

Перспективними є дослідження особливостей діяльності громадських організацій в умовах війни, удосконалення системи менеджменту в контексті розвитку молодіжної роботи тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#n12>
2. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
3. Діяльність громадських об'єднань в Україні: статистичний бюлетень, 2017 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm
4. СпівДія: в Україні запустили офіційну платформу гуманітарної допомоги: Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/spivdiya-v-ukrayini-zapustyly-oficijnu-platformu-gumanitarnoyi-dopomogy/>
5. Про психологічну та юридичну підтримку населення в рамках роботи Співдія Хабів : офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/pro_psikhologichnu_ta_yuridichnu_pidtrimku_naselennya_v_ramkakh_roboti_spivdiya_khabiv_963533/
6. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин : монографія. Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.

REFERENCES:

1. Pro Natsionalnu molodizhnu stratehiiu do 2030 roku: Ukaz Prezydenta vid 12 bereznia 2021 roku № 94/2021 [On the National Youth Strategy until 2030: Presidential Decree No. 94/2021 of March 12, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#n12> [in Ukrainian].
2. Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 27.04.2021 r. № 1414-IX. [On the main principles of youth policy: Law of Ukraine dated 04/27/2021 No. 1414-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> [in Ukrainian].
3. Diialnist hromadskykh obiednan v Ukraini: statystychnyi biuletyn, 2017 r. [Activities of public associations in Ukraine: statistical bulletin, 2017]. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm [in Ukrainian].

4. SpivDiia: v Ukraini zapustyly ofitsiinu platformu humanitarnoi dopomohy: Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [Cooperation: an official humanitarian aid platform was launched in Ukraine: the Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/spivdiya-v-ukrayini-zapustyly-oficzijnu-platformu-gumanitarnoyi-dopomogy/> [in Ukrainian].

5. Pro psykholohichnu ta yurydychnu pidtrymku naseleння v ramkakh roboty Spivdiia Khabiv : ofitsiinyi portal Kyieva [About the psychological and legal support of the population within the framework of the work of the Hub Union: the official portal of Kyiv]. Retrieved from: https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/pro_psihologichnu_ta_yuridichnu_pidtrimku_naseleння_v_ramkakh_roboti_spivdiya_khabiv_963533/ [in Ukrainian].

6. Hromadski orhanizatsii Ukrainy v systemi rozvytku publichno-upravlinskykh vidnosyn : monohrafiia / Lvivskyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia NADU pry Prezydentovi Ukrainy [Public organizations of Ukraine in the system of development of public-management relations: monograph / Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Sciences under the President of Ukraine]. Lviv: LRIDU NADU, 2020. 412 p. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Олена БЄЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

ПОСТАНОВКА МЕТИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОГО КОУЧИНГУ.....3

Ірина БРУШНЕВСЬКА

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ
ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....8

Алла ВОЙТОВСЬКА

РОЛЬ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ
З ІНВАЛІДНІСТЮ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД.....16

Оксана ЖУК, Оксана СІЛЬВЕСТРОВА, Олена ГАПОНЧУК

СОЦІАЛЬНІ ВИКЛИКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....22

Наталія ЛЕВЧЕНКО

ФЕНОМЕН ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....30

Вадим ЛЮТИЙ, Наталія БОЗОВЧУК

ЧИННИКИ РИЗИКУ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....37

Галина ОЛІЙНИК, Людмила ПЕТРИШИН

ОРГАНІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ
У ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ.....46

Ольга СТОЛЯРИК, Тетяна СЕМИГІНА

ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ:
ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ.....52

Ольга СУЛІМЕНКО

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ
БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....61

Світлана ЧЕРНЕТА, Наталія КАРПІНСЬКА

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ.....69

Оксана ШЕВЧУК

ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ
У ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....78

Надія КОРПАЧ, Вікторія ПЕТРУК

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ.....84

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Наталія ЛЕВЧЕНКО, Володимир ПАНЧЕНКО, Наталія КОЛЯДА

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК ОСЕРЕДОК
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ.....91

CONTENTS

SECTION 1

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

SETTING THE GOAL AS AN IMPORTANT COMPONENT OF EFFECTIVE COACHING.....3

Iryna BRUSHNEVSKA

FORMATION OF DIALOGICAL SPEECH AS A CONDITION FOR SUCCESSFUL
SOCIALIZATION OF A CHILD WITH SPEECH DISORDERS.....8

Alla VOITOVSKA

FIELD OF TEACHER'S ASSISTANT IN SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN
WITH DISABILITIES: PRACTICAL EXPERIENCE.....16

Oksana ZHUK, Oksana SILVESTROVA, Olena GAPONCHUK

SOCIAL CHALLENGES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY UNDER MARTIAL LAW
AND IN THE POST-WAR PERIOD.....22

Nataliia LEVCHENKO

RESPONSIBLE PARENTHOOD PHENOMENON AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK.....30

Vadym LIUTYI

RISK FACTORS FOR ADDICTIVE BEHAVIOR OF STUDENTS
OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....37

Halyna OLIINYK, Liudmyla PETRYSHYN

ORGANIZATION OF VOLUNTEER WORK OF FUTURE SOCIAL WORKERS
IN SOCIAL SERVICE CENTRES.....46

Olha STOLIARYK, Tetyana SEMIGINA

THE STRENGTHS-BASED APPROACH: OVERVIEW OF THE BASIC PRINCIPLES.....52

Olha SULIMENKO

SOCIAL WORK WITH ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED
OF PARENTAL CARE IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR.....61

Svitlana CHERNETA, Nataliia KARPINSKA

MEDIATION AS A WAY OF RESOLVING SOCIAL CONFLICTS.....69

Oksana SHEVCHUK

FORMATION OF SOFT SKILLS IN FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE PROCESS
OF PRACTICAL TRAINING.....78

Nadia KORPACH, Victoria PETRUK

GENDER ASPECTS OF SOCIAL WORK WITH THE ELDERLY PEOPLE.....84

SECTION 2

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

Nataliia LEVCHENKO, Volodymyr PANCHENKO, Nataliia KOLIADA

PUBLIC ORGANIZATION AS A CENTER FOR YOUTH SOCIAL SECURITY:
ADMINISTRATIVE ASPECT.....91

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 4

Коректура • Ирина Миколаївна Чудеснова
Комп'ютерна верстка • Алла Олександрівна Марєєва

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 11,63. Замов. № 1022/428. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.